

ESEJ, JEHO PODOBY A TVŮRCI

(PORTRÉTY A UKÁZKY Z DĚL)

doc. Mgr. Petr Žantovský, Ph.D.

Národohospodářská fakulta
Katedra hospodářské a sociální politiky

Esej, jeho podoby a tvůrci **(portréty a ukázky z děl)**

doc. Mgr. Petr Žantovský, Ph.D.

2022

Slovo úvodem

Jak definuje eseje encyklopedie? „Esej (slovo je řeckého původu, latinsky *exagium* – vážení, francouzsky *essai* – pokus, zkouška) je literární odborně publicistický žánr různého rozsahu, úvaha na určité téma, spočívající v přemýšlení o faktech a jejich hodnocení. Autor eseje posuzuje problém v širším kontextu, komentuje současná řešení a naznačuje nová, často klade otázky a společně se čtenářem na ně hledá odpověď. Esej je tedy monolog i jakýsi dialog autora se čtenářem. Je často psán živým, obrazným jazykem. Nejběžnějšími tématy je: literatura, politika, věda, umění, společnost apod.“

Pod těmito suchými slovy se skrývá nekonečné intelektuální a často i estetické dobrodružství, kdy se autor před čtenářem vysvléká z mnoha vnějších stylizací. Vstupuje na tenký led upřímnosti, podpírané nehledaným jazykem a stylem. Je to žánr nad jiné osobní a vyžadující naprostou autorovou poctivost – a čtenářovu vstřícnost. Psát eseje je dovednost daná jen málokomu. Zpravidla se k němu uchylují lidé s bohatou životní zkušeností a často i jistou informovanou skepsí. A mnohdy také humorem.

Vybrali jsme pro tuto čítanku třináct českých a čtrnáct světových autorů, kteří reprezentující nekonečnou mnohotvářnost eseje jako žánru, do něhož se otiskuje autorova osobitost jako do málokterého jiného žánru. Vybírali jsme samozřejmě s vědomím, že každý výběr přináší také riziko neúplnosti a možná i jisté subjektivity pohledu vybírajícího. Nicméně jsme přesvědčeni, že tento výběr je do vysoké míry reprezentativní, a to jak napříč epochami, regiony a kulturami, tak též tématy a okolnostmi, za nichž eseje vznikaly. Věříme, že to pro každého, kdo čítanku otevře, bude znamenat čtenářský zážitek i poučení. Čítanka je primárně určena studentům žurnalistických předmětů na Vysoké škole ekonomické v Praze.

1. Světoví autoři

Michel de Montaigne

Michel Eyquem de Montaigne (1533–1592) byl francouzský renesanční myslitel. Získal vynikající humanistické vzdělání. Od dětských let se o něho staral německý vychovatel, který s ním hovořil pouze latinsky. Díky tomu Montaigne později ovládal latinu stejně dobře jako svůj mateřský jazyk. Znalosti získané domácí výchovou si pak rozšířil na koleji v Bordeaux. O tom, zda měl možnost studovat na jedné z jihofrancouzských univerzit, nejsou spolehlivá svědectví. Avšak z jeho znalosti starověké i soudobé vědecké a filosofické literatury můžeme vyvozovat neustálé sebevzdělávání a vytrvalou četbu. Nicméně Montaigne se nikdy nestal profesionálním vědcem, filosofem ani bohoslovcem. A i když během svého života zastával řadu veřejných funkcí (1581 a 1584 byl dokonce zvolen starostou města Bordeaux), sám tvrdil, že své politické činnosti nepřikládá nijak zvláštní význam.

Montaigne dal vzniknout novému literárnímu žánru – eseji. V roce 1572 zahájil práci na první knize Esejů. Na tomto svém díle pak pracoval víceméně až do smrti. Touto knihou se staví proti tehdejší vzdělanosti, kterou představovaly především univerzity, kde vládl jazyk učené latiny. Vznáší námitky proti této „oficiální“ univerzitní filosofii, která již postrádá jakýkoli vztah k životu a klesla na úroveň prázdných slovních střetů. Opravdová filosofie podle něj vyžaduje svobodný a nezaujatý pohled na svět. Jeho postoj vyjadřuje už volba jazyka knihy. Eseje jsou psány francouzsky „jazykem pařížského tržiště“, nikoli latinou. Montaigne zde nevytváří nějaký ucelený přehled svých myšlenek a filosofie, není zde žádný logický plán nebo posloupnost. Jsou to volné úvahy o světě, o životě, o člověku, a především o sobě samém. Objektem všech Montaignových úvah a myšlenek je především on sám, protože „každý člověk v sobě nese celou podobu lidského údělu.“ Autor hledá smysl života v sobě samém, v přirozenosti člověka.

Mnohé z Montaignových esejů si podrželo aktuálnost přes všechny epochy až dodneška. Patří k nim nepochybně i námi vybraný esej.

O nevýhodách významnosti

Poněvadž sami významnosti dosáhnout nemůžeme, pomstěme se a pomluvme ji. Ostatně objevit na nějaké věci nedostatky neznamena jí tak docela pomlouvat, každá věc má svoje, i když je sebekrásnější a sebehodnější touhy. Obecně má významnost tu očividnou výhodu, že se může snížit z vlastního uvážení; má přibližně volbu té či jiné míry; však se nepadá shora až úplně dolů; je řada výšin, odkud lze sestoupit bez pádu. Zdá se mi opravdu, že významnost příliš vynášíme, a příliš vynášíme také odhodlanost těch, které jsme viděli nebo o kterých jsme slyšeli, že významností pohrdli nebo se jí z vlastní vůle vzdali. Její podstata není tak samozřejmě libá, aby bylo zázkakem jí odmítnout. Úsilí nutné k překonávání trampot mi přijde tuze obtížné; ale spokojit se osudem prostředním a významnosti se vyhýbat, v tom nic tak těžkého neshledávám. To je ctnost, zdá se mi, které bych já, drobný ptáček, dosáhl, ani bych se moc nenadřel. A co podstupují ti, kterým by se nadto musela započítat i sláva, jež z takového odřeknutí plyne? Ba může být v tom odřeknutí víc ctižádosti, než si jí žádá sama touha po významu a jeho uplatňování; ctižádost sobě samé není přece nikde věrnější než tam, kde se ubírá cestou odlehlou a nezvyklou.

Svoje city tříbím k odolnosti, oslabuji v nich žádostivost. Přát si toho umím stejně jako každý jiný a svým přáním ponechávám zrovna tolik svobody a nerozumu; leč nikdy se mi nestalo, že bych si byl přál být císařem nebo králem a toužil po výsostech osudů čelných a velitelských. Tím směrem nemírím, mám se příliš rád. Když přemýšlím, jak růst, pak tedy skrovně, růstem vymezeným, zdrženlivým, mně vskutku přiměřeným: růst co do rozhodnosti, moudrosti, zdraví, krásy a také majetku. Ale sláva postavení velemocného mou představivost drtí. A kdyby na to přišlo, docela v opak

Caesara bych byl raději druhým nebo třetím v Périgueux než prvním v Paříži; a nelžu vám, v Paříži, a co se úřadu týče, raději přinejmenším třetím než prvním. Nechtěl bych, ani abych se jako neznámý ubožák musil hádat s každým vrátným, ani aby mi všude museli razit cestu jásajícími davy. Stejně svým osudem jako svým vkusem jsem uzpůsoben pro polohu střední. A v řízení svého života i ve svém působení jsem podal důkazy, že než bych šplhal nad postavení, na němž mi dal Bůh se narodit, raději

jsem utekl. Každé uspořádání podle přirozenosti je stejně správné a dobře snesitelné.

Mám duši tak zbabělou, že dobré pořízení neměřím podle významnosti; měřím je podle snadnosti.

Nemám-li však srdce dost lačné, mám je zato otevřené, a to mi velí směle prohlásit svoji slabost. Kdyby mi někdo dal porovnat na jedné straně život Lucia Thoria Balba, muže řádného, krásného, učeného, zdravého, zkušeného a bohatě obdařeného výhodami a potěšeními všeho druhu, jenž vedl život klidně a po svém, maje přitom i duši dobře zocelenou proti smrti, pověře, bolestem a jiným závadám lidského údělu, a jenž posléze zemřel v bitvě na obranu své vlasti se zbraní v rukou; a na straně druhé život Marka Regula, tak veliký a pyšný, jak jej každý zná, a jeho smrt hodnou obdivu; jeden beze slávy a důstojenství, druhý vytýčený za příklad a skvící se slávou: řekl bych o nich jistě totéž, co o nich praví Cicero, kdybych to dovedl tak dobře jako on. Ale kdybych je měl promítnout na svůj život vlastní, řekl bych, že ten první odpovídá mým silám a mému přání, které podle svých si uzpůsobují, kdežto život Regulův je daleko přesahuje: na tento život stačím pouze svou úctou, na onen bych rád stačil i skutkem.

Vraťme se k velikosti vezdejší, ze které jsme vyšli.

Mne stejně znechucuje ovládat jako být ovládán. Otanes, jeden ze sedmi oprávněných uchazečů o perský trůn, pojal rozhodnutí, k němuž i já bych se byl ochotně přiklonil: odstoupil svým druhům právo dosáhnout trůnu volbou nebo losem, pod podmínkou, že on a jeho rod budou žít v té říši mimo veškeré poddanství a poslušensství vyjma podřízení dávným zákonům a že budou požívat veškeré svobody, jež se těmto zákonům nezprotiví; stál stejně málo o to rozkazovat jako o to přijímat rozkazy.

Nejkrkolomnějším a nejnesnadnějším řemeslem na světě je po mém mínění být důstojně králem. Omlouvám víc jejich pochybení, než se děje běžně, a to pro strašlivou tíži jejich povolání, která mne děsí. Je těžké udržet míru při všemocnosti tak nezměrné. Nicméně je mocnou pobídkou k ctnosti, a to i pro lidi povahy méně znamenité, být povýšen na místo, kde nemůžete vykonat nic dobrého, aby to nebylo ihned zaznamenáno a nešlo to od úst k ústům, kde i nejmenší dobrý počin týká se tolika lidí a kde vaše zdatnost,

stejně jako u kazatelů, ovlivňuje především lid, soudce málo přesného, jež lze snadno ošálit a snadno uspokojit. Je málo věcí, o nichž bychom mohli vynést upřímný úsudek, poněvadž jich je málo, na nichž bychom nějakým způsobem neměli zvláštní zájem. Nadřizenost a podřizenost, vláda a poddanství jsou od přírody nuceny si závidět a zápolit spolu; ustavičně se musí navzájem hryzat. Nevěřím jedné ani druhé straně v tom, jak nahlíží práva strany protější; až se nám naskytne možnost tu věc rozsuzovat, dejme slovo rozumu, který je neúplatný a nestranný. Listoval jsem, není tomu ani měsíc, ve dvou skotských knihách, jež se v té věci potírají: ta, jež straní lidu, dělá z krále něco stavem horšího, než je čeledín; ta monarchistická ho staví mocí a svrchovaností několik sáhů nad Pánaboha.

Nuže, nesnáze významnosti, které jsem si vzal za úkol ukázat zde na několika příležitostech, kdy jsem si je uvědomil, jeví se takto: v obcování lidí mezi sebou není možná nic příjemnějšího než vzájemné prubování, které podnikáme ve výkonech tělesných nebo duševních, zápolíce na důkaz cti a zdatnosti; s tím nemá svrchovaná vladařská velikost celkem nic společného. Často mi přišlo, že mít na ni v takovém měření sil ohled znamená ve skutečnosti chovat se ke knížatům opovržlivě a urážlivě. V dětství mě nekonečně uráželo, když ti, kteří se mnou cvičili, nezávodili proti mně doopravdy, poněvadž jsem jim nestál za kus skutečného úsilí. A tohle, jak vidíme, se každodenně stává korunovaným hlavám: každý se pokládá za nehodného, aby se jim naplno postavil. Jakmile pozná, že pán stojí seabeměně o vítězství, nenajde se člověk, aby mu je neposkytl a svůj věhlas aby raději nesnížil, než by ponížil ten jeho; každý vyvine jen tolik úsilí, kolik je třeba, aby to soupeři sloužilo ke cti. Jaký asi tak podíl berou ti pánové v bitvě, v níž je každý na jejich straně? Připadají mi jako ti paladinové zašlých časů, kteří chodili do turnajů a bojů chránění kouzlem a s očarovanou zbraní. Když Brison závodil v běhu s Alexandrem, záměrně zaostal; Alexandr ho za to pokáral, ale měl ho dát zmrskat. Karneades k tomu říkal, že děti panovníků se nenaučí pořádně ničemu kromě jízdy na koni, poněvadž v jakémkoliv jiném cviku se každý před nimi sklání a dává se jimi porážet, ale kůň není lichotník ani dvořan a shodí na zem syna králova, jako by shodil syna nádeníkova. Homér byl nucen připustit, aby I Venuše, ta něžná a jemná světice, byla v boji o Tróju zraněna, měl-li mít možnost přičítat jí odvahu a smělost; tyhle vlastnosti totiž nepadají z nebe těm, kdo nepodstupují nebezpečí. Bohům

dovolujeme zlobit se, bát se, prchat, vzájemně si závidět, naříkat a hořet vášní, abychom je mohli poctit ctnostmi, které se mezi námi z těchto nedostatků rodí. Kdo nemá účast na nejistotě a nesnázi, nemůže si dělat nároky na čest a potěšení, jež plynou z činů nebezpečných. Mít takovou moc, že se vám všechno podvoluje, toť být pravý ubožák. Ten blahý úděl od vás zažene společnost I druhu a postaví vás stranou všech lidí. Ta pohodlná a zbabělá snadnost, s níž si všechno podčíníte, nepřeje žádnému potěšení: potom už nejdete, jen splýváte; nežijete, jen spíte. Představte si člověka vybaveného všemohoucností, nachystali jste mu tím propast: zábrany a odpor si u vás musí vyžebrávat jako almužnu; co je i co má, je holá bída.

Dobré vlastnosti korunovaných hlav jsou mrtvé, ty tam, vždyť se dají poznat jen srovnáním, a oni byli ze srovnávání vyňati; nepoznají kale ani pravou chválu, poněvadž je ohlušuje nepřetržitý a jednolitý souhlas. Ani na nejpitomějším ze svých poddaných nemohou ukázat svou převahu; ten řekne: Vždyť je to můj král, a tím dal podle svého názoru dostatečně najevo, že své porážce dobrovolně napomohl. To veličenství všechny jejich ostatní přednosti, skutečné a podstatné, udusí a pohltí (jsou utopeny v kralování) a jim ponechává k tomu, aby se projeví, výhradně jen činy, které s ním přímo souvisí a odpovídají mu, úkony dané jejich úřadem. Člověk je natolik králem, že nic než král už není. Nevlastní lesk, jenž ho obklopuje, jej zahaluje a skrývá i před námi, náš zrak se jím kalí a rozptyluje, je tou mocnou září zahlcen a ochromen. Senát přiřkl cenu za řečnictví Tiberiovi; ten ji odmítl, neboť se nedomníval, že by mu mohlo působit potěšení rozhodnutí tak nesvobodné, bytš třeba oprávněné.

A jako jim lidé přiznávají všechny přednosti, stejně i posilují a utvrzují jejich nedostatky a neřesti, a to nejenom tím, že je schvalují, ale i tím, že je napodobují. V Alexandrově družině nosil každý hlavu na stranu jako on; a Dionysiovi lichotníci do sebe v jeho přítomnosti vráželi a káceli a převrhovali, co jim přišlo pod nohy, aby dali najevo, že jsou stejně krátkozrací jako on. K vzestupu a získání přízně sloužily někdy i neduhy. Z těch jsem byl sám svědkem předstírané hluchoty. A když pán nenáviděl svou ženu, Plutarch zažil, jak dvořané zapuzovali své vlastní ženy, přestože je milovali. To není všechno, i prostopášnost došla touto cestou uznání, a zkaženost vůbec, stejně i proradnost, rouhačství, krutost; ba i kacířství; také

pověřivost, bezbožnost, změkčilost, a ještě horší věci, jsou-li takové; což skýtá příklad ještě mnohem nebezpečnější než podlézači Mithridatovi: ten by se totiž byl rád pyšnil, že je dobrým lékařem, a oni mu nabízeli vlastní údy k řezání a vypalování – kdežto ti první snášejí, aby se jim vypalovala duše, součástka choulostivější a vznešenější.

Ale abych skončil, čím jsem začal: císař Hadrián debatoval s filosofem Favorinem o významu kteréhosi slova a Favorinus se brzo prohlásil za poraženého. Jeho přátelé mu to vytýkali. Tropíte si šašky? na to on: Jak chcete, aby nebyl učenější než já, když stojí v čele třiceti legií? Augustus napsal verše proti Asiniu Polliovi: A já, prohlásil Pollio, mlčím. Jaký by v tom byl rozum, psát proti někomu, kdo ze mě může udělat psance? – Oba měli pravdu. Když se tyran Dionysios nemohl vyrovnat Filoxenovi v poezii a Platonovi v próze, odsoudil jednoho k práci v lomech a druhého nechal prodat na ostrov Aiginu do otroctví.

(Michel de Montaigne – Eseje. Překlad Václav Černý. Praha: Arbor vitae 2008. ISBN 978-80-86300-92-4)

Francis Bacon

Francis Bacon, 1. vikomt St. Albans, baron z Verulamů; (1561–1626) byl anglický filosof, vědec, historik a politik, propagátor vědeckého experimentu. Iniciátor novověkého pojetí poznání, podle kterého je cílem vědy a filozofie zlepšovat podmínky lidského života. Založil a zpopularizoval induktivní metodu pro vědecké bádání (tzv. Baconova metoda). Dosáhl nejvyššího úřadu v Anglii, tj. pozice Lorda kancléře.

Jedním z jeho klíčových děl – vedle Nového Organon či nedokončeného spisu Velké obnovení věd – jsou Eseje, soubor 59 krátkých textů na nejrůznější témata, která se zabývají společenskými a politickými tématy. Eseje nejsou hlubokým filozofickým dílem, ale spíše osobním pojednáním o tématech pravdy, pomsty, smrti, lásky, ateismu, moudrosti, šlechty, panování atd. Podtitul díla zní Rady mravní a politické. Bacon v Esejích radí, jak přistupovat k jednotlivým situacím v životě, váží vždy jednotlivá pozitiva i negativa, snaží se přistupovat k problémům pragmaticky.

Pro náš účel jsme vybrali dva eseje, které nejenže jsou ukázkou Baconova způsobu myšlení a psaní, ale obsahují i nejednu myšlenku až nemile aktuální.

O ctižádosti

Ctižádost je jako žluč, tělesná šťáva, která působí, že člověk bývá aktivní, vášný, plný čilosti a vzruchů – dokud ovšem nenarazí na překážku. Postaví-li se ctižádosti něco do cesty takovým způsobem, že nemůže prosadit svou, stává se melancholickou, a tudíž zlovolnou a jedovatou. Proto ctižádostiví lidé, nalézají-li volnou cestu k svému povznesení a postupují-li po ní vpřed, bývají spíše pracovití než nebezpeční, avšak narazí-li jejich přání na překážky, propadají vnitřní nespokojenosti, pohlížejí na lidi a na věci nepřátelským pohledem a jsou nejraději, když všechno jde od desíti k pěti, což je ta nejhorší vlastnost, jakou může mít služebník panovníka nějakého státu. Proto je pro vládce prospěšné, využívají-li služeb ctižádostivých lidí, aby s nimi zacházeli takovým způsobem, že jsou na vzestupu, nikoli na poklesu, ale jelikož to nelze dělat bez potíží, je dobré, aby takové povahy

vůbec nevyužívali. Poněvadž nepovznášejí-li se svými službami, postarají se, aby jejich služba padla s nimi. Avšak jelikož jsme řekli, že je dobré lidi ctižádostivé povahy, není-li to naprosto nutné, vůbec nevyužívat, je rovněž vhodné promluvit o tom, v kterých případech nastává zmíněná nezbytná nutnost. Ve válce je nutné přijímat dobré velitele, byť by byli sebecctižádostivější, protože využitím jejich služeb se zbavíme všech zbývajících, a kromě toho najmout vojáka bez ctižádosti znamená vzít mu ostruhy. Značná možnost využití ambiciózních lidí se rovněž naskýtá při zajišťování ochrany panovníků v záležitostech, které provázejí nebezpečí a závist, poněvadž do těch se nepustí žádný člověk, nebude-li jako holub s klapkami na očích letící výš a výš, protože nevidí, co je kolem něho. Ctižádostivého člověka lze rovněž využít k zničení velikosti každého poddaného, který převyšuje okolí – stejným způsobem, jakým Tiberius využil Macra k svržení Seiana. Poněvadž je tedy v takových případech ctižádostivce nutno využívat, zbývá se ještě zmínit o tom, jak je udržet na uzdě, aby byli méně nebezpečnými. Bývají méně nebezpeční, jsou-li spíše nízkého rodu nežli urození, jsou-li spíše drsné povahy než uhlazení a oblíbení a jsou-li spíše teprve krátce povýšení, než když se už stačili naučit prohnanosti a upevnili si své významné postavení. Někteří sice považují to, že panovníci mají své oblíbence, za jejich slabost, avšak přesto jde o nejlepší ze všech ostatních prostředků proti ctižádostivcům, kteří se chtějí vyšvihnout. Poněvadž spočívá-li možnost zavděčit se, nebo nezavděčit v rukou oblíbence, není možné, aby se někdo jiný příliš vyšvihl. Dalším prostředkem, jak omezit jejich možnosti, je postavit proti nim jiné, stejně pyšné, jako jsou oni sami. V takovém případě však je nutné mít nějaké rádce obdařené prostředností, kteří zajistí hladké pokračování vývoje událostí, poněvadž bez této zátěže kýlu se loď příliš rozkymácí. Vládce přinejmenším může podnítit a navyknout některé prostřednější osoby, aby se staly, jak se říká, metlou ctižádostivých. Pokud jde o jejich vystavení zkáze, může k tomu dojít snadno, jsou-li bázlivého založení, jsou-li však silní a troufalí, může to naopak urychlit provedení jejich úmyslů a stát se to nebezpečným. Pokud jde o přivodění jejich pádu v případě, že je to nutné a lze to bezpečně provést náhle, naskýtá se jako jediná možnost neustálé střídání projevů milosti a nemilosti, takže postižení nevědí, co mohou očekávat, a octnou se, jak se říká, v háji. Ze všech druhů ctižádosti je méně nebezpečná ambice snažící se prosadit svou ve velkých věcech než ta druhá, totiž být u nich, poněvadž to plodí zmatek

a maří uskutečňování všech možných podniků. Přesto však v sobě skrývá menší nebezpečí, činí-li se ctižádostivý člověk v nějakých podnicích než významný v různých závislostech. Kdo se snaží prosadit do popředí mezi schopnými lidmi, má před sebou velký úkol, avšak to je vždy prospěšné pro veřejné blaho. Kdo ovšem kuje pikle, aby se stal jedinou postavou mezi samými nulami, ten se stává zkázou celého věku. Čest v sobě zahrnuje tři věci: východisko k činění dobra, přístup ke králům a předním představitelům, jakož i povznesení společenského a hmotného postavení vlastního člověka. Kdo v sobě má nejlepší z těchto úmyslů, a uplatňuje pak aspirace, je čestný člověk, a onen panovník, jenž je s to rozpoznat tyto úmysly v druhém člověku, který se oddává svým choutkám, je moudrý vládce. Obecně tedy platí, že panovníci a státy si mají vybírat takové ministry, kteří mají větší smysl pro povinnost než pro vlastní vzestup, a takové, kteří mají rádi podnikání spíše ze svědomitosti než z bravury. A nechť rozlišují podnikavou povahu od ochotné duše!

O studiích

Studia jsou pro potěšení, pro ozdobu a pro rozvíjení schopností. Pro potěšení se jim lze oddávat hlavně v soukromí a ústraní, pro ozdobu v rozhovorech a pro rozvíjení schopností při zvažování a řízení různých podniků. Odborně zasvěcení lidé totiž dovedou uskutečňovat a snad i posuzovat jednu podrobnost po druhé, avšak nejlepší všeobecné rady, zápletky a řazení událostí pocházejí od těch, kdo jsou vzdělaní. Trávit příliš mnoho času studii je projevem těžkopádné lenosti, využívat je příliš pro ozdobu je afektované a dospívat k úsudkům výhradně na základě jejich pravidel prozrazuje školometskou letoru. Studia zdokonalují povahu a sama jsou zdokonalována zkušenostmi, poněvadž vrozené schopnosti jsou jako přírodní rostliny, jež vyžadují, aby byly štípeny studiem, a sama studia, nejsou-li držena v náležitých mezích zkušenostmi, vyrážejí bujně příliš mnoha směry. Prohnaní lidé studia odsuzují, prostí je obdivují a moudří využívají, poněvadž neučí, aby byla využívána samoúčelně pouze pro sebe, ale že mimo ně a nad nimi je moudrost, kterou získáváme pozorováním. Nečtěme tedy, abychom se stavěli proti a vyvraceli, ani abychom slepě věřili a brali vše za samozřejmé, a rovněž ne proto, abychom vyhledávali rozhovory a debaty, ale abychom zvažovali a uvažovali. Některé knihy se

mají ochutnávat, jiné polykat a hrstku některých máme důkladně rozžvýkat a strávit, to znamená, že z některých knih se mají číst pouze jednotlivé části, další se mají přečíst, avšak bez zvědavosti, a pouze několik málo jich máme přečíst celých – pečlivě a pozorně. Některé knihy za nás také může přečíst v zastoupení někdo jiný, a ten nám z nich může udělat výpisky, to však platí pouze u méně významných argumentů a u knih méně závažného druhu, jinak totiž jsou destilované knihy podobně jako běžné destilované vody jen blýskavými lacinými cetkami. Čtením se člověk stává hotovým, jednáním připraveným a psaním přesným. A proto platí, že píše-li člověk málo, musí nutně mít značně obsažnou paměť, jedná-li málo, musí nutně být duchapřítomným, a čte-li málo, musí nutně být značně prohnáný, aby působil dojmem, že zná, co ve skutečnosti neví. Historie přináší člověku moudrost, básníci důvtip, matematika pronikavé chápání, přírodní filozofie hloubku, morálka vážnost, logika a rétorika schopnost něco tvrdit. Abeunt studia in mores (Píle se stává druhou přirozeností). Opravdu, důvtip nezná žádné zábrany ani překážky a lze se jej dopracovat vhodným studiem, podobně jako mohou být náležitá cvičení na tělesné choroby: na močové a ledvinové kameny jsou dobré kuželky, na plíce a na prsa lukostřelba, na žaludek mírná chůze, hlavě prospívá jízda na koni a tak podobně. Takže bloudí-li duch nějakého člověka, nechť studuje matematiku, poněvadž je-li jeho duch při důkazech vždy odveden od tématu jen málo, musí začínat znovu, a nebude-li jeho duch dostatečně schopný, aby rozlišoval či nacházel rozdíly, ať raději studuje školské učence, poněvadž ti jsou cymini sectores (školometští rozpitvávači). Nebude-li s to proniknout do věci a určit jednu věc, jež dokazuje a zobrazuje jinou, nechť raději studuje právní pře, aby na každý duševní nedostatek byl nalezen zvláštní náležitý recept.

(Francis Bacon – O ctižádosti, O studiích. In: Eseje o věcech veřejných. Přeložil Zdeněk Hron. Praha: MKP 2021. ISBN 978-80-274-1224-2)

Jonathan Swift

Jonathan Swift (1667–1745) byl anglický spisovatel, satirik, pamfletista, básník a anglikánský kněz, autor fantastického cestopisu Gulliverovy cesty. Narodil se v Dublinu anglickým rodičům. Záhy přišel o oba rodiče a o výchovu se pak staral jeho strýc. Studoval na latinské škole v Kilkenny a v letech 1682–1686 absolvoval s ne příliš dobrým prospěchem dublinskou univerzitu Trinity College. Roku 1688 odjel do Londýna a stal se tajemníkem anglického státníka, whigistického politika, diplomata a učence sira Williama Templea, na jehož doporučení se dal vysvětit na kněze. Za svého dlouhého pobytu na Templeově venkovském sídle Moor Park získal značné vzdělání a politický rozhled, poznal řadu osobností a sám začal psát. Po Templeově smrti roku 1699 působil deset let jako farář v irském Laracor u Dublinu. Roku 1702 získal na dublinské universitě Trinity College titul doktora teologie. Často také jezdil na delší pobyty do Londýna, kde se díky svým politickým pamfletům stal známou osobností. Kolem roku 1710 se rozešel s whigy, nedokázal u nich vzbudit zájem o problémy chudé irské církve. Přešel k toryům, jejichž představitelům prokazoval neocenitelné služby svými politickými brožurami, pamflety a články v časopise The Examiner, který nějaký čas vedl. Roku 1713 byl jmenován děkanem katedrály sv. Patrika v Dublinu a tam také prožil zbytek svého života.

Pro naši četbu jsme vybrali jeho esej z roku 1712 v originále nazvaný The Art of Political Lying. Nejen pro originální spisovatelský styl, ale také pro jeho aktuálnost i pro časy dnešní.

Umění, jak lhát v politice

Tvrdí se nám, že ďábel je otcem lží a lhářem byl od počátku, takže vynález lhaní je bezesporu starý a – což je důležitější – první pokus s ním byl čistě politický, zaměřený na podkopání autority ďáblova panovníka a svedení třetiny jeho poddaných, aby mu vypověděli poslušnost, a za to byl svržen s nebe, kde (jak se vyjádřil Milton) byl místokrálem rozsáhlé západní provincie, a byl přinucen používat své nadání v nižších sférách mezi ostatními padlými duchy, lidmi podléhajícími vlastním ubohostem nebo přeludům, které až

dosud den po dni svádí k vlastnímu hříchu, a nepřestane, dokud nebude spoután řetězy v bezedné jámě.

Ačkoliv je ďábel otcem lží, přesto jako ostatní velcí vynálezci zřejmě přišel o značnou část reputace vinou všech možných vylepšení, s nimiž po něm přicházejí jiní.

Z historie není jasné, kdo poprvé omezil možnosti lhaní na pouhé umění a přizpůsobil je potřebám politiky, a to přesto, že jsem se po tom ze všech sil snažil pátrat. Proto budu o lhaní uvažovat pouze na základě jeho moderního systému, jak byl pěstován během posledních dvaceti let v jižní části našeho ostrova.

Básníci nám tvrdí, že po porážce titánů bohy se země pomstila tím, že vydala svou poslední ratolest, již byla Fáma. A báje se vykládá tak, že po uklidnění bouří a vzpour zaplaví každý národ vlna dohadů a nepravdivých zvěstí. Takže – alespoň podle tohoto podání – lhaní bývá v každém státě posledním útočištěm poražené části obyvatel, která se zrodila ze země a má sklony ke vzpourám. Ale právě v tom přinesla moderní doba četná vylepšení, neboť se toto umění začalo používat k uchopení moci i k jejímu udržení a také k pomstě po její ztrátě, stejně jako zvířata používají týchž ústrojí jak k tomu, aby ukojila hlad, tak aby kousla každého, kdo na ně šlápne.

Ale každému lhaní v politice nemůžeme přiznat stejný původ. Proto bych rád přispěl k jeho bližšímu osvětlení hrstkou postřehů o některých okolnostech jeho zrození i o jeho rodičích. Politická lež se někdy zrodí v hlavě odstaveného státníka, a pak se jí chopí chátra, která ji už odkojí a postaví na nohy. Někdy se zrodí v podobě příšery, kterou je třeba vypiplat do lidské podoby, jindy zase přijde na svět v náležitě podobě a pak ji zkazí piplání. Často se narodí normálním způsobem a potřebuje nějakou dobu na dozrání, ale někdy zase spatří světlo světa správně vyvinutá a pak se postupně ztrácí před očima. Někdy je urozeného původu, jindy bývá pouze potěrem burzovního makléře. Jednou řve z plných plic, jakmile vyjde z klína, jindy jí pomáhají na svět šeptem. Zním jistou lež, která momentálně ruší svým křikem půlku království a u níž si, ačkoliv se již nyní, ve své pýše a slávě, nehlásí ke svým rodičům, pamatují doby, kdy sotva šeptala. A ještě poslední

slovo o zrození této zrůdy – přijde-li na svět bez ostnů, je mrtvě narozená, a jakmile svůj osten ztratí, vždy zemře.

Není divu, že dítěti tak zázračnému při zrození je osudem předurčeno dospět pro velká dobrodružství. A podle toho hned vidím, jaký duch držel ochrannou ruku nad stranou, která nám teď téměř dvacet let vládla. Dokáže dobýt celá království bez boje a někdy i se ztrátou bitvy. Dává a odebírá zaměstnání, dokáže udělat z komára velblouda nebo naopak z velblouda komára, mnoho let předsedat volebním komisím a umýt mouřenína tak, až se z něho stane běloch, z neznaboha udělá svatého a ze zaprodance vlastence, dokáže ministrům zahraničí opatřit důvěrné zprávy a po libosti zvýší, nebo naopak nechá poklesnout prestiž národa a státu. Tato bohyně létá s velkým zrcadlem v rukou, aby oslnila dav a dala mu vidět – podle toho, jak je pootočí – zkázu v jeho prospěchu a prospěch v jeho zkáze. V tom zrcadle člověk spatří nejlepší přátele v kabátě posetém liliemi a trojitými korunami, s opasky ověšenými řetězy, korálky a dřeváky, a naopak nejhorší nepřátele ozdobené symboly svobody, majetku, přejícnosti a umírněnosti, a navíc třímající v ruce roh hojnosti. Její široká křídla, připomínající křídla létající ryby, nejsou k ničemu, jakmile oschnou. Proto si je namáčí do bahna, a to pak, když se vznese do výšky a letí velkou rychlostí, setřásá do očí zástupů, avšak při každém obratu je nucena pro svou špinavost znovu klesnout a nabrat si nové zásoby.

Někdy mě napadá, že kdyby člověk měl druhý zrak, jímž by viděl lži, jako ve Skotsku vídají duchy, musel by se v našem městě skvěle bavit pozorováním různých tvarů, velikostí a barev vyskytujících se v hejnech těchto much, které bzučí kolem hlav některých lidí, jako se v létě rojí mouchy kolem koňských uší, nebo srocení černajících se každé odpoledne před burzou, div si člověk nesplete den s nocí, anebo klubu nespokojených velmožů, které odtud rozesílají v celých zásilkách, aby je rozptýlili při volbách.

V jednom zásadním bodě se politický lhář liší od ostatních odborníků ve své branži, a sice v tom, že nutně musí mít krátkou paměť, což je potřeba proto, že se hodinu co hodinu setkává při různých příležitostech s lidmi jinými, než je sám, a protože přísahá oběma stranám v každém sporu podle toho, jak jsou naladěni lidé, s nimiž má právě co činit. Při popisování ctností a vad lidstva je v každém ohledu užitečné mít před očima nějakou vynikající

osobnost, od níž svůj popis přejímáme. Zatím jsem se vždycky důsledně řídil touto zásadou a má představitivost mi v tuto chvíli črtá před očima jistého velkého muže proslaveného tímto nadáním, jehož nepřetržitému uplatňování během posledních dvaceti let vděčí za svou pověst člověka, který má v celé Anglii nejlepší hlavu na vyřizování delikátních záležitostí. Celá síla jeho génia není založena na ničem jiném než na nevyčerpatelné zásobě politických lží, jež rozhazuje ve velkém, jakmile otevře ústa, a se štědrostí, jež nemá obdoby, je zase hned zapomíná, a tím si protiřečí s následující půlhodinou. Zatím nikdy neuvažoval o tom, je-li nějaký návrh pravdivý, či falešný, ale zda je v dané přítomné minutě nebo společnosti výhodné jej schválit, či zamítnout, takže uznáte-li za vhodné se jím podrobně zabývat a vykládat všechno, co řekne, jako to dělám se sny, musíte naopak hledat, dokud nakonec nezjistíte, že vás stejně podvedl, ať jste mu věřili nebo ne; jedinou pomocí je předpokládat, že jste slyšeli jakési neurčité zvuky postrádající jakýkoli smysl, a tím se navíc zbavíte hrůzy, jakou byste možná pocítili nad přísahami, jimiž bez ustání zpečetuje obě strany každého návrhu, nicméně si však zároveň myslím, že podle práva nemůže být obviněn z křivopřísežnictví, když se dovolává Boha i Krista, jelikož na veřejnosti mnohokrát poctivě přiznal, že nevěří ani v toho, ani v onoho.

Někteří lidé se domnívají, že podobná schopnost nemůže přinášet svému nositeli ani straně, k níž patří, žádný zvláštní užitek, jelikož se praktikuje tak často, až se stala vykřičenou, ale v tom se hluboce mýlí. Málokterá lež na sobě nese značku svého původce a nejzprostitutovanější nepřítel pravdy jich může rozšířit třeba tisíc, aniž se pozná, že pochází od něho. Navíc stejně jako špatný autor má své čtenáře, tak i největšímu lháři vždycky někdo uvěří, a často se stává, že lež vykoná své, i když se jí uvěří jen na pouhou hodinu, a pak si už nenajde další příležitost. Faleš létá a pravda za ní pokulhává, takže lidé prohlédnou, až když už bývá pozdě, komedie je dohrána a povídačka stačila vykonat své – připomíná to člověka, který přišel na vhodnou repliku, až když se začalo mluvit o něčem jiném nebo se společnost už rozešla, anebo lékaře, který kál na zaručenou medicínu poté, co pacient zemřel.

Uvážím-li, že mnoho lidí má vrozené sklony lhát a spousta zase slepě věřit, nevím, co si mám myslet o zásadě, kterou tak často slychám ze všech úst, totiž že pravda nakonec vždycky zvítězí. Náš ostrov byl po většinu posledních

dvaceti let hříčkou v rukou rádců a osob, jejichž hlavním zájmem bylo zkazit naše mravy, zaslepit náš rozum, připravit nás o majetek a včas zničit naše církevní a státní pořádky, a my jsme se nakonec ocitli na samém pokraji zkázy – a přesto jsme vinou jejich neustálých falešných výkladů nedovedli rozlišit, kdo vlastně je náš přítel a kdo nepřítel. Přihlíželi jsme, jak se značná část národního bohatství dostala do rukou lidí, kteří si původem, vzděláním a zásluhami nemohli činit nárok na víc než na nošení našich livrejů, kdežto ostatní, kteří svým mravním kreditem, vlastnostmi i bohatstvím mohli jen přispět reputaci a úspěchu naší revoluce, byli smeteni jakožto nebezpečné a nepotřebné osoby a ještě byli ostouzeni jako stoupenci Stuartovců a lidé pochybných mravních zásad, navíc placení Francií, zatímco pravda, o níž se tvrdí, že leží na dně studny, jako by tam byla pohřbena pod hromadou kamení. Ale vzpomínám si, že v řadách liberálů panoval obecně rozšířený názor, že velcí majitelé pozemků nesdílejí jejich zájmy, což někteří z nejmoudřejších považovali za špatné znamení. A byli jsme svědky, že si jen s krajním vypětím sil dokázali udržet většinu, ačkoliv měli na své straně dvůr i s ministerstvem, dokud se nenaučili užívat onen obdivuhodný prostředek k rozhodování o výsledku voleb a ovlivňování vzdálených volebních obvodů důraznými podněty z hlavního města. Ale to všechno byla jen pouhá síla a pouhé omezování, i když podporované obratným postupem a řízením, dokud lidé nezačali pociťovat, že jsou ohroženy majetek, náboženství i sama monarchie, a kdy jsme byli svědky, jak se dychtivě snaží využít první příležitost, jaká se jim naskytla, příležitost, aby sami zasáhli do vývoje událostí. Ale o této zásadní změně v postoji lidí pojednám podrobněji v některém z příštích článků, v nichž se pokusím vyvést z bludu či omylu ty, kteří se buď sami dali obloudit, anebo obluzují jiné a doufají či předstírají, že se jedná jen o přechodný záchvat šílenství u vulgárních davů, který je zase brzy přejde, zatímco já jsem přesvědčen, že se nakonec bude jevit zcela jinak ve svých příčinách, projevech i následcích a nakonec se stane skvělým příkladem ilustrujícím zásadu, o které jsem se zmínil o pár řádků výš a podle níž pravda (i když někdy pozdě) nakonec přece vždycky zvítězí.

(Jonathan Swift – Umění, jak lhát v politice. In: Eseje o věcech veřejných Přeložil Zdeněk Hron. Praha: MKP 2021. ISBN 978-80-274-1224-2)

Arthur Schopenhauer

Arthur Schopenhauer (1788–1860) je považován za proroka pesimismu. Je tedy, zdá se, pravým inspirátorem myšlení o naší současnosti, které většině lidí též nedává mnoho důvodů k veselí, nadšení a radostnému pohledu vstříc zářným zítřkům. I proto v této čítance nemůže chybět zastaveníčko právě u onoho velikého německého myslitele, odpůrce Hegelova (věnoval mu i notně sarkastický traktát „O univerzitní filosofii“), samorosta doceněného, ale i všelijak překrucovaného a (zne)užíváno po jeho smrti kdekým, třeba i podobně kontroverzním Nietschem.

Je příznačné, že své hlavní dílo „Svět jako vůle a představa“ vydal Schopenhauer jen krátce po své třicítce (1819), už jako hotový myslitel, který zbytek díla věnoval rozvíjení základních okruhů tohoto opusu magnum. Na rozdíl od Kanta se nespokojí s představou světa jako představy, díla smyslů. Tvrdí též, že *„podstata člověka nezáleží v myšlení. Vědomí je pouze povrch naší bytosti (je jako zevní povrch zeměkoule). Naše vědomé myšlenky jsou jen hladina hluboké tůně. Naše soudy nevznikají zřetězením jasných myšlenek podle logických zákonů, jsou téměř neuvědomělým dějem, jako trávení. O vzniku nejhlubších myšlenek nemůžeme vydat žádné svědectví. Vznikají působením vůle.“* A na jiném místě konstatuje, že *„vůle je nekonečná, naplnění omezené. Z každé uspokojené žádosti ihned roste nová. Sotva pomine jedna bolest, přichází nové zlo. Bolest je vlastní realitou života. Slast a štěstí, to je pouze něco negativního, totiž nepřítomnost bolesti.“* Schopenhauer se stavěl proti přehnanému metafyzickému optimismu Leibnizovu. Tvrzení, že žijeme v nejlepším možném světě, (vzpomeňme, tuto tezi hájil – ještě i pod šibenicí – slovutný dr. Panglos ve Voltairově Candidovi), viděl jako do nebe volající nesmysl, oproti němuž stavěl názor, že žijeme v nejhorším z možných světů, neboť každé bytosti se dostalo právě tolik, aby byla schopna udržet se naživu, ale nic navíc. Oproti optimistickému názoru, že svět je krásný, stavěl vcítění se do věcí: *„Optimista mne vyzve, abych otevřel oči a pohlédl na svět, jak je krásný ve slunečním světle, se svými horami a údolími, říčkami, rostlinami, zvířaty, atd. Cožpak*

je však svět nějaké kukátko? Na vidění jsou tyto věci ovšem krásné, ale být jimi je něco zcela jiného."

Není divu, že své závěry vtělil do jednoduchých, a vpravdě neveselých tezí: „Co máme, toho si nedovedeme vážit. Metlou většiny lidí je nouze. Nevyhnutelným údělem člověka je osamění. Pohlcovat a být pohlcován, to je život."

Pro tuto příležitost jsme vybrali drobnější esej O hluku a zvucích, na níž je dobře patrný způsob autorova myšlení a psaní i v případě, kdy jde o zdánlivou banalitu.

O hluku a zvucích

Kant napsal pojednání o živých silách: já bych chtěl však o nich napsat žalozpěv, protože jejich tak nadmíru časté používání v klepání, bušení a tlučení mi v životě stačilo k denním mukám. Ovšem existují lidé, ba opravdu mnoho lidí, kteří se tomu smějí, jelikož jsou necitliví vůči hluku. Právě tito lidé jsou však necitliví i vůči důvodům, myšlenkám, básním a uměleckým dílům, vůči duchovním dojmům jakéhokoli druhu, což spočívá v tuhé, strnulé textuře jejich mozkové hmoty. Naproti tomu já shledávám nářky na muka, která myslícím lidem způsobuje hluk, v životopisech nebo jiných zprávách o osobních projevech téměř všech velkých spisovatelů, např. Kanta, Goetha, Lichtenberga, Jeana Paula. Dokonce když takové nářky chybí, pak je to pouze proto, že k tomu nevedl kontext. Já si vykládám věc takto: jako jeden velký diamant, rozřezaný na kousky, má už jen hodnotu právě těchto malých kousků, či jako armáda, rozprášená na malé houfy, už ničeho není schopna, tak ani velký duch není schopen větších věcí než obyčejný, pokud je přerušován, rušen, rozptylován, jelikož jeho uvážlivost je podmíněna tím, že všechny své síly, jako duté zrcadlo své paprsky, soustředí na jeden bod a předmět. A právě tomu zabráňuje vyrušování hlukem. Proto jsou eminentní duchové vždy vysazeni proti každému rušení, přerušování a odvádění pozornosti, především však proti násilnému vyrušování hlukem, zatímco ostatní to nepovažují za nic zvláštního.

Nejrozumnější a nejduchaplnější ze všech evropských národů nazval dokonce jedenáctým přikázáním pravidlo never interrupt – „Nikdy nepřerušovat!"

Hluk je však nejimpertinentnější ze všeho přerušování, jelikož přerušuje i naše vlastní myšlenky. Kde však není co přerušit, tam se ovšem nic špatného necítí. – Někdy mě jeden mírný a stálý zvuk nějakou chvíli mučí a ruší, než si ho zřetelně uvědomím, neboť jsem jej bral pouze jako konstantní ztížení mého myšlení, jako kouli na noze, až jsem si uvědomil, co to je.

Nyní však přejdu z genus na species a udám za nejnezodpovědnější a nejškodlivější hluk na mou věru pekelné práskání bičem v hlaholících městských ulicích, jež bere životu veškerý klid a uvážlivost. Nic mi nedává tak zřetelný pojem o tuposti a bezmyšlenkovitosti lidí než to, že dovolí práskání bičem. Tyto neočekávané, ostré, mozek ochromující, všechno přemýšlení rozbíjející a myšlenky vraždící rány musí bolestivě vnímat každý, komu se v hlavě točí jen něco podobného myšlenkám. Každé takové prásknutí musí proto rušit stovky lidí v jejich duševní činnosti, ať je jakkoli nízkého druhu. Pro myslitele v jeho meditacích je však tak bolestivé a zničující jako popravčí meč mezi hlavou a trupem. Žádný tón se nezařezává tak ostře do mozku jako toto zlořečené práskání bičem. Člověk přímo cítí špičku biče v mozku a ta na něj působí jako dotyk na mimózu, také tak škodlivě. Při všem respektu k přesvaté užitečnosti přece nechápu, že nějaký chlap, který veze fůru písku nebo hnoje, se tím má dožadovat privilegia postupně v desetitisících hlavách v zárodku zardousit každou, třeba povstávající myšlenku (půl hodiny cesty po městě). Rány kladivem, štěkání psů a křik dětí jsou odporné: ale opravdovým vrahem myšlenek je jedině práskání bičem.

Jeho určením je rozmělnit každý dobrý, smysluplný okamžik, který má někdo teď a tady. Tento nejodpornější ze všech zvuků by bylo možno omluvit, jen kdyby neexistoval žádný jiný prostředek ke krocení zvířat. Ale zcela naopak: toto prokleté práskání bičem nejenže není nutné, ale dokonce je neužitečné. Pokud se totiž toto záměrné fyzické působení na koně stane zvykem, který je zneužíván, jeho účinek se otupí a nedostaví se. Konec po něm svůj krok nezrychlí, jak je to vidět obzvláště u prázdných a zákaznicky hledajících fiakrů, jejichž kočí ustavičně práskají bičem, a přesto koně jdou tím nejpomalejším krokem. Nejjemnější dotyk biče působí mnohem více. Avšak dejme tomu, že by bylo nezbytné koně neustále zvukem upomínat na přítomnost biče. I k tomu by však stačily stokrát slabší zvuky, jelikož je známo, že zvířata si všímají i těch nejtisších, ba sotva znatelných náznaků,

slyšitelných jako viditelných. Úžasné příklady toho druhu poskytují vycvičení psi a kanárci. Věc se tedy ukazuje jako čistá svévole, ba jako drzý výsměch části společnosti pracující rukama vůči těm, kdo pracují hlavou. Že se ve městech taková hanebnost trpí, je velké barbarství a nespravedlnost, větší o to, čím snadněji by mohla být odstraněna – policejním nařízením uzlu na konci každého biče. Nemůže škodit, když se proletáři upozorní na práci hlavou tříd, jež stojí nad nimi. Neboť proletáři mají nezadržitelný strach před veškerou prací hlavou. Že si však nějaký chlap, který s poštovním koněm či herkou zapřaženou do káry projíždí úzkými ulicemi lidmi zaplněného města a ustavičně ze všech sil práská bičem, nezaslouží, aby byl ihned zadržen a dostal pět pořádných ran holí, to mi nevymluví všichni filantropové světa, ani množství legislativních sborníků, jež z dobrých důvodů odmítají všechny tělesné tresty.

Často lze však vidět i něco horšího, totiž formana, který jde sám, bez koně ulicemi a ustavičně práská bičem. Natolik se v důsledku nezodpovědné shovívavosti těmto lidem stalo práskání zvykem. Cožpak při tak obecné shovívavosti pro tělo a veškeré jeho uspokojování má být myslící duch jediným, kdo nikdy nezakusí ani ty nejnepatrnější ohledy či ochranu, nemluvě o respektu? Pacholci od koní, nosiči pytlů, obecní posluhové apod. jsou soumary lidské společnosti, má se s nimi jednat veskrze humánně, spravedlivě, slušně, s ohledem a péčí, ale nesmí jim být dovoleno svévolným hlukem bránit vyšším snahám lidského pokolení.

Rád bych věděl, kolik velkých a krásných myšlenek již tyto biče vypráskaly ze světa. Kdybych to mohl nařídit, pak bych v hlavách formanů zavedl nezničitelný nexus idearum (latinsky „myšlenková souvislost“; dnes bychom snad řekli „podmíněný reflex“, pozn. red.) mezi práskáním bičem a výpraskem.

Chceme doufat, že inteligentnější a jemněji myslící národy udělají i zde první krok a potom svým příkladem strhnou i Němce. O těchto Němcích říká již Thomas Hood (T. Hood, 1799–1845, britský humorista a básník; citace pochází z jeho spisu Up the Rhine, Na Rýnu, z roku 1840, pozn. red.), že je to „a musical people, they are the most noisy I ever met with“ (muzikální národ, který je nejhluchnější, s jakým jsem se kdy setkal). Že Němci takoví jsou, však nespočívá v tom, že by více než jiní byli nakloněni hluku, nýbrž spočívá to v necitlivosti, plynoucí z tuposti těch, kteří patří k německému

národu a kteří nejsou rušeni v žádném myšlení nebo čtení právě proto, že nemyslí, nýbrž pouze kouří, což je náhražka jejich myšlení. Všeobecná tolerance vůči hluku, který není nutný, např. vůči tak nanejvýš nevychovanému a sprostému práskání dveřmi, je právě znamením všeobecné tuposti a myšlenkové prázdnoty. V Německu je to, jako by bylo v pořádku, že za hluk nemá být nikdo volán k odpovědnosti: např. za bezúčelné bubnování.

Co se konečně týče literatury o předmětu zde pojednávaném, pak mohu doporučit jen jedno dílo, ale krásné, totiž poetickou epištolu v tercínách od slavného malíře Bronzina (Agnolo Bronzino (1503–1572), florentský manýristický malíř a básník, pozn. red.), pojmenovanou De romori: à Messer Luca Martini (O hluku: panu Lucu Martinimu) . Zde jsou totiž vylíčena muka, která musí člověk vystát od nejrozmanitějšího hluku italského města. (V této humorné burlesce se prý odráží jeho pocity z přelidněného domu, plného dětí a příbuzných. – pozn. red.). Popis je přitom podán tragikomickým způsobem, zevrubně a velmi rozmarně.

(Arthur Schopenhauer – O hluku a zvucích. In: O osudu, duchařství a hluku. Překlad Milan Váňa. Nová tiskárna Pelhřimov: 2002. ISBN 80-86559-11-4)

Gilbert Keith Chesterton

Gilbert Keith Chesterton (1874–1936) byl anglický spisovatel, společenský kritik, novinář, esejista, historik a křesťanský myslitel. Pocházel ze zámožné londýnské rodiny (po matce byl francouzského původu). Studoval malířství, studium však nedokončil, od r. 1895 se živil jako novinář. Po vážné duševní krizi kolem roku 1893 se stal anglikánem, jeho postoje se však postupně přibližovaly stanoviskům katolické církve, do které formálně vstoupil (byl pokřtěn) až roku 1922. Chesterton napsal přibližně osmdesát knih, několik set básní, kolem dvou set povídek, čtyři tisíce esejů a několik her.

Působil jako sloupkař pro noviny Daily News, Illustrated London News a vlastní G.K.'s Weekly. Ve svých dílech obhazuje tradiční hodnoty. V komentářích o světě, vládě, politice, ekonomice, filozofii, teologii a o mnoha dalších tématech často využíval formu paradoxu. Výrazným znakem Chestertonova díla je vtip a smysl pro humor. Když noviny The Times požádaly několik významných osobností, aby napsaly esej na téma „Co je na světě špatného“, Chesterton si pro svůj příspěvek zvolil formu dopisu: *„Vážení pánové, to já. S úctou G. K. Chesterton“*.

Většina jeho děl vyšla česky. A při jejich četbě si uvědomíte, jak živé a aktuální jeho myšlenky jsou. Z esejistických knih uveďme např. Obrany (The Defendant, 1901, česky 1976), Ohromné maličkosti (Tremendous trifles, 1905, česky 1925), Heretikové (Heretics, 1905, česky 1915), Ortodoxie (Orthodoxy, 1908, česky 1947 a 2000), Co je špatného na světě (What's Wrong with the World, 1910, česky 1925 – z této knihy jsme už v našem cyklu také citovali) či Bouře a úvahy (Alarms and Discursions, 1910).

Karel Čapek o Chestertonovi napsal: *„...vesele a zplna hrdla velebil věci, které náleží mezi pět švestek obyčejného lidského života, jako je domov, víra, demokracie, řád a důvěra. Byl jako kouzelník, který vytahuje králíky z klobouku nebo odkud; nejvážnější pravdy, nejvznešenější výzvy vysypával ze svého hravého a laskavého humoru; byl to skotačící filosof, který metal kozelce ze samé radosti, že má co dělat s pravdou a vážností nesmrtelné človehčiny.“*

Pro toto čtení jsme vybrali dva z Chestertonových esejů na politické téma. Poznáte v nich autora jako nenápadného, trochu jedovatého a kriticky myslícího moralistu, který si nebe před ústa servítek: píše přímo a otevřeně, jak mu velí jeho lidský naturel a občanská odpovědnost intelektuála.

Potřeba osobností v politice

Vesnice, v níž momentálně pobývám (jako locum tenens během přechodné nepřítomnosti místní krasavice), zažila včera večer velký rozruch vyvolaný příjezdem agitačního vozu Liberální strany, k němuž všichni přistupovali s mnohem větší vážností a úctou, než by mi připadalo možné. Vůz zastavil na návsi, řečníci zahájili předvolební schůzi a všechno by bývalo proběhlo hladce a důstojně, kdyby se nestala ta věc, že se v hloučku organizátorů stojících u vozu vyskytl muž vyzařující onu křečovitou oduševnělost, jaká bývá typická pro čtenáře listu The Daily News. Náhodou při nějaké společenské příležitosti zaslechl mé jméno a vzpomněl si, že je četl v novinách. „Četl jsem vaše články,“ prohlásil tento skvělý liberál s přátelským úsměvem, když jsem si s ním neochotně potřásl rukou. Po delší odmlce se ozval znovu: „Myslím si, že chápu, co jste některými z nich chtěl říci.“ Zapřísahal jsem ho, aby mi toto naprosto nedostupné tajemství laskavě prozradil, ale on odmítl, a tak budu muset ulehnout do hrobu, aniž se mi dostane té cti, že je poznám. Ale setkání s tím člověkem mě vtáhlo do nebezpečných sfér. A když potom předsedající, místní liberální magnát, byl nucen opustit schůzi uprostřed jednání, posadili mě do předsednického křesla místo něho. Křeslo bylo spíš jen vodorovné prkénko nepatrně přečnívající žebřiny, no a já se jej chopil s tak důstojnou rozhodností, že jsem málem rozdrtil celý vůz. Od tohoto okamžiku, jak musím s lítostí konstatovat, nabylo jednání na bouřlivosti. Když jsem povstal, abych cosi řekl, byl jsem přivítán (nedovedu si ten úkaz vysvětlit) hlasitými výkřiky vycházejícími výhradně z hrdel přítomných mladíků. Myslím, že jsem v nich nějak záhadně vzbudil mezitím už skomírající naději, že to všechno bude pěkný cirkus.

Kromě toho na kraji davu stál nějaký zachmuřený konzervativec, který přerušoval řeč tak vytrvale a systematicky, až si bylo nutno klást delikátní otázku z formální logiky, zda přerušuje on naše projevy, anebo my jeho. Ale mnohem závažnější než kvantita byla kvalita jeho přerušování, které mě sice

těšilo, ale na druhé straně mě přece jen vyvádělo z míry. V mysli mu pevně utkvěla jediná myšlenka, plodné semeno nepřetržitě rozkvétající satiry. Byl skálopevně přesvědčen, že my všichni, kteří sedíme na voze, jsme samí neuvěřitelní boháči. Muž dokonce tvrdil, že ví, jak a kde jsme k majetku vlastně přišli. Když jsem pronášel několik postřehů o chudobě, zamířil na mou hlavu s vražednou přesností tento záhadný sarkasmus: „Chacha! Ale všichni přece nemůžou být státní zaměstnanci!“ Jak se dalo čekat, odrazil jsem jeho výpad celkem samozřejmou poznámkou, že někteří z nás jsou jen protistátní zaměstnanci, ale dodneška stejně dobře nechápu, co svým bezmezně záhadným a pohrdavým výkřikem vlastně mínil. Vyzařuje snad z mého vzezření a vystupování něco z úřední důstojnosti a dekora, prolezlých navíc servilní blahobytností, co prozrazuje, že dostávám nepřiměřeně vysokou penzi? Nebo mi snad někdo opravdu daroval či odkázal nějaké peníze (takový dojemný leč nepravděpodobný nápad!), mezitím co jsem odjel z města?

Ale ponechme tuto ryze osobní záhadu stranou a přikročme ke konečnému vývoji situace, který byl, alespoň z hlediska podstaty, mnohem zajímavější. S hrdotí musím konstatovat, že vlna vášní se na oné schůzi vzdouvala výš a výš – dokonalý břínekot výpadů a jejich odrážení, stoupenci obou stran vášnivě gestikulovali a dělali značný rámus, podsaditý farmář zastávající konzervativní názory začínal s děsivou a nebezpečnou pomalostí pomýšlet na to, že něco řekne. Když jsem ukončil schůzi a poděkoval přítomným za trpělivost, zdvořilost a dobrou vůli, byli všichni ochotni pustit se do sebe a honit se kopanci kolem celé návsi.

A vtom se stala zajímavá věc. Deset minut po skončení schůze si podsaditý farmář konzervativních názorů konečně nahlas ulevil od věci, kterou chtěl říci. Zrození té světoborné myšlenky provázelo zatmění slunce a hromobití. Chtěl nám říci, pardon, chtěl se nás zeptat, jestli tam nahoře může někdo říct, že někdy někomu snížil plat. To jsem považoval za velmi podstatnou, velmi seriózní a velmi mužnou výzvu, nesrovnatelně důležitější než cokoli z toho, co bylo řečeno na celé schůzi, a dokonce i v Dolní sněmovně.

Následovalo napjaté ticho, jaké na podobných shromážděních v podobných okamžicích obvykle nastává, a pak už propuklo dokonalé drama. Bledý, drsně vyhlížející mládenec, s paží napůl vysvlečenou z rukávu roztrpčeností

a vztekem, prudce vztyčil hlavu. Jemu snížili plat, oznámil, byl špatně placen, a to zde přítomným tazatelem. Farmář si ho v přítomí dlouze a důkladně změřil a zpočátku tvrdil, že toho kluka vůbec nezná. Ale pak se mu z úst vydral hlas, vlastně spíš hlasitý, rozhněvaný, leč rozhodný výkřik: „Ale počkej, dyť já už si vzpomínám! Už to mám, tebe sem vyhnal kvůlivá...“ V tu chvíli se ve všech probudil anglický smysl pro slušnost, přátelé odtrhli oba muže od sebe a drsně je chlácholili, jak nejlépe uměli. Ať se děje, co se děje, nikdo od nás nesmí žádat, abychom rozhodovali o věcech týkajících se skutečného každodenního dobra i zla. Ať se děje, co se děje, nesmíme si na přímou osobní výzvu nechat dát přímou osobní odpověď. Farmář odešel a celý se přitom třásl svým potlačovaným zuřivým tajemstvím. Mládenec odešel a celý se třásl tím svým. Ale na té ztemnělé návsi v té stěží rozeznatelné skupince lidí bylo přesto přítomno to, co často bývá věčnou podstatou veškerým smyslem společnosti a vlády. Dva lidé se obrátili na své sousedy, aby rozsoudili, komu z nich bylo ublíženo. A právě to je politika. Už jsme stanovili hranice celé Indie, prozkoumali jsme, co vlastně dovážíme z Kanady, rozjímali jsme nahlas o sporech mezi Holanďany a německými Židy, slušně leč rozhodně jsme vyjádřili výhrady k podmínkám, v nichž žijí pracující v Prusku, uvažovali jsme o celých světadílech a v imperiálních intencích, viděli jsme pozemské království a jeho slávu.

Ale ještě nikdy nás nenapadlo, že takovýto průchod dávaný spravedlnosti mezi dvěma rozhněvanými muži je naší veřejnou povinností. To bylo až poslední, co se od nás dalo očekávat – a přitom právě tohle by bylo to první, čím by se zabývala každá primitivní společnost, právě o tohle by se ze všeho nejdříve zajímal kmen Zuluů. Naše politika pro tu noc skončila. Naše politika skončila právě tam, kde by veškerá politika měla naopak začínat.

Připadalo mi, že na téhle nepatrné návsi byla jako na pódiu potaženém zeleným sukнем předváděna určitá alegorie vystihující celkovou situaci, v níž se ocitlo naše nynější státnické umění. Všechno běží den po dni dál, pokud se zabýváme věcmi. Všechno se naopak prudce zarazí, jakmile přejdeme k lidem. Smíme tvrdit: „Stoupenec Zákona o pozměnění a polepšení opic s modrým nosem jsou darebáci.“ Smíme tvrdit: „Sir William Guppy je stoupenec Zákona o pozměnění a polepšení opic s modrým nosem.“

Ale dokončit sylogismus už nesmíme. V našem parlamentu všichni v jednohlasé shodě říkají: „V politice nesmíme připustit žádné osobnosti.“ Každý Brit u snídaně říká: „Alespoň nejsme jako ti Francouzi a Irové, u nás nemáme v politice žádné osobnosti.“ A protože nemáme žádné osobnosti, nemáme ani žádnou odpovědnost.

Jistá teorie o tyranech

V poslední době jsem dospěl k přesvědčení o jisté teorii týkající se povahy tyranie. Může být správná nebo chybná, ale já si myslím, že stojí alespoň za zamyšlení ve spojitosti s jistou nesmírně zajímavou záležitostí. V širším smyslu dosud běžně přijímaná teorie tyranie tvrdila, že lidé po staletí reptali v nějakém systému a nakonec se proti němu vzbouřili. Ale já si myslím, že lidé udělali něco úplně jiného – vzbouřili se proti systému, proti němuž nereptali. Celá záležitost je ovšem natolik popletená a rovněž natolik palčivá, že mi snad tím spíš bude povoleno několik slov na vysvětlenou.

Vezměme například – abychom rozproudili debatu – dvě vzpoury proti tyranii, o nichž se nejčastěji uvažuje v současné literatuře: anglické povstání z první poloviny 17. století a Francouzskou revoluci. Podle běžně přijímané teorie měl Karel I. být dědicem nejméně dvaceti nesnesitelných despotů. Je ovšem pravda, že byl dědicem jednoho nesnesitelného despoty (který nepěstoval despotismus zcela účelně) a všechno ostatní bylo jinak. Královna Alžběta nebyla snesitelná, a také nebyla jen snášena. Pokud ji současníci vydrželi, také ji touž měrou zbožňovali. Kavalíři stejně jako puritáni vzpomínali na její panování (nepochybně neprávem, ale o to jistěji) jako na vrcholné období oblíbené monarchie.

Zkrátka angličtí puritáni se nevzbouřili proti starému zřízení – ať bylo jakékoli, rozhodně nebylo staré. A i kdyby byl Karel I. Mnohem horším králem, než jaký skutečně byl, neměl by stejně dost času na založení obecné a kruté tradice, která by zastínila tradici Alžbětinu. Několik let před Karlovým stětím byla většina Angličanů ochotna položit život, aby Alžbětě zůstala hlava na krku. Podíváte-li se na francouzskou monarchii před revolucí, spatříte přesně stejný stav. Ještě velmi krátkou dobu před revolucí byla francouzská monarchie všeobecně přijímána jako symbol Francie. Král vládnoucí před

Ludvíkem Gilotinovaným byl Ludvík Milovaný. Monarchie (ve Francii stejně jako v Anglii) se stala velice nepopulární velmi brzy poté, co byla ještě velice populární. Neexistovalo žádné přechodné období slabosti, žádný dlouhý úpadek; porážka následovala krátce po prvním vítězství. Karel I. nebyl posledním z anglických despotů. Byl naopak jedním z prvních anglických despotů – jenomže další už nepřišli. Povzbuzen arogancí a popularitou královny Alžběty, která ztělesňovala patriotismus, protestantství a vzdorování Španělsku, Karel se pokusil pracovat s alžbětinskou Anglií, a bohužel zjistil, že alžbětinská Anglie už neexistuje. Nebyla příliš stará na to, aby vydržela, byla na to naopak příliš mladá. Ludvíkem XVI. Nekončila dlouhá řada neoblíbených panovníků. Naopak, Ludvík XVI. byl prvním z řady oblíbených panovníků, kteří se stali nepopulárními.

Tohle všechno dokážu vysvětlit pouze svou soukromou teorií o tyranech, která zní: Lidé se nebouří ani tak proti starému, jako spíš proti novému. Vrhnou se na cokoli, jakmile zjistí, že je to chytilo do pastí. Nebouří se proti něčemu, co je nepopulární. Bouří se (a velice oprávněně) proti něčemu, co je populární. Nenáviděli Karla I., jelikož milovali Alžbětu. Zabili Ludvíka XVI., protože byli zabíjeni kvůli Ludvíkovi XIV. A právě tohle je zřejmě míněno zdánlivě nesmyslným výrazem „vrtkavost davů“, který má znamenat, že dav pozná rychleji než ostatní, že se člověk dostal do pastí. Anglie se div nezbláznila radostí z anglické monarchie, protože španělská Armada nedobyla Anglii. A potom se táž Anglie zničehonic div nepominula vztekem, jelikož si uvědomila, že (během toho vzrušujícího mezidobí) anglická monarchie dobyla Anglii. Unikli jsme sice Filipovým osidlům, ale chytili jsme se do Alžbětiných. Osidla Karla I. jsme roztrhali.

Základním znakem tyranie je toto: tyranie je vždycky nová věc. Tyranie vždy vchází nehlídanou branou. Tyran je vždycky opatrný a ze všech sil se snaží, aby se nikoho nedotkl. Tyran je vždy zrádný. Vždycky přichází pod záminkou, že chrání něco, co lidé opravdu chtějí mít chráněno – náboženství, veřejnou spravedlnost nebo slávu vlasti. Lidé hledící tváří v tvář Armadě neviděli královnu, a proto ji posílili. Když později nehleděli na krále, nevědomky posílili krále. A stejně když později zaútočili na aristokracii, nepozorovali bohaté obchodníky, kteří na ni útočili – a které pozorovat

měli. Všechny tyranie jsou vždy nové tyranie. Něco takového jako stará tyranie prostě neexistuje a stěží existuje něco jako staré pověry.

Z těchto evidentních historických faktů vyplývá jediné mravní naučení. Hledáte-li tyrany, nehledejte je mezi zdánlivě evidentními typy mužů, kteří utiskovali lidi v minulosti – mezi králi, kněžími nebo vojevůdci. Děláte-li to, pouze hledíte na španělskou Armadu, zatímco vám za zády někdo obrací Anglii v zemi ovládanou despocií. Monarchie kdysi bývala velmi oblíbeným nástrojem vlády, ale tento nástroj byl obrácen proti lidu. Nezapomínejte, že noviny jsou oblíbené nástroje, ale také mohou být obráceny proti lidu. Ať je nový tyran čímkoli, nikdy nebude nosit stejnou uniformu jako starý.

(G. K. Chesterton – Potřeba osobností v politice, Jistá teorie o tyranech. In: Eseje o věcech veřejných. Přeložil Zdeněk Hron. Praha: MKP 2021. ISBN 978-80-274-1224-2)

C. S. Lewis

Irský spisovatel a britský univerzitní pedagog Clive Staples Lewis, známý jako C. S. Lewis, se narodil se roku 1898 v Belfastu a zemřel roku 1963 v Oxfordu, Je známý díky svému dílu z oblastí středověké literatury, křesťanské apologetiky, literární kritiky a mimo odborné kruhy hlavně beletrie z žánru, jemuž se dnes módně, avšak často nevýstižně, jako právě v jeho případě, říká fantasy. V současnosti je jeho nejznámějším dílem patrně (postupně filmovaná) série knih pro děti Letopisy Narnie.

Lewis byl blízkým přítelem J. R. R. Tolkiena, autora Hobita a Pána prstenů. Oba byli vůdčími postavami mezi profesory anglického jazyka na univerzitě v Oxfordu a neformální oxfordské literární skupiny zvané Inklings. Podle jeho memoárů Zaskočen radostí (Surprised by Joy: The Shape of My Early Life – 1955) byl Lewis po svém narození pokřtěn v irské anglikánské církvi, ale v době svého dospívání od víry odpadl. Svou roli v tom sehrála nepochybně dramatická zkušenost z raných let, zčásti strávených v autoritářské škole Wynyard School (ve svých vzpomínkách ji v narážce na nacistický koncentrák nazývá „Belsen“). Také jeho nasazení a zranění v 1. světové válce nemohlo zůstat bez odezvy. Své dočasné odcizení od křesťanství později zdůvodňoval tak, že na svou víru začal pohlížet jen jako na práci a povinnost. Pod vlivem Tolkiena a dalších přátel se ale ve věku kolem 30 let znovu obrátil ke křesťanství a stal se laikem anglikánské církve.

Lewisovu asi nejúspěšnější knihu Rady zkušeného ďábla (The Screwtape Letters – 1942) není třeba obšírněji představovat: jde snad o nejvtipněji podané reálie „ze života pokušitelů“. Hlavní postavou příběhu je zkušený pekelník, který formou dopisů a instrukcí radí elévovi v pokušitelském úřadu. Spojenými silami se pokouší zničit život konkrétního člověka. Lewis bravurně vystihl to, s čím se každý z nás ve svém životě denně setkává: pohrdání druhými, pokrytectví, pocit výjimečnosti, pocit mimořádné svatosti, propady do depresí, skepse a pochybnosti. Rady zkušeného ďábla jsou nejenom vtipným čtením, ale také mimořádnou, a čím víc skrytou, tím působivější morálitou, která nám umožní nahlédnout do zákulisí duchovního světa.

Na Rady Zkušeného ďábla částečně volně navazuje kniha, kterou C. S. Lewis k vydání připravil krátce před svou smrtí – Přípitek zkušeného ďábla (Screwtape Proposes a Toast – 1961). Tento text vyšel česky doplněn o další eseje, více či méně duchovního obsahu. Přesto nejde, jak uvidíte z vybrané ukázky, o ledajaká kázání, nýbrž o hluboká a moudrá zamyšlení nad věcmi a jevy často považovanými za nenápadné či nepodstatné. Je to však jen zdání, které klame...

Dobré dílo a dobré skutky

„Dobrý skutek“ v množném čísle je výraz v moderním křesťanstvu daleko známější než výraz „dobré dílo“. Dobré skutky znamenají hlavně dávání almužny nebo „pomáhání ve farnosti“. Jsou něco úplně jiného než jednotné číslo „dílo“. Dobré skutky nemusí být nutně dobrým dílem, jak může vidět kdokoliv, kdo si prohlédne některé z předmětů vystavených k prodeji na bazarech k dobročinným účelům. Ty s naším příkladem vůbec neladí. Když náš Pán poskytl chudobným svatebčanům nějakou láhev vína na přípitek, udělal nejen dobrý skutek, ale také dobré dílo, neboť to víno vskutku stálo za vypití. Jenže zanedbání „dobrého“ v našem „díle“, v naší práci, těmto předpokladům neodpovídá. Apoštol říká, že každý musí nejen pracovat, ale že musí pracovat „dobře“.

Myšlenka dobrého díla mezi námi docela nevymřela, obávám se však, že ani pro zbožné lidi není obzvlášť charakteristická.

Našel jsem ji mezi uměleckými truhláři, mezi příštipkáři a mezi námořníky. Nemá vůbec smysl pokoušet se ohromit staré námořníky novým parníkem, který je tou největší a nejdražší lodí, jaká kdy plula po moři. Oni si prohlédnou její „konstrukci“, a předpovědí, jak se bude chovat na rozbouřeném moři. O dobrém díle hovořivali také umělci, ale ti stále méně. Začínají dávat přednost výrazům jako „významné“, „důležité“, „současné“ či „odvážné“ dílo. A to podle mne nejsou dobré příznaky.

Velké množství lidí ve všech průmyslově vysoce rozvinutých společnostech se však stává obětmi situace, která od začátku myšlenku dobrého díla téměř vylučuje. Ekonomickou nutností se stává „zabudované zastarávání“. Pokud není nějaký výrobek vyroben tak, že se za rok za dva rozpadne a musí být

tedy nahrazen novým, nedosáhne výroba dostatečné návratnosti. Před sto lety si novomanžel, pokud byl dost bohatý, postavil vůz a předpokládal, že se v něm bude vozit do konce života. Nyní si koupí auto, ale už za dva roky je hodlá prodat a koupit si nové. Za našich dnů už dílo nesmí být dobré.

Pro ty, kdo se rádi strojí, znamenají zipové uzávěry velkou výhodu před knoflíky, neboť jim ušetří spoustu času a potíží se zapínáním, pokud ovšem vydrží. Pro výrobce zato vykazují mnohem podstatnější zásluhy tím, že v provozu nevydrží dlouho. Špatné dílo je dokonce žádoucí.

Musíme se vystříhat toho, abychom k této situaci zaujímali zbrklé morální stanovisko. Ten názor není výsledkem výhradně dědičného nebo aktuálního hříchu. Vkradl se do nás zcela nepředvídaně a skoro neúmyslně. Jeho výsledkem a jeho příčinou je v našich myslích pokleslý komercialismus. A ten se podle mého mínění nedá napravit jen čistě morálním úsilím. Věci se začali původně vyrábět pro užitek nebo pro potěšení, nebo (a to častěji) pro obojí. Divošský lovec si vyrobil zbraně z pazourku nebo z kosti, udělal je tak dobře, jak jen uměl, protože pokud by je vyrobil příliš tupé, nebo příliš křehké, nezabil by jimi žádné zvíře.

Jeho žena zase udělala hliněný hrnec na vodu a udělala jej, jak nejlépe dokázala, protože jej musela používat. Muž a žena neodolali dlouho a začali své výrobky zdobit. Chtěli je mít (jako medvědice Dogberry) „hezké“. A můžeme si být skoro jisti, že si při práci zpívali nebo hvízdali nebo aspoň nějak pobrukovali. Anebo třeba vypravovali pohádky.

Do této situace musela dřív či později zasáhnout změna, a to stejně nevtíravé, jako had do Ráje a zprvu i tak nevinně, jako to kdysi provedl ten had. Jednotlivé rodiny přestávaly vyrábět jen pro svou potřebu, objevili se odborníci: hrnčíř, který vyráběl hrnce pro celou vesnici, kovář, který kul pro všechny zbraně, bard, básník a hudebník v jedné osobě, který zpíval a vyprávěl pohádky všem. Je významné, že v Homérovi kovář kulhal, básník byl slepý.

Tak možná věci začaly. Postižení, kteří se nemohli uplatnit jako lovci nebo válečníci, byli vyčleněni a poskytovali těm, kdo lovili a bojovali, jak potřebné nářadí, tak služby a zotavení.

Důležitost této změny spočívala v tom, že dospívali k odborníkům na výrobu věcí (hrnců, mečů, balad) ne pro vlastní potřebu a potěšení, ale pro užitek a blaho jiných. A za to ovšem museli být tím či oním způsobem náležitě odměněni. Ta změna byla nezbytná, pokud neměla společnost uvíznout ve stavu ne rajském, ale zvětšelém, klopýtavém, primitivním a tím upadajícím do nouze. Společnost uchovaly ve zdravé rovnováze dvě skutečnosti: Za první, tito odborníci museli dělat svou práci co nejlépe. Chtěli přece obstát mezi lidmi, kteří jejich výrobky používali. Všechny ženské z vesnice by se vrhly jako vosy na hrnčíře, který by vyráběl nevyhovující hrnce. Ukřičely by barda, který by omílal pořád dokola jednu nudnou baladu. Kdyby kovář ukul chatrné meče, pak by ho navráťivší se bojovníci rozsekali na cimprcamp. V nejhorším by se z boje vůbec nevrátili, nepřítel by je pobil, vesnici vypálil a bezmocné zbylé obyvatele uvrhl do otroctví, nebo by jim uťal hlavu. A za druhé, protože odborníci vyráběli, jak nejlépe mohli něco bezesporu užitečného, měli ze svého díla radost. Nesmíme ovšem tento stav idealizovat. Všechno nebylo jen roztomilé. Kovář se mohl udřít. Barda mohlo rozčilovat, že vesnice chce slyšet znovu a znovu jeho poslední baladu (nebo nějakou jinou, ale pokud možno navlas takovou), zatímco on toužil přednést nějakou báječnou a ještě nikdy neslýchanou. Ale celkem vzato, odborníci vedli život hodný muže: užitečný, s rozumnou mírou pocty a radosti z uplatněné šikovnosti.

Chybí mi dost času a ovšem i znalostí, abych mohl stopovat celý postup toho vývoje od prvopočátečního stavu až po náš nynější způsob života. Ale myslím, že teď můžeme vypustit důvody těch změn. Zaručené je odloučení od primitivních podmínek, v nichž každý vyrábí všecko jen pro sebe, a je také zaručené, že v podmínkách, v nichž se dělá mnoho práce pro jiné, kteří za ni zaplatí, zde stále zůstávají dva druhy práce. O jednom z nich může člověk vpravdě říct: „Dělám práci, která má smysl. A bude mít nadále cenu ji dělat, i když za ni nikdo nezaplatí. Ale nemám vlastní soukromé prostředky, potřebuji potravu a střechu nad hlavou a ošacení. Musím tedy dostat za práci zapláceno.“ Druhý druh je ten, kdy lidé vyvíjejí činnost, jejímž jediným cílem je vydělat peníze: konají práci, která není nezbytná, neměla by být anebo nebude udělána nikým v celém světě, pokud nebude zaplácena.

Můžeme děkovat Bohu, že je stále spousta práce té první kategorie. Zemědělec, policista, lékař, umělec, učitel, kněz a mnozí jiní pořád dělají práci, která sama o sobě stojí za uděláním, kterou by značný počet lidí dělal a udělal bez zaplacení, co by se každá rodina jakýmsi amatérským způsobem snažila udělat pro sebe, kdyby žila v primitivním odloučení. Takové práce ovšem nemusí být právě příjemné. Jednou z nich je například služba ve stanici malomocných. Opačný extrém nám ukáží dva příklady. Nekladu mezi ně nutně morální rovnítko, ale do naší současné klasifikace se zřejmě hodí. Jedním příkladem je práce profesionální prostitutky. Obzvláštní hrůza její práce – chcete-li namítnout, že její činnost bychom neměli nazývat prací, přemýšlejte o tom ještě jednou – tedy to, co ji dělá daleko hroznější než je obyčejné smilstvo, je, že je to nejzazší příklad činnosti která nemá na zřeteli nic jiného než peníze. V tomto směru nemůžete dojít dál než k sexuálnímu styku, nejen bez sňatku, nejen bez lásky, ale dokonce i bez rozkoše. Můj další příklad je tento: Často vidím u silnice obrovské tabule, které mají jediný cíl: upoutat tisíce očí obrovskou plochou, na kterou nějaká firma dala vylepit reklamu na své výrobky. Uvažte, co ji odděluje od věcí, jež jsou „dobré“. Tu tabuli udělal tesař, ale ona sama o sobě není nijak užitečná. Tiskaři a papírníci pracovali, aby vyrobili plakát; pokud by pro něj někdo nenajal prostor na té velké tabuli, sám o sobě by byl bezcenný. Ale tento prostor je bez reklamy bezcenný. A sama reklama ztrácí účel, pokud nikdo inzerované zboží nekoupí. Samo zboží může být dokonce ošklivé, neužitečné, může být ničivým přepychem, který by si bez té reklamní tabule žádný smrtelník jinak nekoupil. Přání věc koupit v zákazníkovi vyvolal jen sexy obrázek a snobské vychvalování bombastickým textem. V každém stupni tohoto procesu byla sice vykonána práce, ale jediná její cena závisí na penězích, jež eventuálně vynese.

Zdá se, že takto se budou nevyhnutelně jevit výsledky společnosti, které spočívají převážně v nakupování a prodávání. V racionálním světě se věci vyrábějí tehdy, když jsou žádány. Ve skutečném současném světě se požadavky předkládají proto, aby lidé mohli uděláním věci vydělat peníze. Proto by nedůvěra nebo pohrdání obchodem, které nalézáme v dřívější společnosti, neměly být příliš ukvapeně přičítány pouhému snobství. Čím důležitější je obchod, tím více lidí je odsouzeno k druhému druhu práce, ba ještě hůř, učí se mu dávat přednost. Práce hodná uděláním bez ohledu na plat

za ni, ona rozradostňující práce, v pravém slova smyslu dobré dílo, se stává výsadou šťastné menšiny. Mezinárodním vztahům však vládne soupeřivé lovení zákazníků. Po celý můj život se v Anglii konaly oprávněné sbírky peněz na zakoupení košil pro lidi, kteří ztratili práci, a jejich prací byla právě výroba košil. Dá se lehce předvídat, že takový stav věcí nemůže setrvávat.

Naneštěstí je však nanejvýš pravděpodobné, že jej zahubí jeho vlastní vnitřní protirečení, ovšem způsobem, který vyvolá obrovské utrpení. Může skončit bezbolestně jedině tehdy, když najdeme způsob, jak jej ukončit dobrovolně. Není ani třeba prohlašovat, že na to nemám žádný plán. I kdybych jej měl, žádný z našich mistrů – Velkých Mužů v pozadí vlády a průmyslu – by si ho ani nepovšiml. Jediným nadějným znamením v tomto okamžiku je „vesmírné závodění“ mezi Amerikou a Ruskem, neboť jsme se dostali do stavu, kdy hlavním problémem není zaopatřit lidi tím, co potřebují, nebo co se jim líbí, ale udržet lidi ve výrobě věcí; jen maličko záleží na tom, jakých. Velmoci je nejspodněji a nejlépe zaměstnají při výrobě strašlivě drahých předmětů, které za čas zase vrhají přes palubu. Udržuje to peníze v oběhu a továrny v chodu a vesmíru to až tolik neuškodí, nebo aspoň ještě dlouho neuškodí. Úleva je však jen částečná a dočasná. Hlavním praktickým úkolem pro většinu z nás není dávat rady Velkým Mužům, jak ukončit tuto osudovou a osudnou ekonomii. My jim nemáme co radit a oni by nás stejně neposlouchali. Můžeme jen uvažovat, jak v tom dokázat žít co nejméně zranění a co nejméně degradování.

Je tu však přece jen něco, co pomáhá rozeznat osudnost a nezdravost toho všeho. Křesťan má velkou výhodu oproti jiným lidem, ne tím, že by byl méně pokleslý než oni, ani méně odsouzen k životu v padlém světě, ale poznáním, že on sám je padlý člověk v padlém světě. Uděláme tedy líp, když si připomeneme, co je dobré dílo a jak nemožným se pro většinu lidí teď stalo. Musíme si možná na živobytí vydělávat tím, že se podílíme na výrobě předmětů mizerné kvality, které by nestály za výrobu, i kdyby měly dobrou kvalitu, protože poptávka po nich a jejich obchodování na „trhu“ bylo pro ně prostě uměle navozeno reklamou. U babylonských řek jsme sedávali – nebo u montážního pásu – a stále si v duchu říkáme: „Jestli, Jeruzaléme, na tebe zapomenu, ať mi má pravice sloužit zapomene.“ A ona zapomene. Budeme ovšem mít oči nastražené, kdy se nám naskytne šance uniknout. Máme-li

možnost „vybrat si kariéru“ (má však aspoň jeden člověk z tisíce takovou možnost?), půjdeme po stopě takové zdravé práce jako ohaři a budeme se jí držet jako klíště. Vynasnažíme se, dostaneme-li příležitost, vydělávat si na živobytí něčím, co stojí za práci, i kdybychom si na živobytí nemuseli vydělávat. Možná bude nutné, abychom značně umrtvili svou hrabivost. Neboť k velkým výdělkům vedou obvykle nezdravé práce a často patří také mezi nejméně namáhavé.

Za tím se však skrývá něco daleko ožehavějšího. Musíme velice dbát, abychom uchránili své navyklé myšlení před nákazami, které vypěstovala situace. Podle mého mínění taková infekce dvojnásobně zkorumpovala naše umělce.

Až donedávna – až do poslední části minulého století – se považovalo za zaručené, že úkolem umělce je pobavit a vychovávat obecenstvo. Obecenstvo se ovšem různilo: pouliční odrhovačky a oratoria se nepředkládala témuž posluchačstvu (ačkoliv mám za to, že velká část lidí měla docela ráda oboje). Umělec vedl své diváky k tomu, aby se naučili oceňovat i jemnější věci, než zprvu oceňovat chtěli. Mohl to dokázat jedině tak, že je od samého začátku nejen bavil, ale přesto, že je přednostně bavil (i když ne úplně srozumitelně, ale hodně srozumitelně), také je vedl výš. To vše se změnilo. V nejvyšších estetických kruzích teď člověk nazaslechne nic o nějaké umělcově povinnosti k nám. Povinnosti máme jen my k němu. On nám nedluží nic. My mu naproti tomu dlužíme „uznání“, i když on nikdy nevěnoval nejmenší pozornost našemu vkusu, našim zájmům, našim zálibám. Když ho neuznáváme, je pro něho naše jméno pouhopouhé bláto. V tomto krámě se totiž vždycky mýlí jedině zákazník.

Tato změna je však bezpochyby součástí našeho změněného přístupu k veškeré práci. Neboť „poskytnout zaměstnání“ se stává důležitějším než vyrábět věci, které lidé potřebují nebo které se jim líbí. Existuje tendence pohlížet na každý obchod jen jako na něco, co existuje hlavně kvůli těm, kdo obchodují. Kovář nepracuje, aby bojovníci mohli válčit – vojsko bojuje proto, aby kovář měl co dělat. Bard nezpívá a nerecituje pro libost svého kmene: kmen je tady kvůli tomu, aby chválil barda.

V průmyslu se za touto změnou přístupu schovávají nanejvýš úctyhodné motivy, ale stejně i chorobnost. Skutečný pokrok v dobročinnosti zarážejí řeči

o „nadbytečné populaci“, nutí nás mluvit raději o „nezaměstnanosti“. Číhá na nás nebezpečí vedoucí k zapomínání, že jen nezaměstnaností problém neskončí. Chceme, aby lidé byli zaměstnaní jen proto, že to znamená jejich nasycení, s důvěrou (kdož ví, zda oprávněnou?), že je lepší lidi nakrmit, i když dělají věci špatně, než kdyby nedělali nic.

I když jsme povinni nasytit hladové, pochybuji, že jsme povinni „chválit“ ctižádostivé. Tento přístup je totiž pro dobré dílo osudný. Mnohé moderní romány, básně, obrazy, k jejichž „chválení“ jsme doháněni, nejsou dobrým dílem. Nejsou totiž zhusta vůbec dílem. Jsou to pouhé mazaniny rozbředlé smyslnosti či reflexí. Pracuje-li některý umělec v přísném slova smyslu, pak ovšem bere v úvahu existující vkus, zájmy, vnímavost a kapacity svého diváctva. Neboť ono je, ne méně než jazyk, mramor či barva, jeho surovinou a jako surovina má také býti použito, zušlechťováno, přetvářeno a tříbeno, nemá se přehlížet, nemá se jím okatě pohrdat. Nadutá lhostejnost vůči divákům a posluchačům neznamena génia ani poctivost, znamená naopak lenost a neschopnost těch, kdo se ani nenaučili své práci. Z toho plyne, že co se týče umělců, se teď jeví vůči Bohu poctivá práce jen jako nenáročná, neintelektuální umění ve filmu, v detektivkách, v pohádkách pro děti. Mají často zdravé podklady, jsou velice dobře vyrobeny, jsou situačně přesně zasazené, jejich dopad divácký i komerční bedlivě vypočítaný a k uskutečnění zaměřuje úspěšně využito zkušeností i jistého úsilí. Rozumějte mi dobře. Intelektuálnější výrobky mohou ovšem projevoval jemnější smyslovost a hlubší myšlenku.

Ale mazanice není práci a zůstane mazanicí, ať k ní bylo použito jakkoliv drahé víno či barvy či léčiva.

„Velké skutky“ (v umění) a „dobré skutky“ (v dobročinnosti) by měly být raději také dobrými díly. Ať sbory zpívají krásně, nebo ať nezpívají vůbec. Jinak jen potvrzujeme většinou přesvědčení, že svět obchodu, který koná s takovou účinností to, co svět nikdy dělat nepotřeboval, je reálný, dospělý, praktický svět, a že všechna tato jeho „kultura“ a všechno toto jeho „náboženství“ (což jsou obě dvě hodně odrazující slova) jsou v podstatě okrajové, amatérské a dosti chatrné činnosti.

(C. S. Lewis – Dobré skutky a dobré dílo. In: Přípitek zkušeného ďábla a jiné eseje. Praha: Návrat domů 2001. ISBN: 80-7255-030-6)

Antoine de Saint-Exupéry

Francouzský spisovatel a publicista, letec a propagátor letectví Antoine de Saint-Exupéry se narodil 29. 6. 1900 v Lyonu v zámožné šlechtické rodině, přesné datum jeho úmrtí není známo. Za II.světové války byl válečným letcem a z jednoho průzkumného letu na Korsiku se nevrátil. Stalo se tak 31. 7. 1944. Byl pravděpodobně blízko Île de Riou u Marseille sestřelen německým stíhačem. Trosky jeho letounu byly nalezeny ve Středozezemním moři až roku 2000.

Od dětství projevoval literární i výtvarné nadání a zájem o letectví. V Paříži na Lyceu sv. Ludvíka absolvoval přípravku ke studiu na námořní akademii. U přijímacích zkoušek na akademii však neuspěl, a tak v letech 1920–1921 studoval architekturu na pařížské École nationale supérieure des beaux-arts. Studia nedokončil. Místo toho nastoupil ke 2. leteckému stíhacímu pluku ve Štrasburku a stal se pilotem. Složil i zkoušku z civilního letectví, aby mohl pracovat u letectva i po válce. Pracoval u různých leteckých společností, létal na afrických i transatlantických linkách v Severní i Jižní Americe. Z tohoto období (2. půlka 20. Let) také pocházejí jeho první literární texty – povídka *Letec*, romány *Kurýr na jih* a *Noční let*. Právě za něj byl roku 1931 jmenován Rytířem Čestné legie. Během letů přežil dvě vážné havárie (v Libyjské poušti a na území Guatemaly).

Se začátkem druhé světové války nastoupil do vojenské služby v hodnosti kapitána na letišti v Toulouse. Přestože byl lékaři prohlášen za neschopného válečných letů (v tomto ohledu připomíná osudy Milana R. Štefánika), usiloval, aby se mohl aktivně zapojit, což si nakonec prosadil. Podle svědků z jeho jednotky (Groupe de reconnaissance II/33) byl jeden z nejodvážnějších, bojoval s velkým nasazením a bez ohledu na riziko. Za války mu vyšla kniha *Válečný pilot* (1942), *Dopis rukojmímu* (1943) a jeho erbovní dílo *Malý princ* (1943). Teprve posmrtně byla vydána nedokončená kniha jeho filosofujících úvah *Citadela* a kniha publicistických textů a esejů *Dát životu smysl* (*Un sens à la vie*).

Právě z ní vybíráme následující text, protože slova, která Exupéry napsal doslova navzdory smrti, té mnohé, která tehdy zahltila svět, i té jeho vlastní, která se blížila, by se měla tesat do kamene každé doby. A té naší dnešní především.

Co je třeba říct lidem?

Je mi dnes hluboce smutno – ze všeho. Smutno z mé generace, které chybí jakákoli lidská podstata. Která poznala jako formu duchovního života jen bary, matematiku a automobily a ocitá se dnes v naprosto bezbarvém, čistě stádním dění. Nikdo to většinou ani nepostřehne. Vezměte třeba otázku vojenství před sto lety. Uvažte, kolik se v něm vynaložilo námahy, aby byl uspokojen duchovní, poetický, nebo třeba jen lidský život člověka. Dnes, kdy jsme vysušenější než cihly, se těm pošetilostem usmíváme. Stejnokroje, prapory, zpěvy, hudba, dosažená vítězství (dnes vítězství neexistuje, nic nemá poetickou hutnost takového Slavkova. Existují pouze jevy pomalého či rychlého trávení), všechna lyrika zní směšně a lidé se brání být probuzeni k jakémukoli duchovnímu životu. Počestně vykonávají cosi jako práci u pásu. Jak to říká americká mládež: „Čestně na sebe bereme tu nevděčnou dřinu,“ a propaganda po celém světě se beznadějně namáhá. Její nemocí není nedostatek talentů, ale nemožnost opřít se o velké obrozující mýty, aniž by vypadala pompézně. Od řecké tragédie to lidstvo ve svém úpadku dotáhlo až k divadlu p. Louise Verneuila (dál už jít nelze). Století reklamy, systému Bedaux, totalitních režimů a armády bez polnic, praporů a mše za padlé. Nenávidím svou dobu ze všech svých sil. Člověk v ní umírá žízni.

Ach, generále, existuje jediný problém, jediný na celém světě. Vrátit lidem duchovní význam, duchovní neklid. Spustit na ně déšť čehosi, co by se podobalo gregoriánskému zpěvu. Kdybych byl věřící, pak jediné, co bych snesl, až přejde tahle doba „nutné a nevděčné dřiny“, by byl určitě klášter v Solesmes. Chápejte, z ledniček, z politiky, bilancí a křížovek už nelze žít! Už ne! Nelze už žít bez poezie, bez barvy a lásky. Stačí si poslechnout vesnický zpěv z patnáctého století, a míra úpadku je zřejmá. Zbývá už jen hlas robota propagandy (odpusťte). Dvě miliardy lidí slyší už jen robota, rozumějí už jen robotu, mění se v roboty.

Existuje jediný problém, jeden jediný: opět si uvědomit, že člověka může uspokojit jen duchovní život, život, který je vyšší než život rozumu. Přesahuje to otázku náboženské víry, ta je jen jednou z jeho forem (i když duchovní život možná k tomu druhému nutně vede). A duchovní život začíná tam, kde je bytost „jedinec“ chápána v rovině přesahující stavební hmotu, z níž je složena. Už sama láska k domu – ta láska ve Spojených státech tak zcela neznámá – znamená duchovní život.

A vesnická slavnost a kult mrtvých (zmiňuji se právě o něm, protože od mého příchodu sem se zabili dva nebo tři parašutisti, ale bylo to zamlčeno: přestali sloužit). Je to příznačné pro dobu, ne pro Ameriku: člověk už nemá smysl.

Je naprosto nutné hovořit k lidem.

Ach, jaký je to dnes podivný večer, jaké podivné ovzduší! Vidím ze svého pokoje, jak se v těch budovách bez tváře rozsvěcují okna. Slyším, jak se z rozhlasových přijímačů řinou odrhovačky do toho nečinného davu, který sem přišel z krajín za mořem a neví ani, co je to stesk.

Někdo by v té rezignované odevzdanosti mohl vidět ducha oběti nebo mravní velikost. To by byl pořádný omyl. Pouta lásky, která dnes vážou člověka jak k bytostem, tak k věcem, jsou tak uvolněná, tak chabá, že člověk necítí už ani nepřítomnost tak silně jako dřív. Je to to strašné slovo z židovského vtipu: „Tak ty tam jedeš? To budeš daleko!“ – Daleko odkud?“ Ono „odkud“, které opustili, bylo už jen velkou snůškou zvyků. V dnešní době rozvodů se člověk lehko rozvádí i s věcmi. Ledničky jsou zaměnitelné. I dům, je-li pouhou směsicí. I žena. I náboženství. I strana.

Nelze být dokonce ani nevěrný: čemu by byl člověk nevěrný? Daleko odkud a nevěrný čemu? Poušť člověka.

Jací jsou ti lidé v houfu poslušní a pokojní! Myslím vedle nich na někdejší bretaňské námořníky, když se vylodili s cizineckou legií v Magalhaesově průlivu a byli puštěni do města, na ty složité uzly divokých choutek a nesnesitelného stesku, jaké se odjakživa zadržovaly v mužích držených příliš zkrátka. K jejich ukročení bylo vždycky třeba přísných četníků, přísných zásad nebo přísných zákonů. Ale žádný z nich by se byl nezachoval drze

k nějaké husopasce. Dnešního člověka stačí udržet v klidu belota (francouzská karetní hra, pozn. pž.) nebo bridž, podle prostředí. Jsme až kupodivu dobře vykleštění. A tak jsme konečně svobodní. Usekali nám paže a nohy a pak nás nechali svobodně chodit. Já ale nenávidím tuhle dobu světového totalismu, v němž se člověk stává mírným, zdvořilým a klidným dobytčetem. V tomhle máme vidět mravní pokrok! Nacismus nenávidím právě proto, že směřuje k totalismu samou svou podstatou. Nechají defilovat dělníky z Ruhrské pánve kolem jednoho Van Gogha, jednoho Cézanna a jednoho barvotisku. Dělníci samozřejmě hlasují pro barvotisk. Hledte, pravda lidu! Ty, kdo hlasují pro Cézanna, pro Van Gogha, všechny velké nekomformisty zavřou pěkně pevně do koncentráků a pokorný dobytek je krmen barvotisky. Ale kam v téhle epoše všeobecného zfunkcionalizování spějí Spojené státy, a kam spějeme i my? Člověk robot, člověk mravenec, člověk pohybující se jako kyvadlo mezi prací u pásu, systémem Bedaux (systém placení za práci definovaný bodově, zavedl ho americký průmyslník francouzského původu Charles Eugène Bedaux, pozn. pž.) a belotou. Člověk zbavený vší tvůrčí síly, který už ani neumí v lůně své vesnice vytvořit tanec nebo píseň. Člověk živený konfekční standardní kulturou jako vůl senem. Tohle je dnešní člověk.

A není tomu ani tři sta let, kdy bylo možné napsat Kněžnu de Cléves nebo se zavřít pro jednu nešťastnou lásku na celý život do kláštera. Tak žhavá byla láska. Dnes lidé páchají sebevraždy, ovšem. Ale jejich utrpení je řádově totéž jako bolení zubů. Nemohou je snést. S láskou to nemá nic společného.

Jistě, nejdřív první etapa. Nesnesu myšlenku, že by měl nějaký Moloch pohltnout generace francouzských dětí. Je ohrožena sama podstata. Ale až bude zachráněna, vyvstane onen základní problém, který je problémem naší doby. Otázka po smyslu člověka, a odpověď se žádná nenabízí a já mám dojem, že jsme na pochodu k těm nejčernějším časům světa.

Je mi úplně jedno, budu-li ve válce zabit. Co bude zbývat z toho, co jsem měl rád? Mám na mysli nejen bytosti, ale také zvyky, nenahraditelné melodie, určité duchovní světlo. Oběd na provensálském statku pod olivovníky, ale také Händela. Na věci, jež přetrvávají, kašlu. Důležité je určité jejich seskupení. Civilizace je neviditelný statek, nevztahuje se totiž k věcem, ale k neviditelným poutům, které jednu věc s druhou svazují. Tím a tím

způsobem a ne jiným. Budeme mít dokonalé, sériově prodávané hudební nástroje, ale kde bude hudebník? Je mi naprosto lhostejné, budu-li ve válce zabit. Nebo podlehnu-li záchvatu zuřivosti z těch létajících torpéd, které už nemají s létáním nic společného, mezi jejichž knoflíky a ciferníky se z pilota stává jakýsi vrchní účetní (let je také určitý řád pout). Ale vrátím-li se z té „nutné a nevděčné dřiny“ živý, bude přede mnou ležet jediný problém: co lze, co je třeba říci lidem?

George Orwell

George Orwella (1903–1950) zná asi nejvíc lidí díky jeho erbovnímu románu 1984, metafoře totalitní tyranie a ponížení člověka. Orwell však byl velmi plodným novinářem, reportérem a esejistou. Zkušenost z cestování po třetím světě zúročil v knize Barmské dny, prožil nějaký čas jako bezdomovec, což popsal v knize Na dně v Paříži a v Londýně, kriticky se vyjadřoval vůči církvi (román Farářova dcera), účastnil se také občanské války ve Španělsku (kniha Hold Katalánsku). A samozřejmě nesmíme zapomenout na jeho politickou perzifláž Farma zvířat, kterou napsal hned po válce (1945) a v níž se odrazila zkušenost právě s totalitarismem, na němž stál německý nacismus.

Pro toto čtení jsme vybrali jeden z esejů, jež vyšly v souboru s názvem Uvnitř velryby. Tento esej se zabývá rolí jazyka v politické, mediální a vůbec společenské komunikační praxi. Text je cenný svou aktuálností, vytríbeností a smyslem pro věčnost. Eсей se sice jmenuje Politika a anglický jazyk, avšak jeho závěry lze aplikovat na jakýkoli jazyk, v němž se politika provozuje.

POLITIKA A ANGLICKÝ JAZYK

Většina lidí, kteří si s tím vůbec dělají starosti, by přiznala, že anglický jazyk je na tom špatně, ale všeobecně se soudí, že vědomým úsilím s tím nic nezmůžeme. Naše civilizace je v úpadku a náš jazyk – alespoň takhle se argumentuje – musí nevyhnutelně tento všeobecný kolaps sdílet. Z toho plyne, že jakýkoli boj proti zneužívání jazyka je sentimentální archaismus, jako když dáváte přednost svíčkám proti elektrickému osvětlení či drožkám proti letadlům. Tento postoj je veden polovědomou vírou, že jazyk se vyvíjí přirozeně a není to nástroj, který si přizpůsobujeme pro vlastní cíle.

Je jasné, že úpadek jazyka musí mít politické a ekonomické příčiny: není pouze důsledkem špatných vlivů toho či onoho spisovatele. Avšak důsledek se může stát příčinou, posílit původní příčinu a mít stejný důsledek v zesílené podobě a tak dále donekonečna. Člověk se třeba dá na pití, protože má pocit, že nic nedokázal, a pak tím spíš nic nedokáže, protože pije. Něco dosti podobného se děje s anglickým jazykem. Stává se ošklivým a nepřesným,

protože naše myšlenky jsou hloupé, ale nedbalost našeho jazyka usnadňuje, abychom měli hloupé myšlenky. Problém je v tom, že ten proces lze obrátit. Moderní angličtina, Zvláště psaná, se jen hemží zlozvyky, které se šíří nápodobou a jimž se lze vyhnout pouze tehdy, když jsme ochotni dát si trochu té nutné práce. Pokud se člověk těchto zlozvyků zbaví, může myslet jasněji a jasnější myšlení je prvním krokem k politické regeneraci – takže boj proti špatné angličtině není neopodstatněný a není výlučným zájmem profesionálních spisovatelů. K tomu se brzy vrátím a doufám, že do té doby ozřejmím význam toho, co jsem právě řekl. Prozatím předkládám pět vzorků anglického jazyka, kterým se dnes běžně píše.

Těchto pět pasáží nebylo vybráno proto, že jsou zvláště špatné – byl bych mohl citovat některé mnohem horší, kdyby mi o to šlo –, ale protože dokládají různé mentální nešvary, kterými nyní trpíme. Jsou trochu podprůměrné, ale jsou to dost reprezentativní vzorky – označil jsem je čísly, abych se k nim mohl vracet, až to bude nutné.

1. Nejsem si Vskutku jist, zda nelze po pravdě říci, že Milton, který byl kdysi takový Shelley 17. století, se na základě zkušeností, jež byly rok od roku trpčí, neodcizil zakladateli jezuitské sekty, již nemohl za žádnou cenu tolerovat. (Profesor Harold Laski – eseje ve „Svobodě vyjádření“)

2. Především nemůžeme hazardovat s domácí baterií idiomů, která předepíše takové neslýchané kolokace výrazů, jako je „vystát“ místo „tolerovat“ a „uvést do rozpaků“ místo zmást. (Profesor Lancelot Hogben – Interglossa)

3. Na jedné straně máme svobodnou osobnost: a priori není neurotická, neboť ani neprožívá konflikt, ani nesní. Její tužby jsou průhledné, neboť jsou tím, co instituční souhlas staví do popředí vědomí; jiné instituční schéma by změnilo jejich počet a intenzitu; je v nich málo přirozeného, neredukovatelného, či kulturně nebezpečného. Ale na druhé straně společenské pouto samo není ničím než vzájemným odrazem této sebejisté ucelené osobnosti. Vzpomeňme na definici lásky. Není to snad pravý obraz malého akademika? Kde je v této zrcadlové síni místo pro osobnost či bratrství? (Esej o psychologii v Politics, New York)

4. Všichni ti „lepší lidé“ z pánských klubů a všichni šílení fašističtí kapitáni, spojení společnou nenávistí k socialismu a zvířeckou hrůzou z dmoucí se

vlny masového revolučního hnutí, se uchýlili k provokacím, k hnusnému žhářství, k středověkým legendám o otrávených studních, aby tak legalizovali zkázu, kterou chystají proletářským organizacím, a vyburcovali už tak zjitřenou maloburžoazii k šovinistickému horlení ve jménu boje proti revolučnímu východisku z krize. (Komunistický pamflet)

5. Má-li se ta naše dávná zem nadchnout novým duchem, jednou trnitou a spornou reformou je nutno se zabývat, a to polidštěním a oživením BBC. Nesmělost tady prozrazuje nákazu a zakrnění v duši. Srdce Británie je třeba ještě zdravé a bije silně, ale britský lev se dnes spíš podobá Klubkovi v Shakespearově *Snu noci svatojánské* – jeho řev je jak ten holubičí pšouk. Chrabrá nová Británie nemůže být donekonečna umenšována v očích či spíše uších světa zženštilou malátností Langham Place, která se drze staví jako „standardní angličtina.“ Když v devět hodin zazní Hlas Británie, bylo by mnohem lepší a nekonečně méně směšné, kdybychom uslyšeli cockneyský přízvuk, než to současné afektované, pompézní, neživé a povýšené hýkání nevinných, stydlivých, umňoukaných slečinek! (Dops z Tribune).

Každá z těchto pasáží má nějaké vlastní nedostatky, ale pokud odhlédneme od ošklivosti, které se lze vyhnout, mají všechny společné dvě vlastnosti. Tou první je zkostnatělost metaforiky, tou druhou nepřesnost – Pisatel buď ví, co chce říci, a neumí to vyjádřit, nebo nevědomky říká něco jiného, nebo je mu skoro lhostejné, zda jeho slova mají nějaký význam či ne. Tato směsice vágnosti a naprosté neschopnosti je tou nejvýraznější charakteristikou moderní anglické prózy, zvláště různých druhů politických spisů. Jakmile se nastolí určité téma, konkrétno se rozpouští v abstraktnu a jako by nikdo neuměl vymyslet slovní obraty, které nejsou otřepané: próza se čím dál méně skládá ze slov vybraných kvůli jejich významu a čím dál více z frází lepených dohromady jako díly prefabrikované slepičárny. Níže uvádím s poznámkami a příklady různé triky, s jejichž pomocí se obvykle vyhýbáme práci se stavbou prózy:

Umírající metafory. Nově vymyšlená metafora pomáhá myšlení tím, že evokuje vizuální představu, zatímco na druhé straně metafora, která je technicky „mrtvá“ (např. železná vůle), se vlastně stala obyčejným slovem a může být obvykle použita, aniž by ubrala na živosti. Ale mezi těmito dvěma kategoriemi je obrovské odkladiště otřepaných metafor, které

ztratily veškerou sílu evokace a používají se pouze proto, že šetří lidem práci s vymyšlením vlastních slovních spojení.

Například: „stále něco omílat“, „bít se za něco“, „držet linii strany“, „zdeptat“, „stát bok po boku“, „hrát někomu do ruky“, „ohřívat si vlastní polívčičku“, „vyplácet se“, „lovit v kalných vodách“, „na pořadu dne“, „Achillova pata“, „labutí píseň“, „semeniště“. Mnohé z nich se dnes používají bez znalosti jejich původního významu a často se spojují neslučitelné metafory, což je jasná známka toho, že pisatele nezajímá to, co říká. U některých dnes běžných metafor byl překroucen původní význam, aniž si toho jejich uživatelé jsou vědomi.

Použití neplnovýznamových sloves. Ty nám ušetří práci s hledáním vhodných sloves a podstatných jmen a zároveň vyplní každou větu nějakými slabikami navíc, takže vzniká dojem symetrie. Typické obraty jsou: způsobit neúčinným, ukázat se nepřijatelným, navázat spojení, zavdávat příčinu, mít za následek, hrát hlavní roli v, nechat pocítit, vykazovat tendencí, sloužit účelu atd. atd. Základem je vynechávání jednoduchých sloves. Místo jednoduchého slova, jako je rozbít, zastavit, zkazit, spravit, zabít, se sloveso stává slovním spojením vytvořeným z podstatného nebo přídavného jména připojeného k nějakému neplnovýznamovému slovesu. Navíc kdykoli je to možné, užívá se trpného rodu místo činného a místo gerundia spojení s podstatným jménem. Škála sloves se dále zužuje pomocí přípon a banálním tvrzením se dodává hloubky použitím dvojího záporu. Jednoduché spojky a předložky se nahrazují obraty, jako je „s ohledem na“, „vzhledem k“, „v zájmu toho a toho“, „za předpokladu, že“; konce vět pak zachraňují takové zvukné fráze, jako je „nelze pustit ze zřetele“, „vývoj, který lze očekávat v nejbližší budoucnosti“, „zaslouží důkladného zvážení“, „dovedený k uspokojivému závěru“ a tak dále a tak dále.

Rádoby učená slova. Slova jako fenomén, element, individuum, objektivní, kategorický, efektivní, primární, konstituovat, exploatovat, eliminovat, likvidovat se užívají proto, aby zakryla prosté věty a dodala punc vědecké nestrannosti předpojatým úsudkům. Adjektiva jako jsou epochální, historický, nezapomenutelný, triumfální, věkovitý, nevyhnut plný, nesmiřitelný, autentický, se používají, aby dodala vážnosti nečistým procesům mezinárodní politiky. Zatímco články psané na oslavu války obvykle sahají po archaické formě a typická slova jsou: říše, trůn, železná pěst, trojzubec, meč, štít, standarta, polnice. Cizí slova a výrazy jako například deus ex

machina, mutatis mutandis, status quo, Gleichschaltung, jsou tu od toho, aby dodala zdání kulturnosti a elegance. S výjimkou několika užitečných zkratk není vůbec zapotřebí užívat ty stovky cizích spojení, které jsou dnes v angličtině běžné. Ten, kdo neumí psát, zvláště v oborech, jako jsou exaktní věda, politika a sociologie, je téměř vždy pronásledován představou, že latinská či řecká slova jsou skvělejší než domácí, a různá nepotřebná slova tak neustále získávají převahu nad svými anglosaskými protějšky. Žargon, který je vlastní marxistickým spisům (hyena, kat, kanibal, maloburžoazní, lokaj, nohsled, šílený pes, bělogvardějci, atd.), pozůstává hlavně ze slov a frází přeložených z ruštiny, němčiny či francouzštiny; ale běžný způsob zavádění nových slov je, když vezmete latinský či řecký kořen s příslušnou příponou, a tam, kde je to nutné, ještě přidáte příponu. Často je snadnější tvořit slova takto (deregionalizovat, extramaritální, nefragmentární atd.) než si najít anglická slova, která by významu odpovídala. Výsledkem je obvykle ještě větší nepořádnost a nejasnost.

Slova bez významu. V určitém druhu psaní. Zvláště v umělecké a literární kritice, běžně nacházíte dlouhé pasáže, které téměř naprosto postrádají význam. Slova, jako jsou romantický, plastický, hodnoty, lidský, mrtvý, sentimentální, přirozený, vitalita, tak jak se užívají v umělecké kritice, jsou naprosto bez významu, neboť nejenže neodkazují k nějakému zjevnému předmětu, ale čtenář to od nich ani neočekává. Když kritik napíše: „Vynikající vlastností díla pana X je jeho živost,“ zatímco jiný napíše; „Při pohledu na dílo pana X vás okamžitě napadne jeho zvláštní mrtvost“, čtenář to přijme jako prostý rozdíl v názorech! Kdyby místo žargonu mrtvý a živý šlo o slova, jako je černý a bílý, viděli bychom okamžitě, že se tu nesprávně používá jazyk. Mnohá politická slova jsou zneužívána podobně. Slovo fašismus nemá nyní žádný význam krom toho, že označuje „cosi nežádoucího“. Slova demokracie, socialismus, svoboda, vlastenecký, realistický, spravedlnost, mají každé několik různých významů, vzájemně neslučitelných. V případě slova jako demokracie nejenže neexistuje žádná definice na níž bychom se shodli, ale pokusu stanovit ji se vzpírají všechny strany. Téměř všeobecně se pocituje, že řekneme-li o nějaké zemi, že je demokratická, chválíme ji. Z toho plyne, že obhájci kteréhokoli režimu tvrdí, že je demokratický, a bojí se, že by museli přestat toto slovo používat, kdyby se omezilo na jeden přesný význam. Slova tohoto typu se často

používají vědomě nepoctivě. Osoba, která je používá, má totiž svou vlastní soukromou definici, ale dopustí, aby si posluchač myslel, že má na mysli něco docela jiného. Věty, jako „Maršál Pétain byl opravdový vlastenec“ nebo „Sovětský tisk je nejsvobodnější na světě“ či „církve se staví proti perzekuci“, se vždy vyslovují s úmyslem klamat. Jiná slova užívaná v různých významech, a ve většině případů víceméně nepoctivě, jsou: třída, totalitní, věda, pokrokový, reakční, buržoazní, rovnost.

Když jsem teď vytvořil tento soupis podvodů a zvráceností, uvedu jiný příklad, k jakému druhu psaní vedou. Tentokrát je v povaze věci, že bude smyšlený. Hodlám přeložit pasáž v dobré angličtině do moderní angličtiny toho nejhoršího druhu. Zde jsou známé verše z Kazatele:

„Opět jsem pod sluncem viděl, že běh nezávisí na snaze hbitých ani boj na bohatýrech ani chléb na moudrých ani bohatství na rozumných ani přízeň na těch, kdo mají poznání, ale jak kdy každému z nich přeje čas a příležitost.“

A takhle by to asi vypadalo v moderním jazyce:

„Objektivní posouzení současných jevů si vynucuje závěr, že úspěch či neúspěch v kompetitivních aktivitách nevykazuje žádnou tendenci souvislosti s vrozenými schopnostmi, ale že je nutno brát v potaz značný element nepředvídatelného.“

To je jistě parodie, ale ne úplně od věci. Výše uvedená třetí ukázka například obsahuje několik částí v jazyce stejného druhu. Je jasné, že jsem „nepřeložil“ úplně vše. Začátek a konec věty se řídí původním významem dosti věrně, ale konkrétní ilustrace uprostřed – běh, boj, chléb – se rozplývají v mlhavém spojení „úspěch či neúspěch v kompetitivních aktivitách“. Muselo to tak být, protože žádný moderní autor z těch, o kterých hovořím – žádný takový, který je schopen vypustit frázi jako „objektivní posouzení současných jevů“ – by nikdy nevyjádřil své myšlenky tak přesné a podrobně. Moderní próza má sklon uhýbat od konkrétnosti. Nyní analyzujme ty dvě věty blíže. První obsahuje 49 slov, ale pouhých 60 slabik a všechna ta slova jsou z každodenního života. Druhá obsahuje 38 slov a 90 slabik: 8 slov je latinského původu, jedno z řečtiny. První věta obsahuje šest živých obrazů a pouze jedno spojení („čas a příležitost“), o němž by se dalo říci, že je mlhavé. Ta druhá neobsahuje ani jedno svěží, poutavé spojení a přes svých

90 slabik podává pouze zkrácenou verzi významu obsaženého v první. Přesto se v moderní angličtině bezpochyby stále více šíří typ druhé věty. Nechci přehánět – tento druh psaní není ještě všeobecný a i na té nejhůř napsané stránce se tu a tam objeví záblesky prostoty. Přesto však, kdyby vám nebo mně někdo řekl, abychom napsali něco o nejistém lidském osudu, asi bychom se dostali blíž k té mé vymyšlené větě než k té z Kazatele.

Jak jsem se snažil ukázat, to nejhorší moderní psaní nepozůstává ve výběru slov podle jejich významu a vymyšlení obrazů, které by přispěly k osvětlení významu – Jde o to, že poslepujete dlouhé řetězce slov, které už srovnal někdo jiný, a za pomoci švindlu pak výsledky předložíte. Tento způsob psaní láká svou snadností. Snadnější, a dokonce rychlejší, když si na to navyknete, je říci: „Podle mého názoru není neospravedlnitelný předpoklad“ místo „Myslím“. Pokud používáte už hotová spojení, nejenže nemusíte lovit v paměti slova, ale také si nemusíte dělat starosti s rytmem svých vět, protože tato spojení jsou obvykle sestavena tak, aby byla víceméně libozvučná. Když tvoříte text ve spěchu – když například diktujete steno- grafce nebo přednášíte veřejný projev – je pouze přirozené, že zabřednete do afektovaného, latinizujícího stylu. Zkončení typu „zřetel, který bychom měli mít na paměti“ nebo „závěr, s nímž bychom všichni rádi souhlasili“ zachrání mnohou větu před náhlým koncem. Užíváte-li zkostnatělé meta- fory, přirovnání a idiomy, ušetříte si značné duševní úsilí, avšak zamlžíte smysl toho, co říkáte, a to nejen vzhledem ke čtenáři, ale i k vám samým. V tom je význam smíšených metafor. Jediným účelem metafor je vyvolat vizuální představu. Pokud se tyto představy tlučou jako ve větě „Fašistická chobotnice zapěla svou labutí píseň“, lze téměř s jistotou předpokládat, že pisatel nevidí v duchu obraz těch předmětů, které jmenuje; jinými slovy doopravdy nemyslí. Podívejte se znovu na příklady, které jsem uvedl na začátku tohoto eseje. Profesor Laski užije v rámci 53 slov pět záporů. Jeden z nich je nadbytečný a činí z celé pasáže nesmysl, navíc zde došlo i posunu ve slově alien (= cizí místo akin = příbuzný), z čehož vznikl další nesmysl, a k několika zbytečným neobratnostem, které ještě umocňují obecnou mlhavost. Profesor Hogben hazarduje s baterií, která je schopna psát před- pisy, a zatímco nesouhlasí s každodenním spojením „put up with“ (vystát), nechce se mu zřejmě vyhledat ve slovníku slovo egregious (neslýchaný), aby věděl, co znamená. Pokud člověk zaujme nesmiřitelný postoj k (3),

je to prostě nesmysl: patrně byste se mohli dopracovat k zamýšlenému významu, kdybyste si přečetli celý článek, z něhož je úryvek vyňat. Ve (4) pisatel víceméně ví, co chce říci, ale shluk zatuchlých slovních spojení mu stojí v cestě jako čajové lístky proudu vody ve výlevce. V (5) se slova a význam téměř úplně rozcházejí. Lidé, kteří takhle píší, obvykle vědí citem, co chtějí říci – něco se jim nelíbí a chtějí vyjádřit svou solidaritu s něčím jiným –, ale nezajímá je detail toho, co říkají. Pečlivý pisatel se bude u každé věty ptát alespoň na čtyři věci: co se snažím říci? Jakými slovy to vyjádřím? Který obraz či idiom to objasní? Je tento obraz natolik svěží, aby zapůsobil? A patrně se sám sebe zeptá ještě na dvě: Mohl bych to vyjádřit stručněji? Řekl jsem snad něco, co je ošklivé a čemu se lze vyhnout? Ale nemusíte se tolik namáhat. Můžete si to usnadnit tím, že otevřete svou mysl a necháte do ní proudit už hotové fráze. Ony za vás ty věty sestaví – do jisté míry za vás budou dokonce myslet – a v případě potřeby vykonají důležitou službu – zčásti zatemní význam i před vámi. A tady se právě jasně ukazuje to zvláštní spojení mezi politikou a znehodnocením jazyka.

V naší době je zhruba pravda, že politické texty jsou špatné texty. Tam, kde to pravda není, obvykle zjistíte, že autor je nějaký rebelant, který vyjadřuje své soukromé názory, a ne „linii strany“ ... ortodoxnost jakékoli barvy jako by vyžadovala neživý, imitující styl. Politický žargon nacházející se v pamfletech, úvodnicích novin, manifestech, Bílých knihách a projevech podtajemníků se jistě liší podle strany, ale všechny jsou si podobné v tom, že v nich člověk skoro nenajde svěží, živé a originální slovní spojení. Když sledujete, jak nějaký unavený pisálek na pódiu mechanicky opakuje známé fráze – nelidská zvěrstva, železná pata, krví zbrocená tyranie, svobodné národy světa, stát bok po boku –, často máte zvláštní pocit, že se nedíváte na živou lidskou bytost, ale na nějakou figurínu. Ten pocit se ještě znásobí ve chvílích, kdy se řečníkovi odrazí světlo na sklech brýlí, z nichž se pak stanou slepé plošky, za kterými není vidět oči. A to není vůbec žádná fantazie.

Mluvčí, který používá takové frazeologie, už je na dobré cestě, že ze sebe udělá stroj. Z jeho hrdla vycházejí příslušné zvuky, ale jeho mozek se neúčastní tak, jako kdyby volil pro sebe vlastní slova. Pokud ten projev navykle stále a stále opakuje, možná si téměř není vědom toho, co říká, jako když člověk vyslovuje odpovědi v kostele. A tento redukováný stav

vědomí, pokud není zrovna nezbytný, je přinejmenším příhodný pro politickou konformitu.

V naší době je politický projev a psaní především obhajobou neobhajitelného. Témata, jako je pokračování britské nadvlády v Indii, ruské čistky a deportace či shození atomové bomby na Japonsko, se vskutku dají obhajovat, ale pouze argumenty, které jsou pro většinu lidí příliš brutální, aby se s nimi smířili, a které se nesrovnávají s vyhlášenými cíli politických stran. Politický jazyk tak většinou musí sestávat z eufemismů, odpovídání na otázku otázkou a z naprosté vágnosti. Bezbranné vesnice se bombardují z letadel, obyvatelstvo se vyžene do volné krajiny, dobytek postřílí z kulometu, chýše se zapálí zápalnými střelami: tomu se říká pacifikace. Miliony rolníků se připraví o půdu a pošlou se na cestu jen s tím, co mohou unést: tomu se říká odsun obyvatelstva či náprava hranic. Lidé jsou léta vězněni bez soudu nebo stříleni do zátylku či posíláni do arktických dřevařských táborů, aby tam umřeli na kurděje: tomu se říká eliminace nežádoucích živlů. Takové frazeologie je zapotřebí, když chcete pojmenovávat věci, aniž byste vyvolávali jejich obraz v mysli lidí. Vezměte si například nějakého dobře situovaného anglického profesora, který hájí ruskou totalitu. Nemůže říci přímo: „věřím, že je správné zabíjet politické protivníky, pokud tím docílíme dobrých výsledků...“ Patrně tudíž řekne něco jako: „zatímco otevřeně připouštíme, že sovětský režim vykazuje jisté znaky, které by lidumil měl nejspíš snahu odsuzovat, musíme myslím souhlasit s tím, že určité omezení práva na politickou opozici je nevyhnutelně průvodním jevem přechodných období a že strážně, které ruský lid musel prodělávat, jsou bohatě ospravedlněny ve sféře konkrétních výsledků“.

Pompézní styl je už sám o sobě eufemismem. Nános latinských slov přikryje fakta jako hebký sníh, zamlží obrysy a zahalí detaily. Velkým nepřítelem jasného jazyka je neupřímnost. Existuje-li předěl mezi skutečnými a deklarovanými cíli člověka, zřejmě se instinktivně uchýlí k dlouhým slovům a vyčerpávaným idiomům, jako když sépie vypouští inkoust. V naší době se nelze politice prostě vyhnout, všechny problémy jsou politické problémy a politika sama je snůškou lží, vyhýbavosti, hlouposti, nenávisti a schizofrenie. Pokud je ovzduší všeobecně špatné, jazyk musí trpět. Dalo by se myslím zjistit – to je můj dohad, nemám dostatečné znalosti, abych si to ověřil –,

že němčina, ruština a italština během posledních deseti či patnácti let také upadly v důsledku diktatury.

Ale pokud myšlení kazí jazyk, pak také jazyk kazí myšlení. Nesprávný úzus se šíří tradicí a nápodobou dokonce i mezi lidmi, kteří by si na to měli dávat pozor. Zvulgarizovaný jazyk, o kterém jsem zde hovořil, je svým způsobem velice šikovný. Fráze jako „ne neospravedlnitelný předpoklad“; „má daleko do dokonalosti“; „neposlouží žádnému dobrému účelu“; zřetel, který bychom měli mít na paměti“ nás nepřestávají pokoušet, jako krabička aspirinu, kterou máme stále po ruce.

Jestliže se ohlédnete zpět, určitě zjistíte, že jsem se v tomto eseji opakovaně dopouštěl právě těch prohřešků, proti kterým protestuji. V dnešní poště jsem dostal pamflet pojednávající o situaci v Německu. Autor mi tvrdí, že se „cítí nucen“ napsat ho. Otevřu ho namátkou a téměř první věta, kterou uvidím, zní: „(spojenci) mají příležitost nejen docílit radikální přeměny společenské a politické struktury Německa tak, aby se vyhnuli nacionalistické reakci v Německu samém, ale zároveň položit základy spolupráce a sjednocení v Evropě“. Chápete: „cítí se nucen“ psát – cítí nejspíš, že má co říci –, a přece se jeho slova jako koně kavalerie při zvuku polnic řadí automaticky do toho známého jednotvárného schématu. Téhle invazi prefabrikovaných frází do naší mysli („položít základy“; „dosáhnout radikální přeměny“) se dá zabránit pouze tehdy, když se má člověk neustále před nimi na pozoru, protože každá taková fráze otupí část mozku.

Jak už jsem řekl, úpadek našeho jazyka je patrně napravitelný. Ti, kdo to popírají, by tvrdili, pokud by vůbec našli nějaký argument, že jazyk pouze odráží existující společenské podmínky a že nemůžeme ovlivňovat jeho vývoj žádnou přímou manipulací se slovy a stavbou. Pokud jde o obecný tón či ducha jazyka, může to být pravda, ale není to pravda v podrobnostech. Hloupá slova a výrazy často zmizely, a ne vývojovým procesem, ale díky vědomé akci menšiny. Nedávné příklady jsou „prozkoumat každou cestu“ a „nenechat kámen na kameni“, které byly zneškodněny posměšky několika novinářů. Existuje dlouhý seznam otřepaných metafor, kterých bychom se mohli zbavit podobným způsobem, kdyby se tím zabývalo dost lidí; a také by bylo možné posměchem zlikvidovat dvojí zápor, omezit množství latinských a řeckých slov v průměrné větě, vyhnat cizí fráze a zatoulaná vědecká

slova a vůbec způsobit, aby afektovanost vyšla z módy. Ale to jsou všechno drobnější záležitosti. Obrana anglického jazyka znamená víc. A možná je lepší začít tím, co neznamenaá.

Jednak nemá nic společného s archaismy, se zachraňováním zastaralých slov a slovních obrátů, nebo se stanovením „standardní angličtiny“, od níž se nesmíme odchylovat. Naopak, zvláště se musí zabývat odvržením každého slova či idiomu, které už nejsou k užitku. Nemá nic společného se správnou gramatikou a syntaxí, které nejsou důležité, pokud se vyjádříte jasně, nebo s potlačováním amerikanismů či s cílem dosáhnout „dobrého prozaického stylu“. Na druhé straně se nezabývá předstíranou prostotou a pokusy učinit z psané angličtiny hovorovou. Ani to neznamenaá, že by se v každém případě měla dávat přednost anglosaským slovům před latinskými, třebaže jde o to užívat k vyjádření příslušného významu co nejméně slov a co nejkratších. A především je zapotřebí, aby se výběr slova řídil smyslem, a ne naopak. To nejhorší, co můžete v próze udělat se slovy, je vzdát se jich. Máte-li na mysli něco konkrétního, myslíte beze slov a pak, když chcete popsat tu věc, kterou jste si představili, pravděpodobně hledáte, dokud nenajdete přesná slova k jejímu vyjádření. Myslíte-li na něco abstraktního, máte spíš sklon používat slova hned od začátku, a pokud nevyvinete vědomé úsilí, abyste se tomu vyhnuli, už se vám nahrne do hlavy existující žargon a udělá tu práci za vás, za cenu, že zamlží, nebo dokonce pozmění význam. Patrně je lepší odkládat užití slov co nejdéle a projasnit si význam co nejlépe skrze obrazy a vjemy. Poté můžete vybírat – a ne prostě přijmout – slovní obraty, které co nejlépe vyjádří tento význam, a pak obrátit hledisko a zamyslet se nad tím, jaký dojem učiní vaše slova na jinou osobu. Toto poslední duševní úsilí vyřadí všechny zkostnatělé a smíšené obrazy, všechny prefabrikované fráze, zbytečná opakování a švindl a vágnost vůbec. Ale člověk může často pochybovat o účinku nějakého slova či fráze a potřebuje pravidla, na která se může spolehnout, když selže instinkt. Myslím, že následující rady pokryjí většinu případů:

a) Nikdy nepoužívejte metafory, příměru či jiné řečnické figury, které vídáte v tisku.

b) Nikdy nepoužívejte dlouhé slovo tam, kde vám stačí krátké.

c) Pokud je možné nějaké slovo vynechat, vždycky to udělejte.

d) Nikdy nepoužívejte trpný rod tam, kde můžete použít činný.

e) Nikdy nepoužívejte cizí slovní spojení, vědecké slovo nebo žargon, pokud vás napadne každodenní anglický ekvivalent.

f) Porušte raději kterékoli z těchto pravidel, než byste se dopustili něčeho vysloveně barbarského.

Tato pravidla vám připadají elementární a také jsou, ale vyžadují hlubokou změnu v přístupu u každého, kdo si zvykl na styl, který je nyní v módě. Člověk by mohl všechna dodržovat, a přesto psát špatnou angličtinou, ale nemohl by psát to, co jsem citoval v pěti ukázkách na začátku tohoto článku.

Neposuzoval jsem zde literární úzus jazyka, ale pouze jazyk jako nástroj vyjadřování, a ne zatemňování, či zbraňování v myšlení. Stuart Chase a jiní došli až k tvrzení, že všechna abstraktní slova jsou bez významu, a používali to jako záminku pro hájení jakéhosi politického kvietismu. Pokud nevíte, co je to fašismus, jak můžete proti němu bojovat? Člověk nemusí spolknout takové absurdity, ale měl by uznat, že současný politický chaos má souvislost s úpadkem jazyka a patrně je možné dosáhnout zlepšení tím, že začneme u řeči. Když zjednodušíte jazyk, kterým se vyjadřujete, zbavíte se těch největších hloupostí ortodoxnosti. Nemůžete pak mluvit žádným z těch potřebných žargonů, a když učiníte hloupou poznámku, její hloupost bude zřejmá, dokonce i vám. Politický jazyk – a s obměnami to platí o všech politických stranách od konzervativců až po anarchisty – je koncipován tak, aby lži zněly pravdivě a vražda úctyhodně a aby vzbuzoval dojem pevnosti i u pouhého vánku. Tohle všechno se nedá změnit v okamžiku, ale člověk může alespoň změnit své vlastní návyky a čas od času dokonce, pokud se bude vysmívat nahlas, poslat nějakou opotřebovanou a neúčinnou frázi – nějakého toho „tyrana“, „Achillovu patu“, „semeniště“, „lakmusový papírek“, „hotové peklo“ atd. na smetiště, kam patří.

(1946)

(George Orwell – Uvnitř velryby a jiné eseje. Překlad Kateřina Hilská. Brno: Atlantis 1997, ISBN 80-7108-140-X)

Elias Canetti

Elias Canetti se narodil roku 1905 v bulharské Ruse. Po delším pobytu ve Vídni odchází v roce 1938 do Paříže, a později do Londýna. Poté žil dlouhá léta v Curychu, kde 14. srpna 1994 zemřel. Proslavil se zprvu jako prozaik, především inspirativním a vizionářským románem Zaslepení z roku 1935 (česky 1936, 1984). V roce 1975 vydal soubor esejů Svědomí slov (česky 1992), v roce 1989 vyšel český výběr z knih aforismů Provincie člověka a Tajné srdce hodin. Canettiho dílo a osudy odráží jeho autobiografie Zachráněný jazyk (1971), Pochodeň v uchu (1980) a Hra pohledů (1985).

Jeho nejvýznamnějším dílem však je jednoznačně Masa a moc. Canetti zkoumá ve svém rozsáhlém historicko-sociologickém eseji příčiny a následky vzájemného působení mocenských struktur a pohybu mas, zvláště osudné pro 20. století. Kniha vyšla poprvé v roce 1960, patnáct let po katastrofě nacismu a třicet let před zhroucením komunismu. Toto esejisticky virtuózní a morálně neúprosné dílo se stalo během let nejen v západních zemích, ale i v bývalém Východním bloku literární klasikou. Problémy lidských mas, jejich ovladatelnosti, a možnosti zneužití moci jsou však stále aktuální...

Pro naši četbu jsme vybrali dvě pasáže z knihy Masa a moc. Nejprve část nazvanou Štvoucí masy, analyzující kolektivní davové psychózy a jednání masy při výkonu kolektivní vendetty, hromadného usmrcování či poprav. A pak část zvanou Očekávání rozkazu – o mentalitě vojáka, armády, vojenství a specifickým měřítkům a nárokům kladeným de na oddanost, poslušnost a výkon jakkoli nelidského rozkazu.

Canetti nezapře, že ve svém opusu magnum jde ve stopách francouzského myslitele Gustava LeBona, který se svou knihou Psychologie davu de facto otevřel tyto zcela nové horizonty myšlení o věcech lidských z hlediska nikoli jednotlivce, ale masy. Ovládané, nasměrovatelné, nesamostatné, a proto nebezpečné.

Štvoucí masy

Štvoucí masa se vytváří s ohledem na rychle dosažitelný cíl. Cíl je jí známý a přesně vyznačený, je také blízký. Je zaměřena na zabití a ví, koho chce zabít. Utočí na tento cíl s nesmírnou odhodlaností; je nemožné ji od něj odlákat. Aby se masa vytvořila, stačí oznámit cíl, stačí rozšířit informaci, kdo má zahynout. Soustředění na zabití má zvláštní charakter a co do intenzity je nemůže předčit žádné jiné. Každý se chce zabíjení zúčastnit, každý přispěje svojí ranou. Aby mohl zasadit ránu, tlačí se do co nejtěsnější blízkosti oběti. Když nemůže zasáhnout, chce vidět, jak oběť zasahují ostatní. Všechny ruce jako by patřily jednomu a témuž tvorů. Ale ruce, které zasáhnou, mají větší hodnotu a váhu. Cíl je vším. Oběť je cílem, ale také bodem největší hustoty: sjednocuje v sobě akce všech. Cíl a hustota jsou totožné.

Důležitý důvod rychlého narůstání štvoucí masy tkví v tom, že akce není nebezpečná. Není nebezpečná, protože převaha na straně masy je enormní. Oběť jí nemůže nic udělat. Prchá nebo je spoutaná. Nemůže rozdávat rány, ve své bezbrannosti je už jen obětí. Její zánik byl však také povolen. Byla pro svůj osud určena, za její smrt se nikdo nemusí obávat postihu. Povolená vražda zastupuje všechny vraždy, jež si člověk musí odříci, za jejichž spáchání by se musel obávat těžkých trestů. Vražda bez nebezpečí, povolená, doporučená a sdílená s mnoha spolupachateli je pro naprostou většinu lidí neodolatelná. Je k tomu třeba říci, že hrozba smrti, již jsou všichni lidé vystaveni a která nad námi v rozličných přestrojeních visí stále, i když ji nevnímáme nepřetržitě, vyvolává potřebu odlákat smrt na druhé. Vytváření štvoucí masy vychází této potřebě vstříc.

Je to tak snadná akce a odehrává se tak rychle, že si člověk musí pospíšet, aby ji stihl. Chvat, povznesenost a jistota takové masy má v sobě cosi přízračného. Je to vzrušení slepých, kteří jsou nejslepější ve chvíli, kdy se náhle domnívají, že vidí. Masa směřuje k oběti a popravě, aby se náhle a zdánlivě navždy zbavila smrti všech těch, z nichž pozůstává. Co pak ve skutečnosti prožívá, je opakem tohoto přání. V důsledku popravy, ale až po jejím dokonání, se masa cítí víc než kdy jindy ohrožena smrtí. Rozpadá se a rozptyluje, jako by prchala. Čím vznešenější byla oběť, tím větší je strach masy. Může se udržet pohromadě, jen když v rychlém sledu pokračuje série stejných událostí.

Štvoucí masa je velmi stará, má kořeny v nejpůvodnější dynamické jednotce, jaká je mezi lidmi známa, v lovící smečce. O smečkách, které jsou malé a i jinak se v mnohém odlišují od masy, se podrobněji zmíním později. Zde pojednám jen o některých obecných příležitostech, které dávají popud k vytváření štvoucích mas. Mezi způsoby usmrcení, které tlupa nebo národ určuje jedinci, lze rozlišit dvě hlavní formy: jednou je zapuzení. Jedinec je vyveden na místo, kde je bezbranný dán na pospas divoké zvěři nebo kde zahyne hladem. Lidé, k nimž dříve patřil, už s ním nemají nic společného; nesmí mu poskytnout přístřeší ani potravu. Cokoli společného s ním pro ně znamená poskvrnu a vlastní provinění. Samota v nejrigoróznější formě tu představuje nejkrajnější trest; odloučení od vlastní skupiny znamená muka, která zvláště v primitivních poměrech dokáže přežít jen velmi málo jedinců. Variantou této izolace je vydání jedince nepřátelům. To se považuje, pokud se jedná o muže a proběhne-li vše bez boje, za zvláště kruté a ponižující, jako dvojnásobná smrt.

Druhou formou je kolektivní usmrcení. Vyvedou odsouzeného na širé pole a ukamenují ho. Každý se na usmrcení podílí; provinilec se zhroutí, zasažen kameny všech. Nikdo není určen za popravčího, zabíjí celá obec. Kameny zastupují obec, jsou znamením jejího rozhodnutí a jejího činu. Sklon ke kolektivnímu usmrcování přetrvává i tam, kde se již kamenování nepoužívá. Srovnatelná s kamenováním je smrt ohněm: Oheň koná za dav, který odsouzenému přál smrt. Oběť je zachvacována ohněm ze všech stran, dalo by se říci, že je odevšad chytána a zabíjena. V náboženstvích operujících peklem k tomu přistupuje ještě něco jiného: S kolektivní smrtí ohněm, který je symbolem pro masu, se spojuje idea zapuzení, totiž pekla, vydání pekelným nepřátelům. Pekelné plameny šlehají nahoru na zemi a lapají kacíře, který jim náleží. Provrtání oběti šípou nebo zastřelení odsouzeného četou vojáků zahrnuje popravčí skupinu jako delegáty celého společenství. Při zahrabávání člověka do mraveniště, známém z Afriky i odjinud, se mravencům, zastupujícím početnou masu, přenechává její trapná povinnost.

Všechny formy veřejných poprav stojí na starém aktu kolektivního usmrcování. Pravým katem je masa, která se shromáždila kolem popravčího lešení. Schvaluje toto divadlo; ve vášnivém pohybu proudí zdaleka, aby mu od začátku do konce přihlížela. Chce, aby k němu došlo, a nerada nechá

oběť uniknout. Zpráva o odsouzení Krista postihuje podstatu tohoto procesu. Volání „Ukřižuj!“ vychází z masy. Ona je vlastním aktivním prvkem, v jiných dobách by to byla vše obstarala sama a Krista ukamenovala. Soud, odehrávající se obvykle před omezenou skupinou lidí, zastupuje velký dav, který je pak přítomen popravě. Rozsudek smrti, který, vyřčen ve jménu práva, zní abstraktně a neskutečně, se realizuje, když je vykonán před davem. Neboť rozsudek je vyřčen vlastně pro dav, a veřejným právem se míní masa.

Středověk vykonává své popravy s velkou pompou a exekuce probíhají co možná pomalu. Stává se, že oběť napomíná diváky mravoučnými proslovky. Dělá si starosti o jejich osud, aby nejednali jako ona. Předvádí jim, kam se člověk může takovým životem dostat. Diváci se starostí odsouzence cítí nemálo polichoceni. Jemu samému může poskytnout poslední zadostiučinění, že mezi nimi stojí naposled coby rovný, stejně dobrý jako oni, a spolu s nimi odsuzuje svůj dřívější život a zříká se ho. Lítost zločinců a nevěrců tváří v tvář smrti, lítost, o niž kněží usilují všemi prostředky, má vedle údajného úmyslu zachránit duši ještě tento smysl: má podnítit štvoucí masu k tušení budoucí slavnostní masy. Každý má být utvrzen ve svém dobrém smýšlení a uvěřit v odměnu, která ho za to čeká. V revolučních dobách se popravy urychlují. Pařížský kat Samson je pyšný na to, že jeho pomocníci nepotřebují víc než 'minutu na osobu'. Hodně z horečné masové nálady v takových dobách se dá vysvětlit rychlým sledem nespočetných poprav. Pro masu je důležité, aby jí kat ukázal hlavu zabitého. Toto a nic jiného je okamžikem vybití. Ať hlava patřila komukoli, teď je degradována, v krátkém okamžiku, co zírá na masu, je to hlava jako každá jiná. Mohla přijít třeba na ramenu krále: oním bleskovým procesem degradace, před zraky všech, ji učinili rovnou s ostatními. Masa, která se zde skládá ze zírajících hlav, dosáhne pocitu rovnosti v okamžiku, kdy jí zírá do tváří i tato hlava. Čím mocnější byl popravený, čím větší odstup ho dříve dělil od masy, tím větší je vzrušení jejího vybití. Když to byl král nebo obdobně mocný člověk, pak působí ještě i zadostiučinění z obratu. Právo krvavé justice, které mu tak dlouho náleželo, teď bylo uplatněno proti němu. Zabíli ho ti, které dříve dával zabíjet. Význam tohoto obratu je sotva možno přecenit: existuje forma masy, která se vytváří pouze na základě obratu.

Účinek hlavy ukazované mase se rozhodně nevyčerpává vybitím. Když ji přihlížející lidé s ohromnou intenzitou poznávají jako sobě rovnou, když doslova padne mezi ně a není víc než oni, když je tak tato hlava učiní vzájemně rovnými, vidí v ní každý jedinec masy sám sebe. Uřatá hlava je hrozba. Hleděli jí s takovou žádostivostí do mrtvých očí, že se teď už od ní nemohou osvobodit. Protože hlava patří k mase, je i masa sama postižena její smrtí: Začíná se, tajuplným způsobem ochořelá a vyděšená, rozpadat. Její rozchod je nyní jakýmsi útěkem před hlavou.

Rozpad štvoucí masy, která dostala svou oběť, je zvlášť rychlý. Ohrožení mocipáni tuto skutečnost dobře znají. Předhazují mase nějakou oběť, aby zadrželi její růst. Mnoho politických poprav bylo nařízeno s tímto záměrem. Na druhé straně si mluvčí radikálních stran často vůbec neuvědomují, že dosažením svého cíle, veřejnou popravou nebezpečného nepřítele, řezou do masa víc sami sobě než nepřátelské straně. Může se jim stát, že se po takové popravě masa jejich přívrženců rozprchne a že pak dlouho nebo už nikdy nedocílí její bývalé síly. O dalších důvodech zvratu se dozvíme víc, až bude řeč o smečkách, zvláště o naříkající smečce.

Odpor ke kolektivnímu usmrcování je zcela moderního data. Není možno jej přeceňovat. I dnes se každý účastní veřejných poprav, prostřednictvím novin. Máme to jen, jako všechno, mnohem pohodlnější. Člověk sedí v klidu doma a může mezi stovkami jednotlivostí setrvat u těch, které ho obzvlášť vzrušují. Aklamuje teprve, když je po všem, ani stopa spoluviny nekalí jeho požitek. Není za nic zodpovědný, ani za rozsudek, ani za očitého svědka, ani za jeho zprávu, ani za noviny, které zprávu otiskly. Ale ví o tom víc než v dřívějších dobách, kdy divák musel hodiny jít a stát, a nakonec ještě jen málo viděl. V publiku čtenářů novin se udržela při životě sice zmírněná, ale v důsledku distance od událostí tím nezodpovědnější štvoucí masa, jsme v pokušení říci: její nejopovrženější a současně nejstabilnější forma. Protože se tato masa ani nemusí shromáždit, je ušetřena i rozpadu, o změnu se postará denní opakování novin.

Očekávání rozkazu

Voják ve službě jedná jen na rozkaz. Může mít sám chuť na to či ono, ale protože je voják, jeho chuť nic neznamenaají, musí si je odříci. Nemůže se octnout na rozcestí: protože i kdyby na něm stál, není to on, kdo rozhodne, kterou cestou se dá. Jeho aktivní život je ze všech stran omezován. Dělá to, co dělají všichni ostatní vojáci spolu s ním; a dělá to, co mu bylo přikázáno. Vyloučení všech aktivit, které jiní lidé, jak se domnívají, provádějí svobodně, v něm budí hlad po akcích, které musí vykonat.

Stráž, stojící hodiny nehybně na stanovišti, vyjadřuje nejlépe psychický stav vojáka. Strážný nesmí odejít, nesmí usnout, nesmí se ani pohybovat, s výjimkou jistých, přesně vymezených pohybů, které mu jsou předepsány. Jeho hlavní výkon spočívá v tom, že odolává všemu, co by ho odlákalo ze stanoviště, lhostejno, jakou formou je mu lákadlo prezentováno. Tento negativismus, jak bychom to mohli nazvat, je páteří vojáka. Voják v sobě potlačuje všechny prchavé podněty k jednání jako chuť, strach, neklid, jež tvoří tak podstatnou součást života. Bojuje proti nim nejlépe tím, že si je ani nepřizná.

Každá činnost, kterou pak skutečně vykoná, musí být takřikajíc posvěcena rozkazem. Protože je pro člověka těžké nepodnikat nic, hromadí se v něm silné očekávání zaměřené na to, co smí podnikat. Chuť jednat se akumuluje a roste do nesmírné síly. Protože však akci musí předcházet rozkaz, zaměřuje se očekávání na něj: dobrý voják je vždy ve stavu vědomého očekávání rozkazu, které jeho výchova všemi způsoby posiluje a které se jasně projevuje ve vojenských postojích a formulích. Podstatným okamžikem v životě vojáka je moment, kdy stojí v pozoru před svým nadřízeným. Stojí před ním v nejvyšším napětí a ochotě přijímat; formule, kterou vysloví – „Rozkaz!“ –, vyjadřuje přesně to, oč tu jde.

Výcvik vojáka začíná tím, že se mu zakazuje daleko víc věcí než jiným lidem. I nejmenší přestupky se tvrdě trestají. Sféra nedovoleného, se kterou se každý seznámí už v dětství, se u vojáka rozšiřuje do obrovských rozměrů. Vztyčuje se kolem něho zeď za zdí; osvětlují je pro něho, aby je viděl růst. Jsou vysoké, přísné a zřetelné. Neustále se o nich mluví, takže nemůžeme říci, že o nich neví. Voják se začíná pohybovat, jako by tyto zdi

stále cítil kolem sebe. Vojáčka hranatost je echo jeho těla na tvrdost a hladkost zdi: jeho vzhled přijímá něco ze stereometrických figur. Je vězeň, který se přizpůsobil svému zdem, který je s nimi spokojen, který se proti svému stavu brání tak málo, že ho ty zdi tvarují. Zatímco jiní vězni nemyslí na nic jiného, než jak by své zdi přelezli nebo prokopali, uznal je on jako novou přírodu, jíž se přizpůsobuje, jíž se sám stává.

Opravdovým vojákem je jen ten, kdo tímto intenzívním způsobem absorboval plnou míru zakázaného, kdo po celý činný den – a den za dnem – dokazuje, že se všemu zakázanému dovede dokonale vyhýbat. Pro takového člověka pak má i rozkaz vyšší hodnotu, je pro něj jako výpad z pevnosti, v níž byl už příliš dlouho zavřen. Rozkaz zasáhne jako blesk, který člověka vymrští přes zdi zakázaného, jako blesk, který jen někdy zabíjí. V této masové pustině zakázaného, která se kolem vojáka rozkládá na všech stranách, přichází rozkaz jako vysvobození: stereometrická figura ožije a na povel se rozhýbá.

K výcviku vojáka patří, že se naučí přijímat rozkazy dvojím způsobem: sám, nebo spolu s ostatními. Při výcviku si zvykl na pohyby, které provádí společně s ostatními a které všichni musejí provádět naprosto stejně. Jde o přesnost, které se člověk naučí lépe napodobováním druhých než sám. Stává se tím stejný jako oni; vzniká mezi nimi rovnost, jíž se někdy dá využít k tomu, aby se z vojenského oddílu udělala masa. Obvykle se však velení snaží docílit opaku: udělat z vojáků co nejstejnější lidi, aniž z nich vznikne masa.

Když jsou vojáci spolu jako jednotka, jednají podle rozkazů udílených všem společně. Musí být však stále možné vzájemně je rozdělit. Nadřízený může odvolat jednoho muže, tři, polovinu, kolik chce. Jestliže někam pochodují společně, má to zůstat vnějším znakem; použitelnost jednotky spočívá v její dělitelnosti. Rozkaz musí mít možnost zasáhnout jakýkoli počet vojáků: jednoho, dvacet nebo celý oddíl. Účinnost rozkazu nemůže záviset na tom, kolika lidem je adresován. Je to stále týž rozkaz, ať ho přijímá jeden nebo všichni. Tato konstantní podstata rozkazu má mimořádně velký význam: rozkaz se tím vymyká jakýmkoli vlivům masy.

Ten, kdo má v armádě vydávat rozkazy, se musí umět chránit před vlivy jakékoli masy – ať je to masa mimo něho, nebo v něm samém. Naučil se tomu tím, že byl vycvičen v očekávání rozkazu.

(Elias Canetti – Masa a moc. Praha: Academia 2007. Překlad Jiří Stromšík.
ISBN: 978-80-200-1512-9)

Mircea Eliade

Mircea Eliade (1907–1986), rumunský religionista, historik a filosof náboženství, spisovatel, esejista, kritik, profesor a diplomat. Tři roky pobýval v Indii, kde se učil sanskrt a jógu; toto období je považováno za jedno z nejdůležitějších v jeho životě. Učitelem se mu stává indický filozof Surendranáth Dasgupta. Nejprve pobývá u něho, později odchází medítovat do himálajského kláštera. Po návratu z Indie vydává své vzpomínky a v roce 1933 román *Maitreyi*, který ho okamžitě v Rumunsku proslaví. Ve svém díle o dějinách náboženství je nejvíce ceněn pro spisy o šamanismu, józe a kosmologických mýtech. Jeho myšlení bylo značně ovlivněno dílem tradicionalistické školy, které také popularizoval. Ve svých autobiografických a fantasy titulech se věnoval především osobní náboženské zkušenosti pravoslavného věřícího. Mircea Eliade své myšlenky zakládá především na termínu posvátna. To se podle něj může projevat například v nějakém předmětu či rostlině.

V knize **Mýtus o věčném návratu**, který sám autor nazývá „esejem“, si klade otázky po smyslu historické existence člověka. Jak sám uvádí v předmluvě, vhodným podtitulem knihy by mohl být „Úvod do filosofie dějin“. Není to však spekulativní analýza pojmu dějiny, ale zkoumání základních představ o světě v tzv. archaických společnostech, které sice žijí své dějiny, ale snaží se od nich odhlížet, dokonce je popírat. Archaický člověk, který je pro Eliadeho šifrou pro náboženského člověka vůbec, věří, že profánní svět konkrétních lidských dějin je úpadkovým způsobem existence. Skutečný a smysluplný je pouze mytický čas absolutního počátku, kdy všechno bylo „nové“. Pouze účastí na posvátném světě bohů a hroů, který zde byl „v onom čase“ (in illo tempore), člověk skutečně jest, a pouze opakováním počátečních vzorů jejich jednání nabývá smyslu i jeho jednání. Dějinný pobyt člověka se stává snesitelným jen periodickým obnovováním světa, tedy „věčným návratem“ k prvotním paradigmátům, archetypům, a jejich reaktualizací.

Z celého eseje jsme vybrali tři části, na nichž je patrné, že i tak náročné a filosoficky hutné přemýšlení může najít průmět v žánru eseje – byť velmi

čtenářsky náročném a zatěžkaném, plném odkazů na filosofické a historické kontexty.

Přetrvání mýtu o „věčném návratu“

Problém, kterým se budeme zabývat v této kapitole, přesahuje poněkud hranice tohoto eseje. Proto ho nastíníme je zběžně. Bude tak nutné, abychom konfrontovali „člověka historického“ (moderního), který vědomě a z vlastní vůle tvoří dějiny, s člověkem tradičních civilizací, který měl, jak jsme viděli, k dějinám záporný postoj. Ať je periodicky anuloval, nebo je znehodnocoval tím, že pro ně ustavičně nacházel nadhistorické vzory a archetypy, nebo ať jim konečně přisuzoval metahistorický smysl (cyklická teorie, eschatologické významy atd.), člověk tradičních civilizací nepoznával historické události žádnou hodnotu o sobě; nebo jinými slovy, nepohlížel na ni jako na specifickou kategorii vlastního způsobu existence. Srovnání těchto dvou typů lidstva by si vyžádalo analýzu všech moderních „historicismů“, ale taková analýza, aby byla skutečně užitečná, by nás zase příliš odvedla od našeho základního tématu. Přesto se musíme alespoň dotknout problému člověka, který je vědomě a z vlastní vůle historický, protože moderní svět v této chvíli ještě zcela „historicismu“ nepatří; sledujeme dokonce konflikt obou koncepcí: koncepce archaické, kterou bychom mohli nazvat archetypovou a antihistorickou, a moderní, pohegeliánskou, která se pokládá za historickou. Spokojíme se pohledem na jeden aspekt tohoto problému, zato však základní: na řešení, která modernímu člověku nabízí historicistická perspektiva, aby mohl snášet stále se zesilující tlak současných dějin.

*Předchozí kapitoly dostatečně osvětlily, jakým způsobem lidé tradičních civilizací snášeli „dějiny“. Je nám známo, že se proti nim bránili buď tím, že je periodicky anulovali opakováním kosmogonie a periodickou regenerací času, nebo tím, že dávali historickým událostem metahistorický význam, který nebyl jen utěšující, ale především koherentní, to znamená schopný zařadit se do učeného systému, v němž Kosmos i lidská existence měly svůj *raison d'être*. Musíme dodat, že tato tradiční koncepce obrany proti dějinám, tento způsob jak snášet historické události, převládal ve světě až do doby velmi blízké naší a že je ještě i dnes útěchou pro evropské zemědělské (tj. tradiční) společnosti, které si tvrdošijně zachovávají antihistorický*

postoj a jsou proto vystaveny zuřivým útokům všech revolučních ideologií. Křesťanství evropských lidových vrstev se nikdy nepodařilo potlačit ani teorii archetypu (která měnila historickou osobnost v exemplárního hrdinu a historickou událost v mytickou kategorii), ani cyklické a astrální teorie (podle nichž jsou dějiny ospravedlněny a utrpení způsobená historickým tlakem nabyla eschatologického smyslu). Například barbarští nájezdníci, abychom uvedli nějaký příklad, byli v době vrcholícího středověku připodobňováni k biblickému archetypu Goga a Magoga a získali tak ontologický status a eschatologickou funkci. Čingischán o několik století později byl zase pokládán křesťany za nového Davida, předznamenávaného, aby splnil Ezechielova proroctví. Utrpení a pohromy, vnesené do historického obzoru středověku nájezdy barbarů, byly po takovém výkladu „snášeny“ podle téhož postupu, který se osvědčil před několika tisíci lety ve starém Orientu. Obdobná ospravedlnění historických katastrof i dnes umožňují snášet život desítkám miliónů lidí, kteří v neutuchajícím náporu událostí stále vidí známky vůle boží nebo astrálního předurčení.

Druhá tradiční koncepce – koncepce cyklického času a periodické regenerace dějin – bez ohledu na to, zda zahrnuje mýtus věčného opakování či nikoli – nakonec pronikla do křesťanské filosofie, ačkoli první křesťanští myslitelé se jí zprvu prudce bránili. Nemůžeme zde ani rekapitulovat výsledky znamenitých, ale málo známých analýz Pierra Duhema a Lynna Thorndika, v nichž pokračoval a jež doplnil Pitirim Sorokin. Připomeňme si jen, že v době vrcholného středověku začínají cyklické a astrální teorie ovládat historiologickou a eschatologickou spekulaci. Byly populární již ve 12. stol. a ve století následujícím, zvláště když se objevily překlady arabských autorů, byly systematicky zpracovávány. Cílem pokusů bylo stanovit stále přesněji korelace mezi kosmickými a geografickými faktory a příslušnou periodicitou (v tom smyslu, jak se o to pokoušel již Ptolemaios ve 2. stol. po Kr. ve svém Tetrabiblu). Albert Veliký, Tomáš Akvinský, Roger Bacon, Dante (Convivio, II, kap. 14) a celá řada dalších věřili, že cykly a periodicity světových dějin se řídí astrálním vlivem, ať je tento vliv poslušen vůle Boha a je jeho nástrojem v dějinách, nebo ať je pokládán za sílu imanentní Kosmu – což je domněnka nacházející stále větší odezvu. Zkrátka středověk, abychom použili Sorokinovy formulace, je ovládán eschatologickou koncepcí (v jejích dvou základních momentech: stvoření a konec světa), která je doplněna

teorií cyklického vlnění, vysvětlující periodický návrat událostí. Toto dvojí dogma ovlivňuje myšlení až do 17. stol., přestože se paralelně s tím začíná prosazovat teorie o lineárním vývoji dějin. Zárodky této teorie jsou znatelné již ve středověku ve spisech Alberta Velkého a Tomáše Akvinského, ale teprve ve Věčném Evangelii Joachima de Floris je podána celistvě a jako integrální součást velkolepé eschatologie dějin, nejvýznamnější přínos pro křesťanství na tomto poli po sv. Augustinovi. Joachim de Floris dělí světové dějiny do tří velkých epoch, postupně inspirovaných a ovládaných jednotlivými osobami Trojice: Otcem, Synem a Duchem Svatým. Podle představy kalabrijského opata každá z těchto epoch odhaluje v dějinách novou božskou dimenzi, čímž se lidstvo může ustavičně zdokonalovat, až v poslední fázi – inspirované Duchem Svatým – dosáhne absolutní duchovní svobody.

Ale tendencí, která, jak jsme již řekli, se projevuje stále silněji, je imanentizace cyklické teorie. Vedle obširných astrologických pojednání se objevují také názory vědecké astronomie. Cyklická teorie se udržuje v teoriích Tycha de Brahe, Keplera, Cardana, G. Bruna nebo Campanelly, zatímco Fr. Bacon nebo Pascal hlásají novou koncepci lineárního vývoje. Od 17. stol. se linearismus a vývojová koncepce dějin prosazují stále víc a šíří víru v nekonečný vývoj, víru hláсанou již Leibnizem, která převládala v osvícenském století, a v 19. stol. byla zpopularizována vítězstvím evolučních idejí. Teprve v našem století se ohlásí jakási nová vlna odporu vůči historickému linearismu a jakési oživení zájmu o teorii cyklů; a tak v politické ekonomii sledujeme rehabilitaci názorů o cyklu, fluktuaci a periodické oscilaci; ve filosofii se dostal na pořad mýtus o věčném návratu zásluhou Nietzscheho; ve filosofii dějin se zabývali problémy periodicity Spengler a Toynbee atd.

Pokud jde o tuto rehabilitaci cyklických koncepcí, Sorokin se právem domnívá, že tyto dnešní teorie o smrti Vesmíru nevyklučují domněnku nového stvoření Vesmíru, poněkud na způsob „Velkého Roku“ v řecko-orientálních spekulacích nebo cyklu juga v indickém myšlení (viz výše, str. 70 nn.). Dalo by se také říci, že význam archaického mýtu o věčném opakování rozvinul své prvky až v moderních cyklických teoriích. Středověké cyklické teorie pouze ospravedlňovaly periodicitu událostí tím, že je integrálně začleňovaly do kosmických rytmů a astrálních předurčení. Tím také implicitně potvrzovaly cyklické opakování historických událostí, i když se toto opakování

nepokládalo za neomezené. Tím, že historické události závisely na cyklech a astrálních situacích, byly srozumitelné a také předvídatelné, protože získaly transcendentní vzor, války, hladomory, bída způsobená současnými dějiny byly nanejvýš opakováním archetypu, který sám byl určen hvězdami a nebeskými normami, v nichž někdy nechyběla boží vůle. Také na konci starověku byly tyto nové projevy mýtu o věčném opakování zvláště vychutnávány intelektuálními elitami a hlavně sloužily k útěše těm, kdo byli přímo postiženi tlakem dějin. Rolnické masy, jak ve starověku, tak i v moderních dobách, neměly tak velký zájem o cyklické a astrální teorie. Nacházely svou oporu a útěchu v koncepci archetypů a opakování, kterou „prožívaly“ spíše v myticko-historické rovině než v rovině kosmické a hvězdné (takže například proměňují historické osobnosti v exemplární hrdiny, historické události v mytické kategorie atd.; viz výše).

Nesnáze historicismu

Návrat cyklických teorií do současného myšlení má mnohonásobný význam. Nejsme kompetentní, abychom rozebírali jejich platnost, a proto se zmíníme jen o tom, že formulace archaického mýtu v moderních pojmech prozrazuje přinejmenším přání najít smysl a transhistorické ospravedlnění historických událostí. Dostáváme se tak opět na předhegeliánskou pozici, čímž se platnost „historicistických“ řešení od Hegela po Marxe ukáže jako sporná. Po Hegelovi se totiž vynakládá veškeré úsilí, aby byla zachráněna a valorizována historická událost jako taková, událost o sobě a pro sebe, projev univerzálního Ducha. Můžeme nyní postřehnout obdobu Hegelovy filosofie dějin s theologií dějin, napovězenou židovskými proroky. Hegel i proroci pokládali událost za nezvratnou a platnou samu o sobě, jakožto nový projev vůle Boží; a je třeba si uvědomit, že vzhledem k tradičním společnostem, řízeným věčným opakováním archetypů je to hledisko skutečně „revoluční“. Podle Hegela si tak osud národa udržuje transhistorický význam, protože celé dějiny představují nový a dokonalejší projev Univerzálního Ducha. Podle Marxe však dějiny postrádají jakýkoli transcendentní význam a jsou pouze epifanií třídních bojů. Do jaké míry může tato teorie ospravedlnit historická utrpení? Stačí se například zamyslet nad vášnivým odporem Bělinského nebo Dostojevského, kteří se ptali, jak mohou být podle Hegelovy a Marxovy

dialektiky vykoupena všechna dramata útlaku, kolektivních pohrom, deportací, ponížení a krveprolití, jimiž jsou naplněny světové dějiny.

Marxismus přesto uchovává dějinám jistý smysl. Nepokládá události za sled nahodilých případů; události projevují koherentní strukturu a hlavně sledují přesný cíl: konečné vyloučení strachu z dějin, dosažení „spásy“. Na konci marxistické filosofie dějin se tedy objevuje Zlatý Věk archaických eschatologií. Je pravda, že v tomto smyslu Marx nejenom „postavil Hegelovu filosofii na nohy“, ale znovu valorizoval rovněž v čistě lidské rovině primitivní mýtus o Zlatém Věku, ovšem s tím rozdílem, že umísťuje Zlatý Věk teprve na konec dějin, a ne také na jeho začátek. Zde se podle neochvějného marxisty skrývá tajemství léku proti strachu z dějin: stejně jako současníci „temného věku“ se utěšovali nad svým rostoucím neštěstím myšlenkou, že čím bude zlo větší, tím spíše se dočkají konečného vysvobození, tak dnešní neochvějný marxista vidí v dramatu vyvolaným historickým tlakem nutné zlo, předzvěst schylujícího se vítězství, které učiní navždy konec všemu historickému „zlu“.

„Hrůza z dějin“ je v perspektivě různých historicistických filosofí stále nesnesitelnější. Každá historická událost u nich nachází svůj plný a výlučný smysl už v pouhém vlastním uskutečnění. Nebudeme se zde zabývat teoretickými potížemi historicistických teorií, s kterými zápolil již Rickert, Troeltsch, Dilthey a Simmel a které jen částečně překonalo nedávné úsilí Croce, Karla Mannheimu nebo Ortega y Gasseteho. Nebudeme zde rozbírat filosofickou hodnotu historicismu jako takového ani možnost vytvořit „filosofii dějin“, která by definitivně překonala relativismus.

Zajímá nás jediná otázka: jak může být snášena „hrůza z dějin“ v perspektivě historicismu. Ospravedlnění historické události pouze tím, že je historickou událostí, jinak řečeno tím, že se takto odehrála, sotva zbaví lidstvo hrůzy, kterou v něm událost vyvolává. Je třeba si uvědomit, že se nám nejedná o problém zla, který zůstane problémem filosofickým a náboženským, ať se na něj díváme z kteréhokoli pohledu. Jde nám o problém dějin jako takových, o „zlo“, které není spjato se stavem člověka, ale s jeho chováním vůči druhým. Chtěli bychom například vědět, jak se mohou snášet a ospravedlnit útrapy a smrt tolika lidí, kteří trpí a umírají jen z toho důvodu, že jejich geografická situace je postavila do cesty dějin nebo do sousedství expanzivních říší atd.

Jak se může například ospravedlnit, že jihovýchodní Evropa musela celá staletí trpět – musela se vzdát jakékoli touhy po vyšší historické existenci a duchovním tvoření na světové úrovni – jen proto, že ležela na místě, kudy táhli asijské nájezdníky, a později v sousedství otomanské říše? A jak může člověk snášet dnes, kdy před historickým tlakem už není úniku, historické pohromy a hrůzy – od hromadných deportací a masakrů až po atomové bomby –, když za nimi nemůže spatřit žádné znamení, žádný transhistorický smysl; když jsou jen slepým nástrojem hospodářských, společenských nebo politických sil, nebo ještě hůře, výsledkem „svobod“, kterých využívá menšina a potom uplatňuje přímo na scéně světových dějin?

Víme, jak lidstvo v minulosti mohlo snášet utrpení, o nichž jsme se zmínili. Utrpení byla pokládána za trest Boží, syndrom končícího „Věku“ atd. Bylo možno je přijmout právě proto, že měla metahistorický smysl, protože pro velkou většinu lidí, kteří dosud lpěli na tradičním názoru, dějiny neměly a nemohly mít hodnotu samy o sobě. Každý hrdina opakoval archetypové gesto, každá válka obnovovala zápas dobra se zlem, každá nová společenská nepravost byla ztotožňována s utrpením Spasitele (nebo v předkřesťanském světě s utrpením božího posla nebo boha vegetace apod.), každé nové krveprolití opakovalo slavný konec mučedníků atd. Není naším úkolem rozhodnout, zda byly či nebyly tyto motivy naivní, nebo zda bylo takové odmítání dějin vždy účinné. Podle našeho názoru je jedno jisté: že zásluhou tohoto hlediska desítky miliónů lidí byly po celá staletí s to snášet velké historické tlaky bez zoufalství, bez sebevražd a duševní vyprahlosti, kterou přináší s sebou relativistický nebo nihilistický pohled na dějiny.

Nadto, jak jsme ukázali, velká většina evropského obyvatelstva, nemluvě o jiných světadílech, žije i dnes v této tradiční, „antihistoricistické“ perspektivě. Tento problém se tedy týká především „elit“, protože jedině ony jsou nuceny uvědomovat si stále důrazněji svou historickou situaci. Křesťanství a eschatologická filosofie dějin ovšem stále ještě uspokojuje velkou část těchto elit. Můžeme tvrdit, že i marxismus – zvláště ve své lidové formě – nabízí do jisté míry určitým jedincům obranu proti hrůze z dějin. Jedině historicistický postoj v jakékoli podobě a v jakémkoli odstínu – od Nietzscheho „osudu“ až po Heideggerovu „časovost“ – zůstává bezbranný. Není náhodou,

že beznaděj, amor fati, a pesimismus jsou v této filosofii povýšeny na úroveň hrdinských ctností a nástrojů poznání.

Avšak tento postoj, přestože je nejsoučasnější a do jisté míry téměř nevyhnutelný pro všechny myslitele, kteří definují člověka jako „historickou bytost“, přesto dosud plně neovládá současné myšlení. Uvedli jsme výše různé orientace nedávného data, které se snaží revalorizovat mýtus cyklické periodicity, dokonce mýtus o věčném návratu. Tyto orientace přezírají nejenom historicismus, ale i historii jako takovou. Domníváme se, že v nich právem spatřujeme spíše než odpor k dějinám revoltu proti historické době, pokus o začlenění této historické doby, tak obtížené lidskou zkušeností, na místo v čase, který je kosmický, cyklický a nekonečný. Je záhodno si všimnout, že dílo dvou nejvýznačnějších spisovatelů naší doby – T. S. Eliota a Jamese Joyce – je prostoupeno nostalgií po mýtu o věčném opakování a v jádře po zrušení času. Můžeme právem předvídat, že čím bude hrůza z dějin větší, čím bude existence vlivem dějin nejistější, tím bude prestiž historicismu menší. V okamžiku, kdy dějiny by mohly – což se zatím nepodařilo Kosmu, člověku ani náhodě – zničit celý lidský druh v jeho totalitě, byli bychom svědky zoufalé snahy zabránit historickým událostem pomocí nového začlenění lidských společností do horizontu (umělého, protože nadiktovaného) archetypů a jejich opakování. Jinými slovy, není nepřipustné představit si nepřiliš vzdálenou epochu, v níž lidstvo, aby si zajistilo další život, bude nuceno zřít se dalšího „dělání dějin“ v tom smyslu, jak je začalo dělat po vytvoření prvních velkých říší, a spokojí se opakováním předepsaných archetypových gest a bude se snažit zapomenout na každé spontánní gesto jako bezvýznamné a nebezpečné, jako gesto, které by mohlo mít „historické“ důsledky. Bylo by také zajímavé porovnat anti-historické řešení budoucích společností s rajskými nebo eschatologickými mýty o Zlatém Věku počátku nebo konce světa. Těmito spekulacemi se však chceme zabývat jinde. Vrátime se nyní k našemu problému: k postavení historického člověka ve vztahu k člověku archaickému a pokusíme se pochopit námitky vznášené proti člověku archaickému z historicistické perspektivy.

Svoboda a dějiny

V odmítnutí koncepcí historické periodicity a tím i posléze archaických koncepcí archetypů a opakování můžeme snad právem hledat odpor moderního člověka k Přírodě, vůli „historického“ člověka prosadit svou autonomii. V Přírodě se neděje nic nového, jak dokazoval Hegel svou vznešenou sebejistotou. Základní rozdíl mezi člověkem archaických civilizací a moderním, „historickým“ člověkem spočívá v tom, že moderní člověk přikládá stále větší význam historickým událostem, tzn. těm „novotám“, které znamenaly pro tradičního člověka buď bezvýznamné setkání, nebo porušení norem (tedy „chyby“, „hříchy“ apod.), které bylo proto nutno periodicky „vyhánět“ (anulovat). Člověk, který akceptuje historický obzor, by právem mohl v tradiční koncepci archetypů a opakování vidět scestnou reintegraci dějin (tj. „svobody“ a „novosti“) a Přírody (v níž se všechno opakuje). Neboť jak si může moderní člověk všimnout, samy archetypy představují „dějiny“, pokud se skládají z úkonů, gest a předpisů, které – přestože se předpokládané objevily in illo tempore – se objevily, to znamená zrodily se v čase a „odehrály se“ stejně jako jakákoli jiná historická událost. Primitivní mýty velmi často evokují zrození, jednání a zmizení nějakého boha nebo hrdiny, jejichž „civilizační“ činy jsou potom donekonečna opakovány. Což znamená, že i archaický člověk zná dějiny, i když jsou to dějiny prvotní a odehrávají se v mytické době. Odmítá-li archaický člověk dějiny, odmítá-li žít v konkrétním, historickém čase, projevuje tím předčasnou ochablost, strach z pohybu a spontánnosti; prostě kdyby měl volit mezi historickou podmíněností s jejím rizikem na jedné straně a reintegrací s rytmy přírody na druhé, zvolil by si reintegraci.

Moderní člověk by mohl oprávněně pokládat tuto naprostou oddanost archaického člověka archetypům a opakováním nejen za projev údivu primitivů nad vlastními prvními spontánními a tvůrčími svobodnými gesty a úctou k nim, projevovanou donekonečna, ale i za pocit provinění člověka, který se právě vynoří z ráje živočišnosti (= Přírody), za pocit, jenž ho nutí reintegrovat oněch několik prvotních, spontánních a tvůrčích gest, signalizujících zrození svobody, do mechanismu věčného opakování Přírody. Při další kritice mohl moderní člověk v tom strachu, v tom váhání nebo únavě z jakéhokoli gesta bez příslušného archetypu dokonce odhalit tendenci Přírody

k rovnováze a klidu; viděl by tuto tendenci v antiklimaxu, který osudově následuje každé intenzivní gesto života a jež se mnozí dokonce snaží najít v potřebě lidského rozumu sjednotit realitu poznáním. Moderní člověk, který přijímá dějiny, nebo to alespoň hlásá, může v podstatě vytýkat archaickému člověku, uzavřenému do mytického obzoru archetypů a opakování, že je neschopen tvořit nebo – což je totéž – že je neschopen podstoupit riziko, jež s sebou nese každá tvůrčí činnost. Neboť moderní člověk může být tvůrčí, jen pokud je historický; jinými slovy, je mu dovolena jen ta činnost, která pramení v jeho vlastní svobodě; v důsledku toho je mu odepřeno vše kromě svobody tvořit dějiny tím, že tvoří sebe.

Na tyto kritiky moderního člověka by mohl člověk tradičních civilizací odpovědět protikritikou, která by byla zároveň obhajobou archaického typu existence. Mohl by namítnout, že je stále spornější, zda může moderní člověk dějiny tvořit. Naopak, čím je modernější¹⁰ – to znamená bezmocnější vůči strachu z dějin – tím menší má on sám možnost tvořit dějiny. Neboť tyto dějiny se buď tvoří samy (díky zárodkům, které se objevily před mnoha staletími, možná i tisíciletími: připomeňme důsledky vzniku zemědělství, metalurgie nebo průmyslové revoluce v 18. stol. atd.), anebo projevují tendenci, aby je tvořil stále menší počet lidí, kteří nejenže brání mase svých současníků přímo nebo nepřímo zasahovat do dějin, jež tvoří oni (nebo on), ale kromě toho mají dostatek prostředků, aby přinutili každého jednotlivce snášet důsledky těchto dějin, to znamená žít bezprostředně a nepřetržitě v hrůze z dějin. Svoboda tvořit dějiny, již se honosí moderní člověk, je skoro pro veškeré lidstvo iluzorní. Člověk má nanejvýš svobodu vybrat si mezi dvěma postoji: 1. vzdorovat dějinám, což činí jen docela malá menšina lidí (a v tomto případě se může svobodně rozhodnout pro sebevraždu nebo deportaci); 2. uchýlit se do podlidské existence nebo utéci. „Svoboda“, kterou implikuje historická existence, byla možná – a i tehdy v omezené míře – na začátku moderní epochy, ale čím je tato epocha „historičtější“, čímž míníme vzdálenější jakémukoli transhistorickému vzoru, má svoboda tendenci být stále nepřístupnější. Například fašismus vede nutně k vytvoření dvou typů historické existence: k existenci vůdce (jedině ten je skutečně „svobodný“) a přívrženců, kteří v historické existenci vůdce nespátřují archetyp vlastní existence, ale zákonodárce gest, jež jsou jim prozatím dovolena.

A tak pro tradičního člověka není moderní člověk ani typem svobodné bytosti, ani typem tvůrce dějin. Právě naopak, člověk archaických civilizací může být hrdý na svůj způsob existence, který mu dovoluje svobodně žít a tvořit. Je svobodný v tom smyslu, že již nemusí být tím, čím byl, že může zrušit své vlastní „dějiny“ periodickým anulováním času a kolektivní regenerací. Tato svoboda vůči svým vlastním „dějinám“ – které pro moderního člověka jsou nejen nezvratné, ale samy určují lidskou existenci – je pro člověka, který se rozhodl být historickým, naprosto nedostupná.

Víme, že archaické a tradiční společnosti poskytovaly svobodu začínat každoročně novou, „čistou“ existenci s panenskými možnostmi. V žádném případě zde nejde o napodobení Přírody, která se také periodicky regeneruje, „začíná znovu“ každé jaro a každé jaro nachází všechny své síly nedotčeny. Zatímco však Příroda se opakuje – každé nové jaro je totéž věčné jaro (tzv. opakování stvoření) –, „čistota“ archaického člověka po periodickém anulování času a po znovunabytí nedotčených možností mu na prahu každého „nového života“ umožňuje další existenci ve věčnosti a tím definitivní zrušení, hic et nunc, profánního času. Nedotčené „možnosti“ Přírody každé jaro a „možnosti“ archaického člověka na prahu každého nového roku nejsou tedy homologické. Příroda nachází zase jen sebe samu, ale archaický člověk nachází možnost definitivně překonat čas a žít ve věčnosti. Pokud se mu to nedaří, pokud „hřeší“, to znamená upadá do „historické“ existence, do času, každý rok tuto možnost promarní. Přinejmenším mu však zbývá svoboda anulovat tyto chyby, setřít vzpomínku na svůj „pád do dějin“ a znovu se pokusit definitivně uniknout času.

Archaický člověk se naprosto oprávněně pokládá za tvořivějšího, než je člověk moderní, který svou tvořivost spatřuje jen vzhledem k dějinám. Účastní se totiž každoročně opakování kosmogonie, což je tvůrčí akt par excellence. Můžeme také říci, že člověk byl nějakou dobu i „tvůrcem“ v kosmické rovině, protože napodoboval tuto periodickou kosmogonii (kterou ostatně napodoboval i ve všech ostatních rovinách života) a protože se jí účastnil. Zároveň je třeba připomenout „stvořitelské“ implikace orientálních filosofí a technik, zvláště indických, které se tak řadí k témuž tradičnímu obzoru. Orient jednomyslně zavrhuje myšlenku ontologické neregulovatelnosti existujícího, přestože vychází také z jistého druhu „existencialismu“ (tzn. pokládá

„utrpení“ za typickou situaci jakéhokoli kosmického stavu). Jenže Orient nepovažuje osud člověka za konečný a neredukovatelný. Orientální techniky usilují především o anulování nebo překonání lidského stavu. V tomto ohledu lze mluvit nejen o svobodě (v pozitivním smyslu) nebo o vysvobození (v negativním smyslu), ale i o skutečném stvoření, neboť se jedná o stvoření nového člověka, o jeho stvoření v nadlidské rovině, o stvoření člověka-boha, takového, kterého stvořit by se historickému člověku nikdy ani ve snu nezdálo možné.

(Mircea Eliade – Mýtus o věčném návratu. Překlad Eva Stebingerová, Praha: Oikoymenh 2019. ISBN 978-80-7298-353-7)

Albert Camus

Albert Camus (1913–1960) byl francouzský spisovatel a publicista. Bývá uváděn jako jeden z čelných představitelů existencialismu, přestože takové označení odmítal. Stejně tak si nepřál, aby byl pokládán za filozofa, avšak pozdější filozofické myšlení výrazně ovlivnil.

Narodil se uprostřed vinic nedaleko Mondovi v departementu Constantine v Alžírsku. Jeho otec byl smrtelně zraněn v bitvě na Marně v roce 1914. Ubohé dětství v Alžíru, kde učitel M. Germain a pak profesor Jean Grenier rozpoznali jeho nadání: záhy se projevil tuberkulóza, která spolu s tragickým pocitem, jemuž říkal absurdno, ho naplnila zoufalou touhou žít – to jsou prvky, které utvářely jeho osobnost. Psal, stal se novinářem, řídil divadelní společnosti a dům kultury, dal se na politiku. Za války se ve Francii stal jedním z hlavních organizátorů ilegálních novin Combat. Po osvobození se z Combat stal deník a Camus jeho šéfredaktorem. Pro svůj tón a náročnost znamenaly tyto noviny předěl v dějinách tisku.

Omylem přiřazován k existencialistickému hnutí, které dosáhlo svého vrcholu ihned po válce, vytvořil Camus dílo zabývající se absurdnem a vzpourou. Obecný smysl tohoto díla patrně nejlépe shrnul Faulkner: „Camus tvrdil, že jedinou skutečnou úlohou člověka, zrozeného do absurdního světa, je žít, uvědomovat si vlastní život, vlastní vzpouru, vlastní svobodu.“

V roce 1951 v eseji *Vzbouřený člověk* Camus píše: „Chtěl jsem povědět pravdu, aniž bych přestal být velkorysý.“ Rovněž prohlásil o tomto eseji, který mu přivodil mnoho nepřátelství a rozkmotřil ho především se surrealisty a se Sartrem: „Jakmile se zločin začne honosit pozůstatky nevinosti, pak podivným zvratem, charakteristickým pro naši dobu, se žádá na nevinosti, aby se ospravedlnila. Ctižádostí tohoto eseje je přijmout tuto podivnou výzvu a zkoumat ji.“ V roce 1957 byla Camusovi udělena Nobelova cena za literaturu.

Pro toto čtení jsme vybrali několik pasáží z knihy *Mýtus o Sisyfovi* z roku 1942 (autorské úvodní slovo, esej *Absurdní zdi* a titulní *Mýtus o Sisyfovi*) nikoli náhodně. Navzdory tomu, že Camusovo psaní je plné odkazů, filosofujících

úvah a popisující absurditu, je samo též trochu absurdní, to, co je v něm živé pro naše (a možná všechny časy), je popis člověka v bludišti. A co jiného než právě bludnou pouť bez záchranné niti dnes prožíváme? Možná, že v Camusově textu najdete mnohá pojmenování a vysvětlení svých vlastních pocitů.

ABSURDNÍ UVAŽOVÁNÍ

Následující stránky se zabývají absurdní senzibilitou, která je tak trochu roztroušena po našem století — nikoliv absurdní filozofií, kterou po pravdě řečeno naše doba nikdy nepoznala. Proto patří k základní poctivosti uvést hned na začátku, za co tyto stránky vděčí některým současným duchům. Čtenář záhy zjistí, že nemám nejmenší úmysl to skrývat, protože je v celém díle cituji a komentuji.

Zároveň je však užitečné připomenout, že absurdno, až dosud chápané jako závěr, je v tomto eseji pokládáno za výchozí bod. V tomto smyslu lze říci, že v mém komentáři je ledacos provizorní: nelze tedy předvídat, jaký postoj zaujme. Čtenář tu najde pouze popis chorobného ducha, a to v čistém stavu. Prozatím do toho nevstupuje žádná metafyzika, žádná víra. To jsou meze a jediná předpojatost této knihy.

ABSURDNÍ ZDI

Obdobně jako velká díla, i hluboké myšlenky vždycky znamenají víc, než vědomě vyjadřují. Vytrvalý pohyb nebo odpor v duši se rozpozná v navyklém způsobu chování nebo myšlení a pokračuje v důsledcích, které duše ani netuší. Velké city si s sebou vodí svůj svět, ať již nádherný nebo ubohý. Svou vášní ozařují výlučný svět, v němž nacházejí své klima. Existuje svět žárlivosti, ctižádosti, sobectví nebo velkorysosti. Svět, to je metafyzika a duševní postoj. Co platí o specifických citech, platí ještě mnohem víc o emocích, které jsou v podstatě stejně zmatené a „určité“, stejně vzdálené i „přítomné“, jako emoce vzbuzené krásnem nebo vyvolané absurdnem.

Pocit absurdity, který se může vynořit na nároží kdejaké ulice, dokáže zalomcovat každým. Jako takový je tento pocit ve své zoufalé nahotě, ve svém nevyzařujícím světle, nepostižitelný. Tato potíž si zaslouží, abychom o ní

uvažovali. Je patrně pravda, že lidé pro nás zůstávají provždy neznámí, že je v nich vždycky cosi nezlomného, co nám uniká. Ale prakticky lidi znám a rozpoznávám je podle jejich chování, podle veškerých jejich činů, podle toho, jaké důsledky má jejich cesta životem. Obdobně dokáží prakticky definovat veškeré iracionální city, které se zcela vymykají analýze, dokáží je prakticky ocenit, sečíst veškeré jejich důsledky podle stupně inteligence, zachytit a zaznamenat veškeré jejich podoby a vypočítat jejich svět. Nepochybně asi nepoznám herce lépe jen proto, že jsem ho stokrát viděl. Sečtu-li však všechny hrdiny, které ztvárnil, a řeknu-li, že ho znám o trochu lépe po posouzení sté postavy, pak všichni cítí, že je na tom něco pravdy. Tento zdánlivý paradox je zároveň apologií. Má morální poučení. Vštěpuje nám, že člověka definují právě tak jeho komedie jako upřímné pohnutky. Obdobně je tomu, byť o tón níže, s city, které jsou v srdci nepřístupné, ale zčásti je zrazují činy, k nimž vedou, a předpokládané duševní postoje. Je přece zřejmé, že takto definuji metodu. Ale je rovněž zřejmé, že tato metoda se týká analýzy, nikoliv poznání. Metody totiž znamenají metafyziku, nevědomky prozrazují závěry, o nichž občas předstírají, že je ještě neznají. Poslední stránky knihy jsou tak již obsaženy v prvních. Tato vazba je nevyhnutelná. Zde definovaná metoda prohlašuje, že skutečné poznání není možné. Pouze lze vyčíslit zdání a vycítit ovzduší.

Tento nepostižitelný pocit absurdity bychom možná mohli zachytit v odlišných, byť bratrských světech inteligence, umění žít nebo prostě umění. Ovzduší absurdity stojí na začátku. Na konci je absurdní svět a duševní postoj, který osvětluje svět jemu vlastním světlem, aby dal zazářit výsadní, nesmiřitelné tváři, kterou v něm konec dokáže rozpoznat.

Veškeré velké činy a veškeré velké myšlenky mají směšný začátek. Velká díla se mnohdy rodí kolem nějakého nároží nebo v otáčivých dveřích nějaké restaurace. Tak je tomu i s absurditou. Víc než kterýkoliv jiný svět odvozuje absurdní svět svou urozenost z takového ubohého zrození. Jestliže za jistých okolností člověk odpovídá „nic“, když se ho někdo ptá na povahu jeho myšlenek, může to být pouhá finta. Milované bytosti to velmi dobře vědí. Pokud je však taková odpověď upřímná, jestliže ztělesňuje onen podivuhodný stav duše, kdy prázdnota se stává výřečnou, kdy je přerušen řetěz

každodenních gest, kdy srdce se marně pídí po článku, který by tento řetěz obnovil, pak je vlastně prvním znakem absurdity.

Stává se, že se kulisy z bortí. Vstát, tramvaj, čtyři hodiny v kanceláři nebo v továrně, jídlo, tramvaj, čtyři hodiny v práci, jídlo, spánek, a tento rytmus se opakuje v pondělí, v úterý, ve středu, ve čtvrtek, v pátek a v sobotu, většinu doby se tomu lidé snadno podřizují. Ale stačí, aby se jednoho dne ozvalo „proč“ a začíná ono znechucení poznamenané údivem. „Začíná“, to je důležité. Znechucení přichází na konci činů mechanického života, zároveň však zahajuje pohyb vědomí. Probouzí je a vyvolává pokračování. Pokračování, to je nevědomý návrat do řetězu nebo definitivní probuzení. Na konci probuzení se časem objevuje důsledek: sebevražda nebo zotavení. Samo o sobě má v sobě znechucení cosi odporného. Teď však musím dospět k závěru, že je dobré. Neboť vše začíná vědomím a má cenu jen díky jemu. Tyto poznámky nejsou nijak původní. Jsou však evidentní: na určitou dobu to stačí, když jde o souhrnné probádání počátků absurdna. Prostá „starost“ je původcem všeho.

Obdobně, a to po všechny dny nepozoruhodného života, nás unáší čas. Vždycky však se dostaví okamžik, kdy je třeba čas nést. Žijeme se zaměřením na budoucnost: „zítra“, „později“, „až budeš mít místo“, „pochopíš to, až budeš starší“. Tyto nedůslednosti jsou obdivuhodné, protože koneckonců jde o smrt. Pak však přijde den, kdy člověk konstatuje nebo prohlašuje, že mu je třicet let. Tím stvrzuje své mládí. Zároveň se však definuje ve vztahu k času. Zaujímá v něm své místo. Uznává, že se ocitl v určitém bodu křivky, kterou musí, jak přiznává, projít. Patří času a podle hrůzy, jež se ho zmocňuje, rozpoznává v čase svého nejhoršího nepřítele. Zítra, touží po zítřku, ačkoliv by ho měl celou svou bytostí odmítnout. Tato vzpoura těla, to je absurdno. [Nikoliv v pravém smyslu toho slova. Nejde o definici, ale o vypočítávání citů, které mohou zahrnovat absurdno. Ani po dokončeném výčtu jsme ještě zdaleka nevyčerpali absurdno.]

O stupeň níž a už tu je podivnost: postřehneme, že svět je „hutný“, zahlédneme, do jaké míry je nám kámen cizí a ve vztahu k nám nesmiřitelný, s jakou intenzitou nás příroda, krajina dokáže popírat.

V hloubi každé krásy spočívá cosi nelidského a ty kopce, něžné nebe, kresba stromů, to vše během jediné minuty ztrácí svůj iluzorní smysl, do něhož jsme je zahalili, a je náhle vzdálenější než ztracený ráj. Základní nepřátelství světa postupuje tisíci lety až k nám. Na vteřinu ho přestaneme chápat, protože po staletí jsme z něho rozuměli pouze postojům a úmyslům, které jsme do něho předem vložili, a protože nyní už se nám nedostává sil, abychom použili tohoto úskoku. Svět nám uniká, protože se stává sebou samým. Tyto kulisy maskované zvykem se stávají tím, čím jsou. Obdobně jsou dny, kdy za důvěrně známým obličejem ženy nacházíme jakoby cizinku, ženu, kterou jsme před mnoha měsíci nebo roky milovali, a snad zatoužíme i po tom, co náhle přivádí naši osamocenost. Ale ten čas ještě nenastal. Je tu jen jedno: ta hutnost a podivnost světa, to je absurdno.

I lidé vylučují nelidskost. V jistých jasnozřivých hodinách se v důsledku mechanické podoby jejich gest a jejich nesmyslné pantomimy stává hloupým vše, co je obklopuje. Nějaký člověk telefonuje za skleněnou stěnou; neslyšíme ho, vidíme však jeho nedůležitou mimiku: klademe si otázku, proč vlastně žije. Tento tíživý pocit při pohledu na nelidskost člověka, tento nevypočitatelný pád před obrazem toho, čím jsme, tato „nevolnost“, jak to nazval jeden současný autor, to je také absurdno. Obdobně jako cizinec, který v jistých okamžicích nám jde v ústřety v zrcadle, ten důvěrně známý, a přece zneklidňující bratr, kterého nacházíme ve vlastních fotografiích, to je rovněž absurdno.

Konečně se dostávám ke smrti a k pocitům, které v nás vyvolává. O tom již bylo vše řečeno a je skutečně věcí slušnosti vyhnout se veškeré patetičnosti. Nicméně člověk se nikdy nepřestane divit, že všichni žijí, jako kdyby nikdo „nevěděl“. To proto, že ve skutečnosti nikdo nemá zkušenost se smrtí. Ve vlastním slova smyslu se stává zkušeností jen to, co člověk prožil a co se stalo vědomým. V tomto ohledu lze tedy v nejlepším případě hovořit o zkušenosti se smrtí jiných lidí. Je to náhražka, pohled ducha, a nikdy nás tak docela nepřesvědčí. Tato melancholická konvence nedokáže být přesvědčivá. Ve skutečnosti pramení veškerá hrůza z matematické stránky té události. Pokud nás čas děsí, tak proto, že podává důkaz, řešení přichází později. Všechny krásné řeči o duši zde narazí, alespoň dočasně, na devítkový důkaz svého opaku. Duše zmizela z těla, na němž už ani políček

nezanechává stopu. Tato definitivní a elementární stránka této příhody je obsahem absurdního pocitu. V mrtvolném světle tohoto osudu se objevuje zbytečnost. Žádnou morálku, žádné úsilí nelze a priori ospravedlnit tváří v tvář té krvavé matematice, která pořádá náš úděl.

Tedy ještě jednou, to vše už bylo řečeno, a opakovaně. Omezím se proto pouze na rychlou klasifikaci a uvedu evidentní témata. Najdeme je v každé literatuře a v každé filozofii. Vyživují každodenní konverzaci. Nelze je znovu vynalézat. Je však třeba se ujistit o těchto zřejmostech, abychom se pak mohli zaměřit na nejpodstatnější otázku. Mne ani tak nezajímají, to znovu opakuji, absurdní objevy. Ale jejich důsledky. Ujistíme-li se těmito fakty, jaký závěr z toho učinit, kam až zajít a nic nestudovat? Máme dobrovolně zemřít, nebo navzdory všemu doufat? Nejdříve však musíme provést onen rychlý přehled v oblasti inteligence.

Prvním činem ducha je rozlišit pravé od falešného. Ovšem jakmile začne myšlenka uvažovat sama o sobě, ze všeho nejdříve objeví protiklad. Již po staletí to nikdo tak jasně a elegantně neprokázal jako Aristoteles: „Často zesměšňovaný důsledek těchto názorů je, že samy sebe ničí. Neboť když tvrdíme, že vše je pravdivé, potvrzujeme pravdu opačného tvrzení, a tudíž falešnost naší vlastní teze (opačné tvrzení totiž nepřipouští, že by mohlo být pravdivé). A pokud řekneme, že vše je falešné, pak je toto tvrzení rovněž falešné. Jestliže prohlásíme, že falešné je jedině tvrzení opačné našemu nebo že jedině naše tvrzení není falešné, musíme nicméně připustit nekonečné množství pravdivých i falešných úsudků. Neboť člověk, vyslovující pravdivé tvrzení, zároveň prohlašuje, že je pravdivé a tak dále až do nekonečna.“

Tento začarovaný kruh je pouze prvním z celé řady, kdy duch se v závratném víření zamýšlí sám nad sebou. Právě pro svou prostotu jsou tyto paradoxy nepřekonatelné. Bez ohledu na hry slov a logickou akrobacii, chápat znamená především sjednocovat. Hluboké přání ducha i při jeho nejsložitějších činech se podobá podvědomému pocitu člověka tváří v tvář jeho vesmíru: je to požadavek důvěrné známosti a touha po jasnosti. Pochopit svět znamená pro člověka zredukovat ho na lidskou dimenzi a vtisknout mu svou pečeť. Vesmír kočky není vesmír mravence. Truismus, že „každá myšlenka je antropomorfní“, neznamena nic jiného. Obdobně duch snažící se pochopit realitu nemůže být spokojen, pokud ji nezredukuje na

termíny myšlenky. Kdyby člověk zjistil, že i vesmír může milovat a trpět, byl by usmířen. Kdyby myšlenka objevila v neustále se měnících zrcadlech jevů věčné vztahy, které je dokáží shrnout a zároveň i shrnout samy sebe, mohli bychom mluvit o štěstí ducha, jehož mýtus o blahoslavených by byl pouze směšnou napodobeninou. Tato nostalgická touha po jednotě, tato žádostivost absolutna ilustruje základní pohyb lidského dramatu. I když je tato nostalgie skutečná, neznamena to, že je třeba ji okamžitě ukojit. Jestliže při překlenutí propasti oddělující touhu od dobytí vyhledáme spolu s Parmenidem realitu Jednoho (jakéhokoliv), upadáme do směšného protimluvu ducha, který vyhláší úplnou jednotu a už svým tvrzením dokazuje svou vlastní odlišnost a rozmanitost, kterou údajně vyřešil. Tento druhý začarovaný kruh plně stačí na potlačení našich nadějí.

To je rovněž zřejmé. Znovu opakuji, že tyto zřejmosti nejsou samy o sobě zajímavé, pouze v důsledcích, jež z nich lze vyvodit. Zním další zřejmost: ta mi říká, že člověk je smrtelný. Můžeme spočítat duchy, kteří z toho vyvodili krajní důsledek. V tomto eseji bychom měli pokládat za trvalou referenci nepomíjející rozpor mezi tím, co si myslíme, že víme, a tím, co skutečně víme, mezi praktickým souhlasem a simulovanou neznalostí — díky tomu žijeme s myšlenkami, které by musely zpřevracet náš život, pokud bychom je skutečně sdíleli. Tváří v tvář tomuto nesmírně spleťtému rozporu ducha si plně uvědomujeme, jaká vzdálenost nás dělí od našich vlastních výtvorů. Pokud duch mlčí v nehybném světě svých nadějí, vše se odráží a pořádá v jednotě jeho nostalgie. Ale při prvním pohybu tento svět padá a kácí se: našemu poznání se nabízí nepřeborné množství třpytivých záblesků. Nelze doufat, že se nám kdy podaří obnovit onen důvěrně známý a klidný povrch, který by vnesl do srdce klid. Po tolika stoletích hledání, po odstoupeních myslitelů dobře víme, že to plně platí pro veškeré naše poznání. S výjimkou profesionálních racionalistů již nikdo nedoufá ve skutečné poznání. Kdyby bylo třeba sepsat jediné významné dějiny lidského myšlení, bylo by třeba sepsat dějiny jeho neustálé lítosti a nemohoucnosti.

O kom a o čem mohu skutečně prohlásit: „To znám!“ Cítím srdce, které je ve mně, a soudím, že existuje. Tohoto světa se mohu dotknout, a tak rovněž soudím, že existuje. Tady však končí veškeré mé vědění, vše ostatní jsou konstrukce. Pokud se totiž pokusím zmocnit se onoho já, jímž si jsem

jist, pokud se pokusím je definovat a shrnout, bude to jen voda protékající mi mezi prsty. Mohu postupně nakreslit veškeré podoby, které toto já je schopno na sebe vzít, i veškeré podoby, jež mu byly dány, to vzdělání, ten původ, tu horlivost nebo ta mlčení, tu velikost či tu podlost. Podoby však nelze sčítat. I to moje srdce bude pro mne provždy nedefinovatelné. Propast mezi jistotou o mé existenci a obsahem, který se tomuto ujištění snažím dát, nebude nikdy překlenuta. Provždy zůstanu sám sobě cizí. V psychologii stejně jako v logice existují pravdy, rozhodně však ne pravda. Sokratovo „poznej sám sebe“ má touž cenu jako ono „buď ctnostný“ našich zpovědníků. Odhalují nostalgii a zároveň i neznalost. Jsou to plytké hry s velkými náměty. Jsou ospravedlnitelné, jedině pokud zůstávají přibližné.

A tady jsou stromy, znám jejich hrboletost, tu je voda, pociťuji její chuť. Ty vůně trávy a hvězd v noci a za večerů, kdy se srdce uvolňuje, jak bych mohl popírat tento svět, jehož moc a sílu pociťuji? Avšak veškeré vědění této země mi neposkytne nic, co by mě ujistilo, že tento svět je můj. Popíšete mi ho a naučíte mě ho zařadit. Vypočítáte jeho zákony a protože žízním po vědění, připustím, že jsou pravdivé. Ukážete mi jeho mechaniku a moje naděje vzroste. Zcela nakonec mě poučíte, že tento přenádherný a rozmanitý vesmír lze zredukovat na atom a že atom se dále redukuje na elektron. To všechno je v pořádku a čekám, že budete pokračovat. Vy ale začnete vykládat o neviditelném planetárním systému, v němž elektrony obíhají kolem jádra. Vysvětlíte mi ten svět pomocí obrazu. Pochopím, že jste se dostali k poezii: nikdy se už nic nedovím. Mám čas se nad tím pohoršovat? Mezitím jste už změnili teorii. A tak věda, která mě měla poučit o všem, končí v hypotéze, jasnozřivost se ztrácí v metafoře, nejistota se změnila v umělecké dílo. K čemu bylo všechno to úsilí? Jemné linie těchto kopců a ruka večera na vzrušeném srdci mi povědí mnohem víc. Vrátil jsem se na začátek. Poznal jsem, že i když díky vědě dokážu pochopit jevy a vyčíslit je, nemohu se zmocnit světa. I kdybych prstem objel celý jeho reliéf, nevěděl bych o něm nic víc. A vy chcete, abych volil mezi popisem, který je zcela jistý, leč nic nového mi nesděljuje, a hypotézami, které předstírají, že mě poučí, leč vůbec nejsou jisté. Cizí sám sobě i tomuto světu, jako jedinou pomocí vyzbrojen myšlenkou, jež sama sebe popírá, sotva se projeví, co je to za stav, v němž mohu dosáhnout klidu, jedině pokud odmítnu vědět a žít, v němž touha po dobytí naráží na zdi, vzdorující jejímu náporu? Chtít

znamená vyvolat paradoxy. Vše je tak uspořádáno, aby se zrodil otrávený klid, který poskytuje bezstarostnost, dřímota srdce nebo smrtelné odříkání.

Intelligence mi tedy rovněž, po svém, říká, že tento svět je absurdní. Její opak, což je slepý rozum, může nakrásně tvrdit, že vše je jasné, leč já jsem očekával důkazy a doufal jsem, že rozum bude mít pravdu. Navzdory tolika domýšlivým stoletím a přes všechny ty výmluvné a přesvědčivé lidi vím, že to je falešné. Rozhodně alespoň na této rovině není štěstí možné, pokud nemám možnost vědět. Ten univerzální rozum, praktický nebo morální, ten determinismus, ty kategorie, které vše vysvětlují, ty všechny jsou slušnému člověku k smíchu. Nemají nic společného s duchem.

V podstatě popírají jeho hlubokou pravdu, že jsme totiž spoutáni. V tomto nerozluštitelném a omezeném vesmíru osud člověka postupně nabývá smyslu. Povstal národ iracionálních lidí a obklopuje ho až do úplného konce. V navracené a nyní sladěné jasnozřivosti se pocit absurdna osvětluje a upřesňuje. Prohlásil jsem, že svět je absurdní, a postupoval jsem příliš rychle. Tento svět jako takový není rozumný, to je vše, co lze říci. Ale absurdní je konfrontace tohoto iracionálna a oné zoufalé touhy po jasnosti, jejíž volání nalézá odezvu hluboko v člověku. Absurdno závisí touž měrou na člověku jako na světě. Zatím to je jediné spojení. Stmeluje je k sobě tak, jak pouze nenávisť dokáže připoutat bytosti. To je vše, co dokáže jasně rozeznat v tomto nezměrném vesmíru, kde pokračuje mé dobrodružství. Na okamžik se zastavme. Pokud pokládám za pravdivou onu absurditu, jež řídí mé vztahy s životem, pokud jsem prostoupen pocitem, který se mne zmocňuje při pohledu na spektakl světa, pokud jsem prostoupen jasnozřivostí, již mi vnucuje hledání vědy, pak musím těmto jistotám vše obětovat a pohledět jim do tváře, abych je dokázal udržet. Především musím podle nich řídit své chování a sledovat je do všech jejich důsledků. Hovořím nyní o poctivosti. Ale nejdříve chci vědět, zda může myšlenka žít v takových pustinách.

Vím již, že myšlenka už do těchto pustin vstoupila. Tam našla svou obživu. Tam pochopila, že až do té doby se živila přeludy. Poskytla záminku pro několik nesmírně naléhavých témat lidské reflexe.

Jakmile absurditu rozpoznáme, stává se vášní, tou nejdrásavější ze všech. Avšak zjistit, zda můžeme žít se svými vášněmi, zda můžeme přijmout jejich prvotní zákon, znamenající spálit srdce, které tyto vášně zároveň opěvují, to je otázka. Ale zatím si tuto otázku nepoložíme. Stojí ve středu celé této zkušenosti. Budeme mít čas vrátit se k ní. Měli bychom raději rozpoznat témata a rozlety zrozené z pustiny. Postačí je vyjmenovat. I ty dnes každý zná. Vždycky se našli lidé obhajující práva iracionality. Tradice toho, co lze nazvat pokořená myšlenka, nikdy nepřestala být živou. Racionalismus byl tolikrát kritizován, že by se mohlo zdát, že jej už není nutné kritizovat. Přesto v naší době pozorujeme renesanci oněch paradoxních systémů, které si usmyslely, že rozkymácí rozum, jako kdyby byl vždycky šel přímo vpřed. To však není ani tak důkaz účinnosti rozumu, jako spíše prudkosti jeho nadějí. V oblasti historie ilustruje tato stálost dvou postojů základní vášeň člověka rozpolceného mezi voláním po jednotě a jasnou představou, již má o zdech, do nichž je sevřen.

Možná že ještě nikdy, v žádné jiné době, nebyl útok na rozum tak prudký jako v době naší. Počínaje mohutným zvoláním Zarathustrovým: „Zcela náhodou jde o nejstarší ušlechtilost světa. Tou jsem obdařil veškeré věci, když jsem prohlásil, že nad ni žádná věčná vůle nemůže chtít,“ a po Kierkegaardově smrtelné nemoci, „té chorobě, jež ústí ve smrt, aniž by po ní něco bylo“, přišla významná a trýznivá témata absurdního myšlení. Nebo přinejmenším, a tato nuance má klíčový význam, iracionálního a náboženského myšlení. Od Jasperse k Heideggerovi, od Kierkegarda k Šestovovi, od fenomenologů k Schelerovi, v oblasti logiky stejně jako v oblasti morálky, celá rodina duchů spřízněných vlastní nostalgií, avšak stojících proti sobě, pokud jde o metody nebo cíle, se zuřivě snažila zatarasit královskou cestu rozumu a najít přímé cesty pravdy. Předpokládám, že tyto myšlenky jsou známé a zažité. Ať již jsou nebo byly jejich ambice jakékoliv, všichni vyšli z onoho nepopsatelného světa, v němž vládne protiklad, antinomie, úzkost nebo nemohoucnost. A společné mají právě ta témata, která se nám až dosud podařilo vystopovat.

V tomto případě je opět třeba říci, že nejdůležitější jsou závěry, které případně vyvodili ze svých objevů. Je to tak důležité, že bude třeba je zkoumat zvlášť. Zatím však jde jen o jejich počáteční objevy a zkušenosti.

Je pouze třeba konstatovat jejich shodu. Zatímco by bylo domýšlivostí chtít pojednávat o jejich filozofii, je možné a rozhodně zcela dostatečné vycítit klima, jež je jim společné.

Heidegger posuzuje lidský úděl chladně a oznamuje, že tato existence byla pokořena. Jedinou realitou je „starost“ po celé škále lidských bytostí. Pro člověka ztraceného ve světě a jeho zábavách znamená tato starost krátký a pomíjivý strach. Leč jakmile si ten strach začne uvědomovat sám sebe, stává se z něho úzkost, trvalé prostředí lucidního člověka, „v němž se nachází existence“. Tento profesor filozofie napsal bez zachvění a nesmírně abstraktním jazykem, že „konečná a omezená povaha lidské existence je prvotnější než sám člověk“. Zajímá se o Kanta, leč pouze aby si uvědomil omezenou povahu jeho „Čistého rozumu“. Závěrem jeho analýz je, že „svět již nemůže úzkostnému člověku nic nabídnout“. Domnívá se, že ta starost v podstatě přesahuje kategorie rozumového uvažování do té míry, že už myslí jen na ni a hovoří jen o ní. Vypočítává její podoby: nudu, když obyčejný člověk se snaží ji v sobě vyrovnat a omráčit, hrůzu, když duch uvažuje o smrti. Ani on neodděluje vědomí od absurdna. Vědomí smrti je voláním starosti a „pak existence apeluje sama na sebe prostřednictvím vědomí“. Je přímo hlasem úzkosti a zapřísahá existenci, „aby se sama vyprostila z toho, jak se ztratila v anomymním Ono“. Ani podle Heideggera nelze spát, je třeba bdít až do dovršení. Drží se v tomto absurdním světě a prozrazuje jeho pomíjivou povahu. Hledá cestu uprostřed trosek.

Jaspers si zoufá nad veškerou ontologií, protože chce, abychom ztratili svou „naivnost“. Ví, že nedokážeme dospět k ničemu, co přesahuje smrtelnou hru zdání. Ví, že koncem ducha je selhání. Neustále se zastavuje u duchovních dobrodružství, jež nám předkládají dějiny, a nelítostně odhaluje v každém systému trhliny, iluzi, která vše zachránila, kázání, které nic nezakrylo.

V tomto zpusťšeném světě, v němž je prokázána nemožnost znát, v němž jedinou realitou se zdá být nicota, jediným postojem beznadějně zoufalství, se pokouší najít Ariadninu nit vedoucí k božským tajemstvím.

Šestov v celém obdivuhodně monotónním díle, zaměřeném neustále na obdobné pravdy, bez oddechu dokazuje, že nejsevřenější systém, nejuniverzálnější racionalismus nakonec vždycky narazí na iracionální stránku

lidského myšlení. Neujde mu jediná ironická zřejmost, jediný směšný protiklad, znevažující rozum. Zajímá ho jen jedno, a to je výjimka, ať již se týká záležitostí srdce nebo ducha. Dokázal vystopovat, osvětlit a zvětšit lidskou vzpouru proti nenapravitelnému jak ve zkušenostech odsouzeného na smrt v duchu Dostojevského, tak v zoufalých dobrodružstvích nietzscheovského ducha, v Hamletových kletbách i v Ibsenově hořké aristokratičnosti. Odmítal důvody rozumu a začal s poněkud větší rozhodností zaměřovat své kroky teprve uprostřed této bezbarvé pustiny, kde všechny jistoty se proměnily v kámen.

Kierkegaard, snad z nich ze všech nejpřitažlivější, alespoň částí své existence, dokázal víc než objevit absurdno, on je žil. Člověk, který napsal: „Nejzarputilejší němota neznamena mlčet, ale mluvit,“ se nejdříve ujistil, že žádná pravda není absolutní a nemůže uspokojit sama o sobě nemožnou existenci. Tento Don Juan vědomostí rozhojnil pseudonymy a protiklady, napsal Vzdělavatelné řeči zároveň s příručkou cynického spiritualismu, jíž je Svůdcův deník. Odmítal veškeré utěšování, morálku a uklidňující zásady. Nijak se nesnaží zmírnit bolest trnu, který cítí v srdci. Naopak tu bolest probouzí a v zoufalé radosti ukřížovaného, který je s ukřížováním spokojen, vytváří kousek po kousku, z jasnozřivosti, odmítání a komedie, určitou démonickou kategorii. Ta zároveň něžná i posměvačná tvář, ty soustavné piruety výkřiku vycházejícího z hloubi duše, to je samotný absurdní duch zápolící s realitou, která ho přesahuje. A to duchovní dobrodružství, jež přivádí Kierkegaarda k jeho milovaným skandálům, rovněž začíná ve zmatku soukromé zkušenosti jeho dekorací a je navraceno počáteční inkoherenci.

Ve zcela jiné oblasti, v oblasti metody, Husserl a fenomenologové již svými přehnanostmi obnovili svět v celé jeho rozmanitosti a popírali transcendentní moc rozumu. U nich se duchovní svět obohacuje zcela nevypočitatelným způsobem. Korunní plátek růže, patník při cestě nebo lidská ruka jsou stejně významné jako láska, touha nebo zákony o zemské přitažlivosti. Myslet již neznamena sjednocovat, přiblížit zdání v podobě významného principu. Myslet znamená znovu se naučit vidět, být pozorný, znamená to řídit vlastní svědomí, učinit z každé myšlenky a z každého obrazu po Proustově vzoru zcela výsadní místo. Paradoxně je všechno výsadní. Myšlenku ospravedlňuje jen její krajní svědomitost.

I když je Husserlův postup pozitivnější, než je tomu u Kierkegaarda či Šestova, zpočátku popíral klasickou rozumovou metodu, zklamal naději a otevřel intuici i srdci bohatou proliferací jevů, na jejichž bohatosti je cosi nelidského. Tyto cesty vedou zároveň ke všem vědám nebo k žádné. To znamená, že prostředek je důležitější než účel. Jde pouze „o to, abychom věděli“, nikoliv o útěchu. A zase, alespoň na začátku.

Jak nepocítit hlubokou spřízněnost těchto duchů? Jak nevidět, že se seskupují kolem výsadního a hořkého bodu, kde už není místo pro naději? Chci, aby mi bylo vysvětleno všechno nebo nic. A rozum je bezmocný tváří v tvář tomuto výkřiku srdce. Duch vyburcovaný tímto požadavkem hledá a nachází pouze rozpory a pošetilosti. Čemu nerozumím, nemá smysl. Svět je zalidněn těmito iracionalitami. Sám tento svět, jehož význam nechápu, je jediným nesmírným iracionálním. Kdyby člověk mohl jedinkrát říci: „je to jasné“, všechno by bylo zachráněno. Avšak tito lidé jeden přes druhého vyhlašují, že nic není jasné, že všechno je chaos, že člověk si zachovává jasnozřivost a přesné znalosti jedině o zdech, jež ho obklopují.

Všechny tyto zkušenosti spolu ladí a překrývají se. Duch, který došel až na samý kraj, musí vynést soud a zvolit si závěry. Sem patří sebevražda a odpověď. Chci však zvrátit pořadí výzkumu a začít inteligentním dobrodružstvím, abych se pak vrátil ke každodenním gestům. Zkušenosti, o nichž jsem se zmínil, se zrodily v pustině, kterou by nikdy neměly opustit. Měli bychom však vědět, kam až dospěly. V tomto bodě svého úsilí stojí člověk před iracionálním. Cítí v sobě touhu po štěstí a rozumu. Absurdno se rodí z tohoto rozporu mezi lidským voláním a nerozumným mlčením světa. Na to nesmíme nikdy zapomínat. Toho se musíme úzkostlivě držet, protože z toho se může zrodit veškerá významnost nějakého života. Iracionálně, lidská nostalgie a absurdno, které se vynořuje z jejich důvěrného setkání, to jsou tři postavy dramatu, které musí nezbytně skončit s veškerou logikou, jíž je nějaká existence schopna.

MÝTUS O SISYFOVI

Potom zůstává jedině osud, jehož vyústění je fatální. Mimo tuto jedinou fatalitu smrti znamená všechno, radost nebo štěstí, svobodu. Zůstává svět, jehož jediným pánem je člověk. Byl spoután pouze iluzí onoho světa.

Údělem jeho myšlení již není popřít se, ale rozhojnit se v obrazech. Myšlení se odehrává — nepochybně — v mýtech, ovšem v mýtech, jejichž jedinou hloubkou je lidská bolest a které jsou právě tak jako ona nevyčerpatelné. Nikoliv božská bajka, která baví a zaslepuje, ale pozemská tvář, gesto a drama, v nichž je shrnuta svízelná moudrost a vášeň bez zítřka.

Bohové Sisyfa odsoudili, aby bez ustání valil balvan na vrcholek hory, odkud pak kámen spadl vlastní silou. Domnívali se, ne zcela bezdůvodně, že neexistuje strašlivější trest než zbytečná a beznadějná práce.

Máme-li věřit Homérovi, byl Sisyfos nesmírně moudrý a uvážlivý smrtelník. Ovšem podle jiné tradice spíše tíhnul k loupežnictví. Nevidím v tom žádný protiklad. Na důvody, proč se stal neužitečným dělníkem v podsvětí, se názory liší. Především se mu vyčítá, že měl poněkud lehkovážný postoj k bohům. Prozradil jejich tajemství. Zeus unesl dceru Asópa Aigínu. Otce zmizení dcery překvapilo a postěžoval si Sisyfovi. Ten o únosu věděl a nabídl Asópovi, že mu o tom poví, pokud Asópos dodá korinthské pevnosti vodu. Před nebeskými blesky dal přednost vodě. Proto byl v podsvětí potrestán. Homér rovněž líčí, jak Sisyfos spoutal Smrt. Plútos nesnesl pohled na své opuštěné a tiché panství. Vyslal boha války, který vysvobodil Smrt z rukou jejího přemोžitele.

Rovněž se vypráví, že když byl Sisyfos na prahu smrti, chtěl zcela nerozumně prověřit lásku své ženy. Nařídil jí, aby pohodila jeho tělo bez rakve uprostřed veřejného prostranství. Sisyfos se ocitl v podsvětí. A tam, podrážděn poslušností zcela odporující lidské lásce, si na Plútovi vymohl svolení vrátit se na zemi a ženu potrestat. Když však znovu spatřil podobu tohoto světa, vychutnal vodu a slunce, teplé kameny a moře, nechtěl se znovu vrátit do stínů podsvětí. Výzvy k návratu, zloba a varování nic nezmohly. Ještě po mnoha letech žil s pohledem na zátočinu, zářivé moře a úsměvy země. Bohové museli zakročít výnosem. Hermes ho popadl za límec, odtrhl ho od jeho radovánek a násilím ho odvedl do podsvětí, kde na něho už čekal jeho balvan.

Čtenář už jistě pochopil, že Sisyfos je absurdní hrdina. A to jak pro své vášně, tak pro svá muka. Jeho pohrdání bohy, nenávisť vůči smrti a vášnivě zaujetí pro život mu vynesly strašlivé zatracení, kdy veškeré bytosti se

soustřeďují na to, aby ničeho nedosáhly. To je cena, již je třeba zaplatit za vášně tohoto světa. O Sisyfovi v podsvětí se nedovídáme nic. Mýty jsou utvářeny, aby je představitost oživila. Tady vidíme pouze strašlivé úsilí těla namáhajícího se zvednout obrovitý balvan, valit ho a pomáhat mu zvládnout už stokrát zmáhaný svah; představujeme si stažený obličej, tvář přitisknutou k balvanu, pomoc ramene, které podporuje hmotu pokrytou hlínou, nohu, jež balvan podkládá, pokračování s vyčerpanýma pažema, zcela lidskou jistotu dvou rukou plných hlíny. Teprve až docela na konci tohoto dlouhého úsilí vyznačeného prostorem bez nebe a odměřovaného časem postrádajícím hloubku je cíle dosaženo. Sisyfos se dívá, jak během krátkého okamžiku balvan sklouzne do dolního světa, odkud bude třeba ho opět vynést na vrchol. Znovu sestupuje na planinu.

Mě Sisyfos zajímá právě během toho návratu, té přestávky. Tvář, jež se lopotí s kameny, se už sama stala kamenem! Představuji si toho člověka, jak těžkým, leč vyrovnaným krokem sestupuje k mukám, jejichž konce nedohlédne. Ta hodina, která je jako dýchání a jež se vrací právě tak bezpečně jako jeho neštěstí, to je hodina vědomí. Po opuštění vrcholu a během postupného pronikání do samoty bohů je v každém okamžiku svému osudu nadřazen. Je silnější než jeho balvan.

Tento mýtus je tragický jedině proto, že jeho hrdina je vědomý. Jak by to vlastně bylo s jeho trestem, kdyby ho na každém kroku povzbuzovala naděje? Dnešní dělník vykonává po všechny dny života stejné úkoly a tento osud je stejně absurdní. Je však tragický pouze ve vzácných chvílích, kdy dělník je vědomý. Sisyfos, proletář bohů, bezmocný a vzbouřený, zná plný rozsah svého ubohého údělu: a právě na ten myslí během sestupování. Jasnozřivost, která měla být jeho utrpením, zároveň dovršuje jeho vítězství. Neexistuje osud, který by se nedal překonat pohrdáním.

Byť v některých dnech sestup probíhá v bolesti, je ovšem také možný v radosti. To není přehnané slovo. Znovu si představuji Sisyfa, jak se vrací ke svému balvanu, — bolest byla na začátku. Jestliže se obrazy země příliš drží vzpomínek, pokud se volání štěstí stává příliš tíživým, může smutek zaplavit lidské srdce: to je vítězství balvanu, to je sám balvan. Obrovský žal je tak těžký, že se nedá unést. To jsou naše noci v Getsemane. Ovšem drtivé pravdy zanikají, jakmile je rozpoznáme. Tak Oidipus je zpočátku

poslušen osudu, aniž ho zná. Jeho tragédie začíná ve chvíli, kdy ví. Ale v témž okamžiku pozná, byť slepý a zoufalý, že jeho jediným poutem, spojujícím ho se světem, je chladná dívčí ruka. To se pak ozvou nadnesená slova: „Navzdory tolika zkouškám, díky svému pokročilému věku a duševní velikosti soudím, že vše je v pořádku.“ Sofoklův Oidipus, obdobně jako Dostojevského Kirilov, tedy formuluje absurdní vítězství. Antická moudrost se spájí s moderním hrdinstvím. Člověk neodhaluje absurdno, aniž by upadl v pokušení sepsat nějakou příručku štěstí. „Ale tak úzkými cestami...?“ Existuje však pouze jeden svět. Štěstí a absurdno jsou dvě děti téže země. Jsou neoddělitelné. Byla by chyba tvrdit, že štěstí se nutně rodí z objevu absurdna. Občas se dokonce stává, že pocit absurdna se zrodí ze štěstí. „Soudím, že vše je v pořádku,“ prohlašuje Oidipus a tato slova jsou posvátná. Zaznívají v drsném a omezeném lidském světě. Učí nás, že všechno nebylo, že všechno není vyčerpáno. Vyhánějí z tohoto světa boha, který do něho vstoupil s nespokojeností a zálibou ve zbytečných bolestech. Tato slova činí z osudu lidskou záležitost, kterou musí vyřešit lidé.

V tom spočívá veškerá tichá Sisyfova radost. Jeho osud mu patří. Jeho balvan je jeho věcí. Obdobně absurdní člověk posuzující své utrpení umlčuje veškeré modly. Ve vesmíru, jemuž se náhle vrací jeho ticho, zaznívají tisíce okouzlených hlásků země. Jsou to nevědomá a tajná volání, pozvání všech tváří, jsou nezbytným rubem a cenou vítězství. Neexistuje slunce bez stínu, je třeba poznat noc. Absurdní člověk říká ano a jeho úsilí pak už neustane. Pokud existuje nějaký osobní úděl, neexistuje žádný vyšší osud leda takový, který absurdnímu člověku připadá fatální a jímž pohrdá. Jinak samozřejmě ví, že je pánem svého života. V onom pronikavém okamžiku, kdy se člověk obrací ke svému životu, Sisyfos vracející se ke svému balvanu uvažuje o této řadě nijak nesouvisejících akcí, jež se stává jeho osudem, vytvořeným jím samým, propojeným před zraky jeho paměti a vbrzku zpečetěným jeho smrtí. A tak, přesvědčen o lidském původu všeho lidského, slepec, který chce vidět a který ví, že noc nemá konce, je neustále na pochodu. Balvan se neustále valí.

Opouštím Sisyfa na úpatí hory! Člověk vždycky nachází své břímě. Avšak Sisyfos nám vštěpuje vyšší věrnost, jež popírá bohy a zvedá balvany. I on soudí, že vše je v pořádku. Ten vesmír, jenž napříště už nemá žádného

pána, mu nepřipadá ani neplodný, ani marný. Každé zrnko toho kamene, každý nerostný záblesk hory zahlcené nocí samy o sobě vytvářejí nějaký svět. Samo snažení dostat se na vrchol stačí zaplnit lidské srdce. Musíme si představit, že Sisyfos je šťasten.

(Albert Camus – Mýtus o Sisyfovi. Překlad Dagmar Steinová. Praha: Svoboda 1995. ISBN 80-205-0477-X)

Alexandr Solženicyn

Alexandr Isajevič Solženicyn (1918–2008) byl ruský spisovatel, publicista a politický činitel. Po střední škole začal studovat na dvou fakultách rostovské univerzity (fyzikálně matematické a filozofické), po začátku druhé světové války se však dobrovolně přihlásil do armády a poté odešel bojovat na frontu (byl důstojníkem dělostřelectva Rudé armády a dvakrát byl vyznamenán za statečnost). Za kritiku J. V. Stalina v dopise svému příteli byl zatčen a odeslán do trestného tábora, v různých táborech pak strávil celkem osm let. Propuštěn byl roku 1953 a v letech 1953–1956 byl ve vyhnanství v Kazachstánu. Po rehabilitaci v roce 1957 se vrátil do středního Ruska a pracoval jako učitel.

V roce 1968 byl vyloučen ze Svazu spisovatelů. Roku 1970 byl Andrejem Sacharovem navržen na Nobelovu cenu za literaturu, která mu byla udělena, ale on si ji nevyzvedl z obavy, že by ho sovětské úřady nepustily zpět do země. Poté, co na Západě vyšlo jeho nejslavnější dílo *Souostroví Gulag*, byl však v roce 1974 stejně zbaven občanství a násilně vypovězen ze země. Odjel nejprve do západního Německa, později se usadil v USA. V roce 1983 obdržel Templetonovu cenu. Do Ruska se vrátil v roce 1994.

Hlavními pilíři jeho celoživotního světonázoru byla jednak úzká spjatost s duchovní podstatou, náboženstvím, jednak neoddělitelnost od ruské země, jeho lidu, historie, kultury. Proto ani po návratu do vlasti nepřestal být kritický k tomu, co viděl kolem sebe. Velmi přesným okem například zhodnotil tragickou epochu Borise Jelcina ve studii *Rusko v troskách* (1998). Pocty, které Solženicynovi právem náležely, mu byly vzdány až Jelcinovým nástupcem Vladimírem Putinem. Přesto byl stále vnímán jako enfant terrible, jakési špatné svědomí světa, s nímž si to rozdával hlava nehlava, režim nerežim.

V tomto smyslu je poučný text jeho řeči, naplňující všechny podstatné rysy eseje, při převzetí ceny Templetonovy nadace v roce 1983. Vyjadřuje tu pochopitelný odpor k tomu, co se v té doby dělo v jeho vlasti, ale stejnou porcí výčitek zahrnuje i Západ s jeho zavržením duchovních hodnot

a orientací na pseudohodnoty materiální. Solženicyn podle všeho musel být ve své emigraci velmi nešťastným člověkem. Domů ke svým kořenům nesměl a na Západě působil jako exotické zvíře, Podobně to ve 20. letech minulého století v emigraci vyjádřila Marina Cvetajeva: „Doma (v Rusku) jsem básníkem bez knih, tady (v Paříži) jsem básníkem bez čtenářů“.

Projev Alexandra Solženicyna při převzetí ceny Templetonovy nadace

Vzpomínám, jak jsem ještě jako malý chlapec před půl stoletím slýchal starší lidi vysvětlovat všechny ty hrůzy, které tehdy zachvátily Rusko, „to všechno se stalo proto, že lidé zapomněli na Boha.“

Od těch dob se bezmála padesát let zabývám dějinami naší revoluce. Přečetl jsem stovky knih, shromáždil stovky osobních svědectví včetně osmisvazkového vlastního, jen abych odklidil něco z těch sutin, které tu zanechalo ono kataklyzma. Kdybych však dnes byl vyzván, abych co nejstručněji vyjádřil hlavní příčiny této ničivé revoluce, jíž padlo z mého lidu za oběť na šedesát milionů lidí, nedovedl bych to vystihnout lépe, a proto bych opakoval toto: „To všechno se stalo proto, že lidé zapomněli na Boha.“

Událostem Ruské revoluce lze dnes, na sklonku století, už rozumět v kontextu čehosi, co existuje i v tom zbylém světě. Je to proces univerzálního významu. Kdybych měl určit základní rys dvacátého století jako celku, opět bych nenašel přesnější a jadrnější vyjádření než: „Lidé zapomněli na Boha.“ Determinujícím činitelem všech velkých zločinů tohoto století je úpadek lidského vědomí zbaveného transcendentní dimenze. Prvním z nich byla první světová válka. I mnohému dnešnímu neduha předchází cesty, které lze zpětně vysledovat až k ní. Vzpomínka na tuto válku se už asi vytratila, byla to však válka, kdy Evropa, kypící bohatstvím a hojností, podlomila v sebeničivé křeči svou vlastní moc na celá staletí, ne-li navždy. Jediným možným vysvětlením této války je zatmění mysli evropských vůdčích duchů, způsobené ztrátou vědomí Nejvyšší moci. Jen bezbožná zášť mohla přimět okázale křesťanský svět k užití bojových plynů, zbraně vymykající se evidentně mezím lidskosti.

Podobný defekt vědomí, pozbyvšího veškerého božského rozměru, se projevil po druhé světové válce, kdy Západ podlehl ďábelskému pokušení „nukleárního deštníku“. To je, jako kdyby se řeklo: „Odložme všechny starosti, zprostěme mládež jejích povinností a závazků, vykašleme se na vlastní obranu (neřku-li na obranu druhých), zacpěme si uši, ať neslyšíme sténání z Východu, a žijme místo toho honbou za štěstím. Budeme-li ohrožení, ochrání nás jaderné zbraně. Nebudeme-li, ať nám svět vleze na záda!“

Původcem žalostného stavu, v němž se dnes Západ ocitá, je osudný omyl: víra, že tím nejdůležitějším jsou jaderné zbraně, zatímco ve skutečnosti je obrana záležitostí statečných srdcí a pevných charakterů.

Pouze ztráta oné vyšší intuice, která pochází od Boha, umožnila, aby Západ po první světové válce přijal s klidem prodlužovanou agónii Ruska, když bylo hordami kanibalů rváno na kusy; nebo podobné rozbíjení Východní Evropy po druhé světové válce. Západ nepostřehl, že to byl ve skutečnosti začátek zdoluhavého procesu, který znamená pohromu pro celý svět; dokonce tomuto procesu dalekosáhle napomáhal. Jen jedinkrát v tomto století se vzchopil, a to v boji proti Hitlerovi. Ale ovoce tohoto vítězství je už dávno promarněno. Tváří v tvář kanibalismu objevil náš bezbožný věk dokonalé anestetikum – obchodování! Takové jsou žalostné výšiny současné moudrosti.

Dnešní svět dosáhl stavu, nad nímž by minulost zvolala: „Toto je apokalypsa!“ Přesto jsme v takovém světě vyrostli, zvykli si na něj, a dokonce se v něm cítíme doma.

Dostojevský varoval: „Mohou nastat závažné události a zastihnout nás intelektuálně nepřípravené.“ A právě toto se stalo. Prorokoval, že „svět bude spasen teprve poté, až jej ovládne duch zla.“ Zda bude spasen, to teprve uvidíme; bude to záležet na našem svědomí, na duchovní připravenosti, na individuálních i společných postojích tváří v tvář katastrofám. Ale to, že se duch zla prohání všemi kontinenty jako tornádo, to už nastalo.

Již jsme svědky automatické i svévolné devastace světa. Celé dvacáté století je už vtaženo do víru ateismu a sebedestrukce. Tento skok do propasti má už nesporný globální aspekt, a to nezávisle na politických systémech, na úrovni hospodářského či kulturního rozvoje, na národních zvláštностech.

A současná Evropa, zdánlivě tak nepodobná Rusku z roku 1913, je dnes na pokraji stejného zhroucení, i když k němu dospěla poněkud jinými cestami. Různé části světa se ubíraly rozličnými cestami, dnes se však přibližují k prahu společného sesuvu.

V minulosti poznalo Rusko časy, kdy společným ideálem nebyl věhlas, bohatství, materiální úspěch, nýbrž zbožný život. Rusko tehdy do sebe vstřebalo ortodoxní (pravoslavné) křesťanství, věrné Církvi prvních staletí. Pravoslaví dokázalo ochránit svůj lid i pod jhem cizího panství trvajících více než dvě stě let. Ve stejné době odrazilo i zhoubné nájezdy křižáků. Během těchto staletí srostlo s osobností našeho lidu, stalo se součástí jeho myšlení, utvářelo jeho každodennosti, jeho pracovní rytmus, určovalo hodnoty jeho podnikání, organizovalo plynutí týdne i roku. Víra se stala tvárnou i jednotící silou národa.

V 17. století však bylo ruské pravoslaví závažně oslabeno neblahým vnitřním rozkolem. V 18. stol. zemí otřásly proměny násilně prováděné carem Petrem, které přály hospodářskému podnikání, organizaci státu a vojska na úkor nábožného ducha a národního života. Spolu s tímto jednostranným petrovským osvícenstvím pocítilo Rusko první poryv sekularizace, zesvětštění. Jeho zvolna působící jed pronikl v průběhu 19. stol. vzdělané vrstvy národa a otevřel tak cestu marxismu. V epoše revoluční pak ruští vzdělanci víru prakticky ztratili a tato ztráta ohrozila i široké vrstvy národa.

Byl to zase Dostojevský, kdo si vzal ponaučení z Francouzské revoluce a zejména z její nenávisti k církvi. Nahlédl, že „revoluce musí nutně začít ateismem.“ Je to naprostá pravda. Svět však dosud nepoznal bezbožnost tak organizovanou, militarizovanou a důsledně zlovolnou, jak ji hlásá marxismus. Ve filosofickém systému Marxe a Lenina a v jádru jejich psychologie je nenávist k Bohu základní hnací silou, fundamentálnější než všechny jejich požadavky politické a ekonomické. Militantní ateismus v komunistické politice není něčím okrajovým nebo náhodným. Je naopak její středovou osou. Aby mohl komunismus uskutečnit své ďábelské cíle, potřebuje ovládat obyvatelstvo zbavené náboženského i národního cítění. Proto rozbíjí víru i národnost. Oba tyto cíle komunisté otevřeně vyhlásují a s nemenší otevřeností je prakticky prosazují. Do jaké míry usiluje ateistický svět o zničení

náboženství, do jaké míry mu ono leží v žaludku, dokazuje celá síť intrik kolem nedávného pokusu o zavraždění papeže.

Dvacátá léta v SSSR jsou svědky nekonečné řady obětí a mučedníků z řad pravoslavného kněžstva. Dva metropolitové byli zastřelení. Jeden z nich byl předtím zvolen lidovým hlasováním své diecéze – totiž petrohradský Venjamin. Patriarcha Tichon se dostal do rukou Čeky /GPU/ a pak zemřel za podezřelých okolností. Zmizela celá řada biskupů a arcibiskupů. Desetitisíce kněží, řeholníků a řeholnic, násilím nucených popřít slovo Boží, byly mučeny, stříleny ve sklepích, posílány do lágrů, do vyhnanství v pusté tundře dalekého severu, vyhazovány v pokročilém věku na dlažbu bez přístřeší a bez jídla. Všichni tito křesťanští mučedníci kráčeli na smrt pro víru zpříma. Odpadlíků bylo mezi nimi nemnoho.

Desítkám milionů laiků byl znemožněn přístup do chrámů. Měli zakázáno vést své děti k víře. Věřící rodiče byli násilím odlučováni od dětí a zavírání, zatímco děti byly odváděny od víry hrozbou a lží. Lze dodat, že nesmyslná destrukce ruského zemědělství v třicátých letech /tzv. rozkulačování a kolektivizace/, která nevedla k žádnému ekonomickému zisku a při níž přišlo o život patnáct milionů rolníků, byla prováděna s takovou krutostí především a právě proto, aby byl rozbit náš národní životní styl a aby bylo z řad rolnictva vymýceno náboženství. Stejná duchovní perverzita ovládala brutální souostroví Gulag, kde byli lidé vybízeni k přežití na úkor druhých.

Jen rozumu zbavení ateisté mohli vymyslet nehoráznosti plánované dnes v SSSR a znetvořující ruskou zemi: ruský sever má být zatopen, tok severních řek obrácen, život Arktického oceánu zničen, vody odvedeny na jih, do krajin už předtím devastovaných stejně šílenými „stavbami komunismu“.

V době, kdy bylo třeba soustředit síly k boji proti Hitlerovi, Stalin cynicky zaujal postoj přátelský k církvi. Zdání vyvolané touto podvodnou hrou, v níž v posledních letech pokračoval pomocí všelijakých aranžovaných podíváních i Brežněv, je na Západě bohužel lehkovážně přijímáno. O tom, jak je pevně komunismus propojen s nenávisí k náboženství, však svědčí příklad nejliberálnějšího sovětského předáka Chruščova; i když podnikl významné kroky k rozšíření svobody, znovu rozdmýchal leninovskou protináboženskou posedlost.

Je tu však něco, s čím nepočítali. V zemi, kde jsou chrámy srovnávány se zemí, kde vítězný ateismus triumfuje už po dvě třetiny století, kde je kněžstvo pokořováno a zbaveno jakékoli nezávislosti, kde to, co církvi jakožto instituci ještě zbylo, je tolerováno kvůli propagandě adresované Západu, kde ještě dnes jsou lidé posíláni do lágrů pro svou víru, a pokud se tam třeba o Velikonocích společně modlí, jsou zavíráni do korekcí, v této zemi pod komunistickým parním válcem přežívá křesťanská tradice!

Je pravda, že miliony našich krajanů jsou korumpovány a duchovně vyprázdněny oficiálně vnuceným ateismem. A přesto tam zbývají miliony věřících. Pouze vnější tlak jim brání v sebevyjádření. Ale jak tomu bývá v časech protivenství a pronásledování, i v mé zemi dosáhlo vědomí Boha velké hloubky a naléhavosti.

Právě zde můžeme spatřovat rozbřesk naděje. Jakkoli se komunismus ježí tanky a raketami, jakkoli úspěšně dobývá povrch zeměkoule, není mu dáno potříit křesťanství.

I když Západ musí zakusit nápor komunismu, náboženství zůstává svobodné. I na Západě vedl dějinný vývoj k tomu, že náboženské vědomí se tu dnes vytrácí. I zde došlo k neblahému rozkolu, ke krvavým náboženským válkám, i zde zavládla zášť. Snad ani není třeba dokazovat, že od pozdního středověku je Západ zaplaven náporem postupujícího zesvětštění. Toto postupné podlamování síly zevnitř ohrožuje víru snad ještě nebezpečněji než násilné útoky na náboženství zvenčí.

Erozí, postupující neznatelně v průběhu desítek let, přestal být smysl života na Západě něčím víc než honbou za „štěstím“. Tento cíl je dokonce slavnostně garantován ústavními zákony. Pojmy dobra a zla jsou přitom už po několik století vysmívány. A z běžného užívání jsou vykázány. Nahradilo je politické nebo třídní pojetí efemérních hodnot. Dovolávat se věčných pravd nebo poukazovat na to, že zlo zdomácní nejprve v jednotlivých lidských srdcích a teprve pak se usadí v politickém životě, to už dnes vyvolává rozpaky. A přesto se tu nepokládá za hanebnost, činí-li se dnes integrálnímu zlu dnes a denně ústupky. Soudě podle ustavičného hroucení všelijakých koncesí, uzavíraných před očima našeho pokolení, sune se Západ po šikmé ploše k propasti. Západní společnost stále více pozbývá své náboženské podstaty,

neboť zaslepeně ponechává svou mladou generaci na pospas ateismu. Je snad třeba dalších důkazů bezbožnosti, je-li po celých Spojených státech, údajně jedné z nejzbožnějších zemí světa, promítán rouhavý film o Ježíšovi? Anebo uveřejní-li tam renomovaný denní tisk nestoudnou karikaturu Panny Marie? Jsou-li však vnější práva takřka neomezená, proč by pak měl člověk vynakládat vnitřní úsilí na to, aby se vystříhal nešlechtných činů?

Anebo proč by se měl zdržet rozněcování nenávisti, ať už je její důvod masový, třídní, ideologický nebo jakýkoliv jiný? Tato nenávist dnes otravuje mnoho duší. Ateističtí učitelé Západu vychovávají dnes mladé pokolení v duchu nenávisti k vlastní společnosti. Pro samou kritiku a reptání se zapomíná, že nedostatky kapitalismu vlastně představují základní kazy lidské přirozenosti zbavené omezení právě tak, jako jsou bez omezování uplatňována všelijaká lidská práva.

Zapomíná se, že v komunismu (který zakroučí krkem všem umírněným socialistům, kteří jsou nestabilní) se tytéž kazy stanou zcela bezuzdnými u každého, kdo zaujme jen trochu vyšší postavení, a že komukoli jinému je tam dopřáno „rovnosti“ v bezectném otroctví. Toto rozněcování nenávisti se dnes stává charakteristickým rysem svobodného světa. Je to vskutku paradoxní: čím širší jsou osobní svobody, čím vyšší úroveň blahobytu nebo dokonce nadbytku, tím zavilejší je tato slepá nenávist. Současný vývoj na Západě je příkladem, který dokazuje, že spásy člověka nelze dosáhnout rozmnožováním hmotných statků nebo hromaděním peněz. Tato neuhastitelná nenávist zachvacuje všechno živé, život sám, svět s jeho barvami, zvuky a tvary, ba i lidské tělo. Rozhořčené umění dvacátého století je živo touto ošklivou nenávistí, třebaže umění bez lásky je neplodné. Na Východě umění upadlo, neboť bylo sraženo a zneuctěno, ale na Západě je jeho úpadek dobrovolný. Je to sesuv do důmyslně strojeného podnikání, kdy se umělec sám staví na místo Boha, místo aby se pokoušel vystihnout Boží záměr.

A opět stejný výsledek na Západě i na Východě vyplývá z celosvětového procesu a z této příčiny! Lidé zapomněli na Boha.

Proti náporu celosvětového ateismu jsou věřící nejednotní a často zmatení. Nicméně by křesťanskému (spíše už pokřesťanskému) světu prospělo, kdyby se poučil příkladem Dálného východu. Nedávno jsem měl možnost

vidět ve svobodné Číně a v Japonsku, jak přes zjevně menší určitost náboženských představ a přes neztenčenou „svobodu“, zcela srovnatelnou s tou západní, si společnost a mladá generace uchovaly etický smysl v mnohem vyšší míře, než je tomu na Západě, a jak jsou mnohem méně zasaženy destruktivitou sekularizace.

Co lze říci o nedostatku jednoty mezi různými náboženstvími, je-li rozdrobeno samo křesťanství? V posledních letech podnikají hlavní křesťanské církve jisté kroky k usmíření. Jednají však příliš pomalu, neboť svět zaniká stokrát rychleji. Nikdo jistě nečeká, že by církve odložily své věrouky nebo že by je revidovaly, lze však očekávat, že vytvoří společnou frontu proti ateismu. I v tomto směru však jednají příliš pomalu.

Existuje též organizované hnutí na sjednocení církví, skýtá však podivný pohled. Zdá se, že Světová rada církví se příliš stará o revolucionizování Třetího světa, zato ale je slepá a hluchá vůči potírání náboženství tam, kde je prováděno nejdůsledněji, totiž v SSSR. Tyto skutečnosti nelze nevidět. Znamená to snad, že se má za vhodné a účelné nevidět a neangažovat se? Je-li tomu tak, co potom zbude z křesťanství?

S největším politováním se tu musím zmínit o čemsi, co nemohu přejít mlčením. Můj předchůdce, který tu před rokem obdržel vaši cenu, poskytl právě v té době, kdy se rozhodovalo o jejím udělení, veřejnou podporu komunistickým lžím – svým politováníhodným prohlášením, že v SSSR nepozoroval žádné pronásledování náboženství. Při všech těch mnohých, které stihla zhouba nebo kteří jsou dodnes utlačováni, budiž Bůh jeho soudcem.

Je stále zřejmější, že přes ty nejdůmyslnější politické manévry se smyčka na krku celého lidstva stahuje s každým desetiletím stále těsněji a beznadějněji a že pro nikoho není východisko. Neexistuje řešení nukleární ani politické ani ekonomické ani ekologické. Ano, tak se věci mají.

Možná, že v dohledu kataklyzmat celosvětového dosahu se zdá zpozdlým a pošetilým připomínat, že prvotní klíč od našeho bytí a nebytí spočívá v srdci každého jednotlivého člověka, v tom, zdali dá přednost konkrétnímu dobru nebo zlu. Přesto je to pravda platná i dnes. A to je ten nejspolehlivější klíč. Různé sociální teorie, kdysi tak slibné, zavedly nás do slepé uličky a prokázaly tak svůj bankrot. Snad lze od lidí očekávat, že konečně pochopí,

že i v jejich světě je mnoho nepravostí, dobrovolně trpěných a živených, a že se nenechají tak snadno balamutit lží.

Všechny pokusy najít cestu z mizérie současného světa zůstanou jalové, neobrátime-li pokorně své vědomí k Stvořiteli veškerenstva. Není jiné cesty, neexistuje žádný osvětlený východ. Prostředky, které nám pro takový úkol zbyly, jsou nedostatečné. Především musíme umět rozpoznávat spoušť, působenou nikoli nějakou vnější silou, nikoli třídními či národními nepřáteli, ale tu, která je uvnitř každého z nás, uvnitř každého společenství. Zejména pak ve společnosti svobodné a vysoce rozvinuté, protože tam si za všechno můžeme sami. To my sami svým každodenním bezmyšlenkovitým sobectvím utahujeme onu smyčku.

Kladme si otázky. Nejsou ideály, které si vytklo naše století, falešné? Nenechali jsme zkazit svůj jazyk tou jeho důvtipnou módní terminologií, jíž se nám nabízejí povrchní léčebné prostředky pro každou potíž? Měli bychom je podrobit jasnozřivé revizi v každém oboru lidského konání, dokud je čas. Řešení naší krize nenajdeme na vyšlapaných cestách konvenčního uvažování.

Náplní našeho života není honba za materiálním úspěchem, nýbrž dosahování hodnot, duchovní růst. Celá naše pozemská existence není než přechodným úsekem na vzestupu k čemusi vyššímu. Nemáme – nesmíme klopýtat a padat ani neplodně váhat stále na stejné příčce žebříku. Samotné zákonitosti hmotného světa nevysvětlí náš život a nedají nám směr. Zákony fyziky ani fyziologie nikdy nevystihnou způsob, jímž se Stvořitel podílí den co den na životě každého z nás, a tak nám propůjčuje životní energii; nebýt této jeho podpory, zemřeli bychom. I v životě celé naší planety působí Duch Boží s nemenší silou; toto bychom měli pochopit v nynější těžké a temné hodině.

Namísto klamných nadějí posledních dvou století, která učinila z lidského jedinice cosi bezvýznamného a přivedla lidstvo na pokraj nukleární či jiné zkázy, můžeme toliko odhodlaně sáhnout po laskavé ruce Boží, od níž jsme se tak sebevědomě a ukvapeně odtáhli. Učiníme-li tak, prohlédnou naše oči všechna poblouzení nešťastného dvacátého století a naše ruce budou

vedeny k jejich nápravě. Není nic jiného, čeho bychom se za současného sesuvu přidrželi, nikdo z osvícených myslitelů nemá nám co nabídnout.

Všechny světadíly se ocitly ve vichřici. Avšak právě v takových zkouškách se projeví nejvyšší dary lidského ducha. Zanikneme-li a ztratíme-li tento svět, bude to jedině naše vina.

(Tento projev pronesl A. I. Solženicyn v Guildhall v Londýně 10. 5. 1983 po převzetí ceny Templetonovy nadace za pokrok v náboženství.)

Umberto Eco

Jeden z nejzajímavějších literárních i odborných – téměř polyhistorických – autorů 20. století, Ital Umberto Eco, se narodil roku 1932 v Alessandrii. Od roku 1971 působil na univerzitě v Bologni, zemřel v 19. února 2016. K jeho neznámějším dílům patří například vysoce odborné eseje *Meze interpretace*, *Sémiotika a filosofie jazyka*, *Nepřítomná struktura* či *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*. Světem moderní kultury, médií a životního stylu se zabývá např. v knize *Skeptikové a těšitelé*. A nelze pominout ani jeho romány, například *Jméno růže*, *Foucaultovo kyvadlo* či poslední *Nulté číslo*. Číst Ecovy knihy, odborné i beletristické, není nejsnadnější. Autor je mimořádně intelektuálně náročný, píše a přemýšlí napříč souvislostmi a kontexty, nutí čtenáře k duševní práci, což je v záplavě povrchního čtiva vždy osvěžující.

Jistou výjimkou z tohoto stylu psaní jsou Ecovy novinové příspěvky a články. Shromáždil je do několika knih, např. *Minimální deník* či *Sedm let přání*. Eco je ve svém psaní pro periodika samozřejmě mnohem lapidárnější, nevyhýbá se intelektuálním odkazům, ale šetří s nimi a přizpůsobuje je předpokládanému čtenáři a jeho chápání. Kromě toho je v nich poměrně častý, byť jen tichý a nenápadný humor, tedy koření, jímž Eco nikdy neoplývá. Jeho novinové sloupky ale jdou někdy až nečekaně daleko na území ironie, hraničící až s provokací. Je to pochopitelné: Eco se v nich zaobírá nejčastěji světem médií a politiky, takže předmět je dostatečně inspirativní.

Na pomezí literární a publicistické tvorby jsou Ecovy eseje. V českém překladu vyšly ve dvou svazcích: *O zrcadlech* a *Jak cestovat s lososem*. Snoubí se v nich Ecova univerzální vzdělanost s ironií někdy až jizlivou, ale nikoli zlou, spíše vzdělanecky hravou. Pro plné vychutnání se mnoha z nich musíte být obeznámeni s poměrně širokou škálou vědních či uměnovědních oborů, a hlavně vybaveni otevřenými očima, jimiž hledíte na svět – někdy v šoku a úděsu, jindy a více či méně chápavým pousmáním. Jako typický příklad jsme vybrali následující esej.

Jak uvést umělecký katalog

Poznámky, které následují, mají sloužit jako pomůcka autorům uměleckých katalogů (dále jen AUK). Pozor, neplatí pro sestavování kriticko-historických studií v odborném tisku z nejrůznějších důvodů, které jsou leckdy komplikované. V první řadě jde o to, že kritické studie sledují další kritici, ale málokdy si je přečte také analyzovaný autor, který buď příslušný časopis neodebírá, nebo je už dvě stě let mrtvý. To je pravý opak toho, co se děje v případě katalogů výstav současného umění.

Jak se z člověka stane AUK? Bohužel je to velmi jednoduché. Stačí se zabývat nějakou intelektuální profesí (velmi žádaní jsou nukleární fyzici a biologové), vlastnit telefon registrovaný pod vlastním jménem a těšit se určité proslulosti. Proslulost se počítá takto: musí být většího zeměpisného rozšíření, než je dosah výstavy (proslulost na úrovni okresu pro městečko s méně než sedmdesáti tisíci obyvateli, na národní úrovni v případě okresního města, na světové úrovni pro hlavní město suverénního státu, s výjimkou San Marina a Andorry) a hlubší, než kam sahají kulturní znalosti možných kupců obrazů (pokud se jedná o výstavu alpských krajinek ve stylu Segantiniho, není nutné, naopak je nevhodné, aby dotyčný psal do New Yorkeru, a je vhodnější být ředitelem místní školy).

Samozřejmě je také potřeba být osloven žádajícím umělcem, ale to není problém, žádajících umělců je vždy více než potencionálních AUK. Vzhledem k těmto požadavkům je zvolení za AUK fatální a nezávisí na vůli případného AUK. Pokud se umělec rozhodne, AUK se této povinnosti nevyhne, ledaže by se rozhodl emigrovat na jiný kontinent. Jestliže souhlasil, bude se muset rozhodnout pro jednu z následujících motivací: 1. Korupce (velmi ojedinělé, protože jak uvidíte, jsou zde další méně nákladné motivace). 2. Sexuální kompenzace. 3. Přátelství buď z opravdové sympatie či nemožnosti odmítnout. 4. Darování uměleckého díla z umělcovy strany (tato motivace se nemusí shodovat s následující, tedy obdivem k umělcovu dílu; je možné chtít darované obrazy za účelem nashromáždění obchodně výhodného fondu). 5. Opravdový obdiv k umělcově práci. 6. Touha připojit své jméno k umělcovu báječná investice pro mladé intelektuály, umělec se postará o rozšíření jména v nesčetných bibliografiích v příštích katalozích, a to ve vlasti i v zahraničí. 7. Společné zájmy ideologické, estetické nebo

obchodní za účelem rozvoje určitého proudu či umělecké galerie. Tento poslední bod je nejdělikátnější a nemůže se mu vyhnout ani ten nejméně zainteresovaný AUK.

Literární, filmový nebo divadelní kritik, ať už vychvaluje nebo haní dílo, o kterém hovoří, má velmi malý vliv na jeho úspěch. Díky pozitivní literární kritice stoupne prodej románu jen o několik stovek výtisků. Filmový kritik může strhat otřesnou pornografickou komedii, aniž by zabránil, aby vydělala astronomické cifry, a stejně tak je tomu i v případě divadelního kritika. AUK naopak svým příspěvkem napomáhá zvýšit cenu celého umělcova díla, která tím výrazně poskočí. Tato zvláštní pozice také ovlivňuje kritickou situaci AUK. Literární kritik může mluvit špatně o autorovi, kterého pravděpodobně ani nezná a který (většinou) nemůže kontrolovat vydání článku v daných novinách. V tomto případě naopak umělec práci zadává a katalog kontroluje. I když říká: *Bud' klidně přísný!*, ve skutečnosti je tato situace neudržitelná. *Bud' odmítnete, ale viděli jsme, že to nejde, nebo jste alespoň trochu laskaví. Nebo vyhýbaví.* A to je důvod, proč vzhledem k tomu, že AUK chtějí zachovat svoji čest a přátelství s umělcem, je vyhýbavost základním rysem katalogů výstav.

Podívejme se na fiktivní situaci: malíř Prosciuttini třicet let maluje okrové plochy, na kterých je nahoře uprostřed modrý rovnoramenný trojúhelník, jehož základna je paralelní s dolní hranou obrazu a s kterým se překrývá červený nerovnostranný trojúhelník, jenž směřuje šikmo doprava dolů, kde se dotýká modrého trojúhelníku. AUK bude muset mít na paměti, že v závislosti na historickém období Prosciuttini pojmenuje svůj obraz, v posloupnosti mezi lety 1950 až 1980, následně: *Kompozice, Dvě plus nekonečno, E=Mc 2, Mír a lásku!, Lacanův Oidipovský komplex, Na/příč, Soukromí.*

Jaké má AUK možnosti (čestné) při psaní svého příspěvku? Pokud je básník, je to lehké: věnuje Prosciuttinimu báseň. Například: *„Jako šíp (ach! Krutý Zénóne!) zápal další šipky parasang narýsovaný v nemocném vesmíru s černými dírami všech barev“.* Je to řešení, které zvýší prestiž, takže je dobré pro AUK, pro Prosciuttiniho, pro galeristu i pro kupce.

Druhá možnost je vyhrazená pro spisovatele a spočívá ve formě neformálního otevřeného dopisu: „Drahý Prosciuttini, když vidím tvé trojúhelníky, ocitnu se v Uqbaru, vedle mě Jorge Luis Pierre Menard, který mi nabízí formy znovustvořené v jiném věku, Don Pythagoras de la Mancha. Prostopášnost otočená o sto osmdesát stupňů budeme se někdy moci zbavit Nutnosti? Bylo červnové ráno, sluncem zalitý venkov partyzán oběšený na telegrafním sloupu. V mládí jsem pochyboval o podstatě Pravidla...” A tak dále.

Jednodušší úkol má AUK, který je vědec. Může vyjít z přesvědčení (mimoto přesného), že i obraz je prvkem Reality stačí tedy, aby mluvil o velmi hlubokých aspektech reality, a cokoli řekne, nebude lhát. Například: „Prosciuttiniho trojúhelníky jsou vlastně grafy. Propoziční funkce konkrétních topologií. Uzly. Jak se dostat od uzlu U k dalšímu uzlu? Jak je známo, je zapotřebí hodnotící funkce F, a pokud, což platí pro každý další uzel V, se $F(U)$ jeví menší či stejná vůči $F(V)$, je nutné rozvíjet U, ve smyslu generování uzlů, které z něj pocházejí. Dokonalá hodnotící funkce tedy bude splněna, pokud bude $F(U)$ menší či stejná jako $F(V)$, takže $D(U, Q)$ bude menší či stejná jako $D(V, Q)$, kde samozřejmě $D(A, B)$ je vzdálenost mezi A a B v grafu. Umění je matematika. A právě to nám chce Prosciuttini sdělit.”

Na první pohled se může zdát, že podobná řešení se hodí jen v případě abstraktního obrazu, a nikoli pro dílo kupříkladu Morandiho nebo Guttusa. Chyba. Samozřejmě záleží na schopnostech vědce. Obecným znakem je, řekli bychom, že dnes za použití teorie katastrof Reného Thoma je možné s dostatečnou nezaujatostí ukázat, že Morandiho zátiší představují přirozené formy lahví na tom nejzazším okraji rovnováhy, za kterým se obracejí proti sobě samým a s tříštivým zvukem praskají jako sklo zasažené ultrazvukem; a umělcova magie spočívá právě v této odpovídající mezní situaci.

Je možné si také hrát s anglickým překladem slova zátiší: still life. Still, ještě na chvílku, ale na jak dlouho? Still-Until Kouzlo rozdílu být ještě a být potom-co.

Další možnost existovala mezi lety 1968 a řekněme 1972. Politická interpretace. Postřehy týkající se třídního boje, prohnilost předmětů pošpiněných jejich prodejností. Umění jako protest proti světu peněz, Prosciuttiniho trojúhelníky jako formy, které se zpěčují být směnnou hodnotou, otevřené

dělnické vynalézavosti, prosty kapitalistické chamtivosti. Návrat k zlatému věku či známka příchodu utopie.

Vše, co bylo doposud řečeno, ovšem platí pro AUK, kteří nejsou profesionálními kritiky umění. Situace kritika umění je naopak, abych tak řekl, kritická. Bude muset mluvit o díle, aniž by vyřkl hodnotící soud. Nejpohodlnější řešení spočívá v tom, že ukáže umělce, který pracoval v souladu s převládajícím světovým názorem, neboli, jak se dnes říká, podvědomě určující metafyzikou. Jakákoli tato metafyzika představuje způsob, jak dát opodstatnění tomu, co existuje. Obraz bezpochyby patří k věcem, které existují, a kromě jiného, jakkoli je hanebný, nějakým způsobem zobrazuje to, co existuje (také abstraktní obraz představuje to, co by mohlo být nebo co existuje ve světě čistých forem). Pokud například tato metafyzika říká, že vše, co existuje, není ničím jiným než energií, tvrdit, že Prosciuttiniho obraz je energie a představuje energii, není lež, nanejvýš je to samozřejmost, ovšem samozřejmost, která zachrání kritika a uspokojí Prosciuttiniho, galeristu i kupce.

Problémem zůstává odhalit tu podvědomě určující metafyziku, o které z důvodu popularity v určitém období každý slyšel. Zajisté je možné trvat společně s Berkeleym na tom, že esse est percipi a říct, že Prosciuttiniho díla existují, protože je vnímáme, ale vzhledem k tomu, že řečená metafyzika není dostatečně vlivná, Prosciuttini i čtenáři by si všimli přílišné samozřejmosti tohoto tvrzení. Pokud by tedy Prosciuttiniho trojúhelníky měly být popsány na konci padesátých let, na základě spojení vlivů Banfi-Paci a Sartre-Merleau-Ponty (a zejména Husserlova učení), bylo by vhodné definovat trojúhelníky jako znázornění samotného aktu zamýšlení, které tím, že zakládají eidetické zóny, přetvářejí tytéž čisté formy geometrie do způsobu Lebensweltu.

V tomto období byly dovolené také varianty z hlediska psychologie formy: tvrzení, že Prosciuttiniho trojúhelníky jsou gestalticky gravidní, by bylo nepopiratelné, protože každý trojúhelník, pokud je možné ho určit jako trojúhelník, je gestalticky gravidní.

V šedesátých letech by se Prosciuttini zdál více up to date, pokud by v jeho trojúhelnících byla spatřována struktura, homologní k pattern rodičovských struktur Léviho-Strausse.

Pokud jste si chtěli pohrát se strukturalismem a šedesátým osmým rokem, mohli jste říct, že podle Maovy teorie rozporu, která zahrnuje hegelovskou triádu v binárních principech jin a jang dva Prosciuttiniho trojúhelníky ukazují vztah mezi prvním protikladem a druhým protikladem. Nemyslete si, že by se strukturalistický model nedal aplikovat na Morandiho lahve – hluboká lahev (deep bottle) proti povrchové lahvi.

Od sedmdesátých let má kritik možnost svobodnější volby. Modrý trojúhelník překrytý červeným je epifanií Touhy v hledání Jiného, se kterým se nikdy nebude moci identifikovat. Prosciuttini je malířem Rozdílů, přesněji Rozdílů identity. Rozdíly v identitě se nalézají také ve vztahu panna-orel na stoličkové minci, ale Prosciuttiniho trojúhelníky by se také daly použít, aby odhalily případ Imploze, podobně jako nakonec také obrazy Pollocka nebo zavedení čípků do anální oblasti (černé díry). V Prosciuttiniho trojúhelnících je ovšem také obsaženo vzájemné popření užité hodnoty a směnné hodnoty. S bystrým odvoláním na Rozdíly v úsměvu Mony Lisy, který, pokud se na něj díváte ze strany, může připomínat vulvu a v každém případě znázorňuje béance, Prosciuttiniho trojúhelníky by mohly ve svém vzájemném popření a katastrofické rotaci působit jako implozivita falu, který se stává ozubenou vagínou. Falešný falus.

Tak tedy, na závěr, zlatým pravidlem pro AUK je popsat dílo takovým způsobem, že jeho popis, přestože je možné ho použít i na další obrazy, je možné aplikovat i na zážitek, který máte, když se díváte na výlohu uzenářství. Pokud AUK píše: V Prosciuttiniho obrazech percepce forem nikdy není adekvátní netečné recepce dojmů. Prosciuttini nám říká, že není percepce, která by nebyla interpretací a prací, a přechod od procítění k vjemu je činnost, praxe, bytí-na-světě, jako konstrukce Abschattungen záměrně vyříznutá v samé dřeni věci-o-sobě, čtenář rozpozná Prosciuttiniho pravdu, protože odpovídá mechanismům, na jejichž základě rozlišuje v uzenářství mortadellu od vlašského salátu. To stanovuje kromě kritéria proveditelnosti a účinnosti také kritérium morální: stačí říct pravdu. Ovšem existuje pravda a pravda.

(Umberto Eco – Jak uvést umělecký katalog. In: Jak cestovat s lososem. Přeložila Magdalena Žáčková. Praha: Argo 2017. ISBN 978-80-257-2167-4)

John N. Gray

John Gray (nar. 17. 4 1948) je profesorem moderního evropského myšlení na London School of Economics. Týdeník *New Statesman*, kam psal mimo jiné i studie, sebrané do knihy *Kacířství*, jej nazval velmi přesně „filosofem pesimismu“. Průvodní text k jeho předchozí knize *Slamění psi* píše, že Grayova kniha „neposkytuje žádné pozitivní alternativy, nesporně však je pobídkou k zamyšlení nad mechanicky přejímanými stereotypy, kterými tradice zahrnuje naši kulturu a vzdělanost.“ Filosof Gray nechápe dějiny jen jako záznam lidských činů, ale jako deskripci obecně a na lidské vůli nezávisle probíhajících procesů, které lidské činění deformuje a znehodnocuje. Zatímco v knize *Slamění psi* se zabývá nesnadným soužitím člověka a Země z obecných, filosofických pohledů a dochází k závěru, že – jednoduše řečeno – Země by byla oázou harmonie a přirozenosti, nebýt člověka, v knize *Kacířství* je konkrétnější: Prochází moderními dějinami postupných snah lidstva o sebezničení, ať už v souvislostech globální vesnice, kde se střetají zájmy ekologické a ekonomické, tak v konkrétní kritice soudobé geopolitiky světových mocností, například Ruska, Číny či Spojených států. Zastaví se samozřejmě i u pojmu mediokracie, jímž označujeme vytváření virtuální reality z mediálních představ, které mají snahu a často i sílu potlačit realitu skutečnou nebo vytvořit realitu novou.

Gray je v knize *Kacířství* většinou nečekaně vážný, jen tu a tam probleskne sarkastický, jedovatý bonmot, který obvykle jeho psaní dobře charakterizuje. Třeba tento: „Politika je dnes pouhou pobočkou zábavního průmyslu“

Grayova kniha *Kacířství* nese podtitul *Eseje proti pokroku a jiným iluzím*. Tento podtitul velmi dobře vystihuje smysl, cíl a způsob Grayova myšlení a psaní. Ve svých esejích se občas velice bojovně vyrovnává s iluzí moderní doby, že věda, technologie a další atributy, které zahrnujeme obecně pod pojem pokrok, jsou s to vést lidstvo nějakým pozitivním směrem, tedy jinam, než do záhuby. Jeho ústřední tezí, kolem níž se točí celá kniha, je tvrzení, že iluze pokroku je pouhým náboženstvím, mýtem, vírou, která nemá racionální podloží, zato ve svých důsledcích může být stejně nebezpečná, jako jiné fanaticky prosazované věrouky lidské historie.

Pro tuto čítanku jsme vybrali esej *Návrat do společnosti spektaklu*, kde se Gray zabývá úpadkem veřejné komunikace, vyprazdňováním jejího obsahu a nahrazováním více či méně líbivou vnější škraboškou.

Návrat do společnosti spektaklu

Tony Benn a Jeffrey Archer nemají mnoho společného. Pobožný parlamentář a okázalý bývalý předseda strany toryů pocházejí z velmi odlišných prostředí, jejich kariéry se nedají srovnávat. Kromě toho, že jim oběma chybí smysl pro ironii, nemohou být jejich osobnosti rozpornější. Navzdory těmto rozdílům jsou si v jedné klíčové věci podobní. Oba teď dávají na trh svou osobnost a životní zkušenosti jako mediální zboží.

Každý z nich publikoval svůj deník: Archerův se zabýval prvními dvaceti dny jeho trestu, strávenými ve vězení Belmarsh; Bennův popisuje desetileté období 1991 až 2001. Každý z nich se pustil do předvádění jakési divadelní napodobeniny sama sebe: Archer ve hře uvedené nedlouho před jeho nástupem do vězení, v níž vystupoval jako fiktivní verze své veřejné osoby, a Benn v sólovém putovním představení, kde vystupuje se svou nerozlučnou dýmku, hrnkem čaje a nenapodobitelně pitoreskními názory.

Hranice mezi politikou a zábavou, už dávno mlhavé, teď už doslova neexistují. Už neplatí to, co kdysi tvrdil Enoch Powell, že všechny politické kariéry končí neúspěchem, spíše platí, že neúspěšní politici končí jako estrádní umělci. V současné mediální kultuře všeodhalujících deníků a zpovědních pamětí, kiss-and-tell žurnalistiky (využívající intimní vztah „reportéra“ s objektem mediálního zájmu; pozn. red.) a voyeurské televize hledají bývalí politici jako mnoho jiných lidí způsob, jak by se přeměnili v tržní zboží. Ještě proslulejší než Tony Benn a Jeffrey Archer jsou Edwina Currieová a Ulrika Jonssonová, i když každá v jiném světě; ale fakt, že jedna z nich byla kdysi politickou a druhá televizní moderátorkou, je nevýznamný ve srovnání s tím, jak každá z nich využila své minulosti. Obě recyklovaly své životní zkušenosti jako zboží a prodávají je veřejnosti, hladové po sdělené intimnosti a sebeodhalování v masmédiích.

Lze těžko zjistit, proč se média vyvinula právě tímto způsobem, ale část odpovědi je v tom, že kult celebrit se stal jedním z hlavních hnacích ústrojí

ekonomiky. Dávno pryč je doba, kdy hlavní část ekonomické činnosti spočívala ve výrobě průmyslového zboží. Ve společnostech, kde je pro většinu lidí bohatství samozřejmostí, se stala jádrem ekonomiky zábava. Automobily se stále kupují jako dopravní prostředky a knihy s předpokladem, že by mohly obsahovat užitečné informace, ale v obou případech tvoří jejich kupní sílu nové zkušenosti, které nabízejí. Hlavním nebezpečím pro takovou ekonomiku je pocit nudy, dostavující se s přesycením. Nové zkušenosti se stanou pasé ještě rychleji než nové fyzické zboží, zvláště když v nich nic úžasného často není. Spotřebitelská únava hrozí slábnutím poptávky, a to je spravedlivá odplata pro ten druh výroby, kdy se všechno začne hroutit, jakmile se zastaví růst.

V ekonomice poháněné potřebou vyrábět poptávku dokáže sláva prodat všechno ostatní. Platí to nejvíc tehdy, kdy může být slavný každý, což je v zábavním průmyslu novinkou. V minulosti bylo luxusní zboží prodáváno masám tak, že se spojovalo s životním stylem slavných. Dnes je to víra, že každý může být slavný, co udržuje masovou spotřebu. Z celebrity se udělala jakási lidová loterie, s jejíž pomocí se většina lidí smiřuje s fádností svého každodenního života.

Masová média měla tuto funkci vždy. Už George Orwell si všiml, že únikové filmové fantazie natočené Hollywoodem ve třicátých letech hrály významnou roli v potlačování masové nespokojenosti během hospodářské krize. Pomocí podívané na svět hvězd vytvořil Hollywood paralelní svět přeludů, který odškodnil diváky za pustou nejistotu všedního života.

Zábavní průmysl nicméně došel dál než Hollywood kdykoliv předtím, dal vzniknout mýtu, že každý může být hvězdou. Andy Warhol prohlásil, že v budoucnosti bude každý patnáct minut slavný. Udělal tak víc, než že jen promítl svůj vlastní narcisismus do světa – předpověděl verzi kapitalismu, jíž jsme právě dosáhli a v níž je ekonomický růst udržován všeobecnou vírou, že všichni můžeme být vítězi v loterii slávy.

Je překvapivé, jak málo lidí předvídalo vznik zábavního průmyslu, málokdy to byli sociální teoretici nebo ekonomové nebo akademičtí intelektuálové jakéhokoliv druhu. Snad nejjasnější obraz toho, co přijde, lze najít v díle J. G. Ballarda, který předpověděl vzestup Ronalda Reagana na prezidenta

v povídce publikované v roce 1967 a jehož experimentální román *The Atrocity Exhibition* (Výstava ohavností) – vizionářská předpověď role zobrazení katastrof a násilí v nové mediální ekonomice – byla poprvé publikována již v roce 1969.

Guy Debord, nejnadanější filozof ze skupiny provokatérů a avantgardních umělců, kteří si říkali situacionisté, přibližně ve stejnou dobu vyvinul teorii společnosti spektaklu. Debord předpověděl jeden z nejpodivnějších rysů zábavního průmyslu. Předvídaje dobu, kdy se role a identity budou v médiích neustále promíchávat, viděl budoucnost, v níž stále se zrychlující proud mediálních zobrazení zcela uzavře přístup lidí k minulosti. Popisuje neustálý koloběh nových mód, který nejen udržuje poptávku, ale vytváří také zkorumpovanou mediální náhražku mystické „věčné přítomnosti“. V zábavním průmyslu je minulost systematicky vymazávána, zatímco pohled do budoucnosti je uzavřen: „Výroby přítomnosti, kde móda sama, od odívání po hudbu, se zastavila ... se dosáhne neustálým koloběhem informací, vždy se vracejícím ke stejnému krátkému seznamu banálností, které se vášnivě prohlašují za největší objevy. Zprávy o tom, co je opravdu důležité, co se skutečně mění, zároveň přicházejí zřídka a ještě nesouvisle.“

Jako marxista si Debord nemohl odpustit pokus vysvětlit „společnost spektaklu“ jazykem ekonomiky, ale je možné, že kořeny zábavního průmyslu jsou spíše kulturní.

George Walden ve svém překladu knihy Julese Barbeyho d'Aurevillyho *On Dandyism and George Brummell* (O dandismu a Georgi Brummellovi, vydáno pod titulem *Who's a Dandy? Kdo je to dandy?*) v pronikavé analýze současné scény dokazuje, že aristokratický kult dandismu, který zkoumal francouzský spisovatel devatenáctého století Jules Barbey na postavě Beau Brummella, se nyní stal masovým hnutím. Jak vysvětluje v úvodní eseji, dandismus není jenom způsob oblékání. Je to myšlenkový postoj, filozofie nebo snad dokonce náboženství oslavující pomíjivost a žití pro daný okamžik, záměrné odpoutání se od etických a politických záležitostí a kultivované předvádění provokativní individuality.

V Brummellově době byl dandismus kultem výlučným, postoje, které vyjadřoval, byly většině lidí nedostupné. Dnes, pozoruje Walden, je to zvyk

miliónů. Strojená nenucenost Warhola, dobře nacvičená chladnost Gilberta a George a unylá stylovost popmuzikantů jako Jarvis Cocker nejsou privilegií afektovaností několika mediálních idolů. Je to kultura množství. S nebývalým vzrůstem volného času a nadbytku se v Británii a dalších post-industriálních zemích od konce druhé světové války dandyovská posedlost oblečením a drobnými detaily osobního vzhledu objevila znovu. Kdysi omezená na malou sebeobdivnou koterii, je teď jedním z dominantních trendů doby.

Walden se nepokouší o úplné vysvětlení tohoto vývoje, poznamenává, že dandismus není, jak se domníval Barbey, neopakovatelným rysem aristokratického života v regentské Anglii. Je to postoj ke světu, který najdeme v mnoha dobách a na mnoha místech. Otázkou je, proč se dnes stal tak masovým. Walden nabízí několik domněnek. Spekuluje, že současný kult dandyho může být pokusem zahnat nudu: „Masové společnosti,“ píše, „mohou být tísněny pocity taedium vitae a přesycení stejně jako aristokracie (možná víc, protože je tíží vlastní váha a stejnost).“ Naznačuje to, že neposedné hledání posledních módních novinek může být reakcí právě na ten stav bezpečí umožňující dandismus. Walden zachytil podobný paradox, když ztotožnil Andyho Warhola s prototypem demokratického dandyho. Warholův genius, píše, „spočíval v oslavování toho obyčejného, v přeměně lidí v celebrity, v dandyfikování mas“. A uzavírá: „Dnes to znamená dát masovému člověku to, co nejvíce potřebuje a po čem nejvíce touží: iluzi individuality.“ Walden zde následuje v komentáři o jedné z ironií moderní demokracie de Tocquevilla: když se stane masovou filozofií, individualismus se téměř nevyhnutelně přemění na nový způsob konformismu.

Kult celebrity je výsledkem vzájemného působení požadavků zábavního průmyslu a hodnot demokratické společnosti. Není to úchylka, nevysvětlitelná známka kulturního úpadku, kterou můžeme svobodně odsuzovat, aniž bychom jí museli rozumět. Kde je nadbytek pro většinu lidí normální, závisí pokračování ekonomického růstu na vytvoření neukojitelných potřeb. To je mechanismus, na kterém se zakládá nepřetržitá produkce nových výrobků. Sám o sobě je dostatečně znám, ale v zábavním průmyslu funguje novým způsobem. Zboží se neprodává jednoduše jako nové výrobky, ale jako nové zážitky, které se jakýmsi jedinečným způsobem připojí ke každému

spotřebiteli. Masová spotřeba se udržuje tak, že se spotřebitelé rozdělí na velké množství jednotlivých proměnlivých trhů, tedy trhů zaměřených na určitou skupinu definovanou společnými zájmy nebo potřebami, a každý z nich se stará o svou pečlivě sestrojenou a neustále kultivovanou iluzi individuality. Tato strategie je nejdále vyvinuta v interaktivních televizních programech jako *Big Brother*, které vštěpují diváctvu iluzi, že celebrita je všeobecné právo, na které má nárok každý, pokud ovšem má to štěstí, že ho ostatní vyberou.

Jedním z nejnápadnějších rysů účastníků v programu *Big Brother* je jejich nečinnost. Kromě pěstování vztahů jeden k druhému nemají co dělat. Věřím, že je to tento stav nevytíženosti, který je pramenem kultu celebrity. Nejvyspělejší ekonomiky mají tendenci učinit většinu lidí ve výrobním procesu nadbytečnou. To neznamená, že je čeká život na podpoře v nezaměstnanosti. Právě naopak – v ekonomikách, kde je tento trend nejrozvinutější – například ve Velké Británii – se dosáhlo čehosi jako plné zaměstnanosti. Význačným rysem zábavního průmyslu je to, že nezaměstnanost nestoupá, ale že stále více lidí pracuje, aby jiné, a tím pádem i sebe, povyrazili. Konjunkturální trhy všech možných terapií a spirituality, rozšíření značkových drog a značkových náboženství ilustruje naléhavost impulsu bránit se, o kterém mluví *Walden*, a dělat to tak, aby potřeba iluze individuality byla uspokojena.

Může se stát, že se kultura celebrit a zábavního průmyslu ukáže jako neudržitelná. Vyvinuly se konec konců v době nebývalého míru a blahobytu, kdy demokracii neohrožovala extrémní hnutí a pokračující zlepšení průměrné životní úrovně se dalo považovat za jisté. Nebude tudíž překvapením, jestliže se dají na ústup, až tato historicky nenormální situace zmizí. Držet nudu na uzdě je nezbytností jen ve vzácně privilegovaných dobách. S válkou a terorismem, finančním zhroucením a návratem nezaměstnanosti se do popředí dostávají pozemštější potřeby. Bezpečnost už nebude břemenem a zájem o individualitu se ztratí. Hlavním úkolem života bude přežít. Za takových okolností se média pravděpodobně vrátí k dodávce jednoduchých únikových fantazií, jaké vyráběla ve třicátých letech.

Zatím je ekonomika přizpůsobena k prodávání osobních zkušeností a fantazií. V tomto karnevalu iluzí jsou celebrity zároveň nejsvůdnějšími šiframi osobního

naplnění a nejnahraditelnějším zbožím, vytvořeným a spotřebovaným v mechanickém procesu logiky mediální soutěže. Podstata výroby současné dočasné celebrity spočívá především ve výměně soukromí za peníze. Je to štvaná a podřízená existence. Život, s kterým mohou média nakládat, jak se jim zlíbí, může být stěží označen jako svobodný. Demokratický étos, reprezentovaný patnácti minutami slávy pro každého, je podvodem. Chris Evans údajně zpozoroval, že když se dostanete na vrchol, zjistíte, že tam nic není.

(John N. Gray – Návrat do společnosti spektaklu. In: Kacířství. Překlad Milena Turnerová. Praha: Dokořán 2006. ISBN 80-7363-060-5)

2. Čeští autoři

T. G. Masaryk

Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) byl československý státník, filozof, sociolog a pedagog, první prezident Československé republiky. Kromě činnosti politické se celý život věnoval práci odborné a literární. Vydal desítky knih s velmi širokým tematickým záběrem, např. O studiu děl básnických, Česká otázka, Moderní člověk a náboženství, Otázka sociální, Problém malého národa, Demokratismus v politice, O bolševictví, Světová revoluce, monografie o Janu Husovi, Blaise Pascalovi, J.A.Komenském či Karlu Havlíčkovi (Borovském) atd. Masarykův náhled na politiku je dobře shrnut v následujícím citátu: „Veškerá politika, zahraniční i vnitřní, je mně prováděním a upevňováním humanity; podřizuji politiku příkázáním ethickým. Vím, že to stanovisko se někdy politikům, kteří se pokládají za velmi praktické a chytré, nelíbí; ale zkušenost, a myslím, nejen moje, dokazuje, že politika rozumná a poctivá (Havlíček!) je nejpraktičtější, nejúčinnější a nejvýnosnější. Nakonec tzv. idealisté, lidé slušní a čestní vždycky mívají pravdu a udělají pro stát, národ a lidstvo více než politikové, jak se jim říká, reální a chytří. Chytráci jsou konec konců hloupí. Pojímám politiku, jako celý život jednotlivce a společnosti, sub specie aeternitatis“. (Časopis Světozor 1931, č. 22.)

Fenomén humanity byl pro Masaryka erbovním. Vracel se k němu při všech příležitostech. Uceleně se jím zabývá v útlé, ale zásadní knize Ideály humanitní, z níž jsme vyňali následující esej.

Národnost a humanita

Bývá spor o to, co je důležitější – národnost či člověčenstvo?

Palacký myslil, že člověčenstvo. Ve svém listě do Frankfurtu napsal: „Při vší vřelé lásce k národu svému ještě výše cením dobro lidské a vědecké nežli dobro národní.“

Ale spor je zde více jen o stylisaci otázky.

Smysl má otázka takto upravená: Co je větší, národ či lidstvo? Rozumí se, že lidstvo. Ale nesmí se otázka formulovat takto: Co je dříve, co přijde dříve – národ či lidstvo? Člověčenstvo nepřijde dříve než národ, člověčenstvo pro sebe není nic, to jsou jednotliví národové. Neuznáváme, že se člověčenstvu můžeme poklonit vedle národa; historicky jsou dáni národové. Idea humanitní a idea národní splývá vjedno. Z ideje humanitní můžeme čerpat všechny ideály mravní a pro svůj národ jich využít. Ve jménu lidskosti, humanity, žádáme svých práv – práv svého jazyka. Nedá se dokázat, že máme právo svého jazyka. Ale dovoláme se ideje humanity a řekneme: Cožpak tvůj jazyk je od přírody vyšší než můj? Nejsou jednotliví národové přirozené části velikého celku – lidstva? Nemají proto stejná práva? A být členem takové přirozené části lidstva – to je národnost.

Idea humanitní se nesmí zaměňovat s kosmopolitismem. Ve století XVIII. sice souvisely, ale kosmopolitism je pomysl politický, humanitní idea má význam kulturní.

Při kosmopolitismu XVIII. století musí se pamatovat na to, kdo jej hlásal. Byl to Rousseau, který tvrdil, že civilisovaní národové mají být sjednoceni. On jako Francouz XVIII. století myslil, že jeho jazyk má právo po celém světě. Tenkrát šlechta všech evropských států mluvila francouzsky, ve Vídni u dvora četli Wielanda⁸⁴ ve francouzském překladě; noviny nevycházely v takovém množství (84 Christoph Martin Wieland (1733–1813), spisovatel, překladatel a vydavatel.) jako nyní, lid nechodil do školy. Celá kultura se odehrávala v salonech. Když tedy Francouz mluví o kosmopolitismu, předpokládá, že on opanuje.

Kosmopolitism záležel v tom, že se národové nezúčastnili kulturního života a svět ovládali Francouzové. Dnes je kosmopolitism nemyslitelný, i politicky je nemožný. Co je blouznění politické pro celé lidstvo? Turgeněv praví: „Kosmopolitism je nesmysl.“ Může Čech něco pracovat pro Číňana? Ta věc vypadá jinak. Dříve byl kosmopolitism dán aristokratismem – šlechta byla vychovávána francouzsky – dnes se však musí každé děcko vychovávat jazykem svým.

Humanitní myšlenka není kosmopolitism.

Humanitní myšlenka má obsah dvojí:

1. Všichni národové tvoří lidstvo.

2. Člověk má dosáhnout ve svém životě čistého člověctví, mravního ideálu člověka. Ten ideál máme na mysli, říkáme-li: To je jednání lidské, to je jednání nelidské.

Podle této myšlenky my národnost pojímáme humanitně. Nám musí být národnost otázkou svědomí. Jak praví Havlíček: „Napřed buď každý našinec sám příčinlivý, vzdělaný, čestný člověk, a pak teprv vlastenec.“ Napřed být čestným člověkem, to je národnost – to je vlastenectví. Tak je pojímali Havlíček, Palacký, Kollár.

Na základě mravního pojímání národnosti požadovali její pojímání právní. Chtěli, aby národ měl své právo, jako má právo stát. Mluvíme o státním právě, ale musíme usilovat o to, abychom mluvili také o právě národním. Kdyby se mělo štvání proti národu trestat zákonem, pak by nesměly některé noviny vycházet. Urazí-li někdo parlament, je stíhán pro urážku parlamentu. Pro národ však nemáme právo národa, národ není dosud zákonem respektován. Zločinu proti národu v zákoníku dosud nemáme. Pojem národnostní zákonem ještě není propracován a přijat.

Posud nemáme národnostního státu. Rakousko je stát mnohonárodním. Až na Itálii není státu, kde by stát a národnost splývaly. Černá Hora, Srbsko, Rusko, Německo, Francie, Španělsko jsou státy smíšené.

Národnostní cítění a myšlení se vyvíjí dosud. Není to ještě překonané stanovisko, naopak vývoj je teprv v začátcích. Stále víc bude jasno, že národ je přirozený člen člověčenstva a že člověčenstvo nemá být organisováno státně, nýbrž národnostně.

(T. G. Masaryk – Ideály humanitní. Praha: Městská knihovna 2016. ISBN 978-80-7532-203-6)

Josef Čapek

Český malíř, grafik, knižní ilustrátor a spisovatel Josef Čapek (1887–1945) byl starším bratrem spisovatele Karla Čapka (1890–1938). Po absolutoriu na Uměleckoprůmyslové škole navštěvoval v Paříži Colarossiho akademii. Po návratu z Paříže se Josef Čapek stal redaktorem Uměleckého měsíčníku (1911–1912), orgánu Skupiny výtvarných umělců, jejímž se stal členem. Po rozchodu se Skupinou vstoupil do výtvarného spolku Mánes, kde byl v letech 1913–1914 spoluredaktorem jeho časopisu Volné směry. V čísle 17/1913 uveřejnil svůj nejzávažnější esej Tvořivá povaha moderní doby, ve které vyjádřil nejen svůj názor na moderní umění, ale i na samu podstatu umělecké tvořivosti. Zahynul těsně před koncem 2. světové války v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Ačkoli byl Josef Čapek jedním z nejoriginálnějších výtvarníků své doby a jeho dílo je živé dodnes, byl velmi pilný i jako autor literární a publicistický. Vedle knížek pro děti, povídek či aforismů vydal také velmi dobré fejetony (Málo o mnohém, Umělý člověk, Ledacos), odbornou studii Umění přírodních národů a také několik knih esejů. Nejznámější je Kulhavý poutník (co jsem na světě uviděl) – filosofické úvahy o smyslu života a umění, a také útlá knížka Nejskromnější umění – Eseje, do kterých shrnul úvahy, publikované 1918 až 1920. Šlo o kombinaci poetického fejetonu s estetickým esejem. Jeden z nich přinášíme i zde. Je z něj patrné, že podobně jako jeho bratr Karel, měl i Josef Čapek smysl pro drobnost, zdánlivou nepodstatnost, které vkládal nový smysl a lidský rozměr. Ocenit je třeba také jeho bohatý, ale funkční jazyk a styl, který je sám o sobě estetickým zážitkem.

Zátoka odpočinku

Stará pohovka, která na sobě vyzkoušela už tíhu tří generací. Zde se ukládal k odpočinku znavený muž, uchozený a vyčerpaný těžkými cestami povolání a mnohdy i hořkými cestami života. To je trůn otecké moudrosti a blahovolné vlády, odtud, z této nejpokojnější lodivodovy budky, se řídila loď domácnosti, zajisté spíše těžkopádný a pomalý koráb než bystrá fregata a smělý orel životních vln. Je to typicky bosácká pohovka, legitimní

sourozenec výrobků sekulárního nevkusu, jemuž pro obecnou výchovu pan ředitel Pazaurek věnoval své muzeum odstrašujících příkladů. Pochází z osmdesátých let minulého století, z doby nestylové, umělecky nechutné a bezcharakterní, z časů sádrového zlata, imitací, fabrického ornamentu a bastardství všech slohů.

Ještě s několika příslušnými kusy vysvobodil ji kdysi novomanžel z venkovského skladu nábytku, zároveň se strašlivým zařízením pro salón, parádními exempláři soustruhovaných noh, lepených ozdob a balustrád. Nebylo nikterak hrdinným činem toto vysvobození; myslím, že první pohled zařizujícího se muže padl se zalíbením na přívětivé rozlohy této pohovky, jež zaručovaly její pohodlnost, a to rozhodlo. Nebyl zlákán krásou, a povždy – i když s ní pak téměř srostl v dlouholeté náklonnosti – ji považoval za pohodlnou a nikdy za krásnou. Také já nechci dnes tvrditi, že by toto milé monstrum bylo krásné; je však nepoměrně lepší, vzornější a cennější než mnohé jiné, jež viděl jsem nazvány uměním.

Zátoka odpočinku! Výrobce této pohovky nezamýšlel vytvořiti kus architektury. Toť zřejmé. Její vlny a výkroje jsou mnohem spíše břehem pokojného přístavu, tichým závětrím, kam již nedoléhá příboj a vlnobití, než architektonickou stavbou. Jsou spíše měkkými oblinami, jaké si živým hmatem vyhlubuje tvor ve svém pelíšku, než monumentálními vzdutinami vysoké architektury.

Dělal ji řemeslník stylově nevypěstěný, ba je možno – třebaže byl dobrým řemeslníkem –, že se nehrubě staral o vyšší vzory. Nepochybně byl veden několika základními poznatky, jež učinil během své praxe, ale celkem, zdá se, byl to člověk beze zvláštní výchovy, neškolený, který snad nejvíce mohl spoléhati jen na svůj zdravý smysl. Nevím, vžiji-li se dobře v jeho psychologii. Zdá se, že vyšel ze zcela obvyklých a prostých předpokladů, když jal se hotoviti rozlohy a formu vlastního lehátka; zamýšlel zrobiti pohodlnou podložku lidského těla. A představa ležícího lidského těla byla asi jeho nejpevnějším vodítkem, když usiloval svému výrobku dáti celkový tvar. Stala se mu přirozeným měřítkem, kánonem, klíčem formy.

Zde se právě jeho prosté dílo nejvýrazněji odlišuje od průměrné nábytkové architektury, jež za často pro menší, ale náročnější starosti zapomíná, že má

stavěti na člověku. Mnohá nejskromnější pohovka není než mrtvým dřevem a látkou, a není v ní trochy lidské teploty a života, je vlastně člověku cizí, protože není prostorem rozvinutým z člověka ani formou z jeho formy. Naše pohovka je však křivá, oblá, organická, jako jsou lidsky křivé a organické lžice nebo kabát. Její tvůrce měl na mysli člověka, když tvořil pohovku. Člověk byl jádrem věci, kterou tvořil, a z tohoto jádra jí dal vyrůst. Našel si v člověku měřítko délky a vodorovnosti a rozvinul opěradla u nohou a hlav pečlivě, jako se stáčí lupen květu, v jehož středu zříme spáti mandelinku. Nemyslí však na spícího člověka naveskrz jen tak poeticky, ale také s přátelským pochopením; opsal ho rozměrnou křivkou nástěnného opěradla příznačně a téměř směle: křivka se ke středu vypnula jako zadek spáče, který sebou mocně pohnul mezi dvěma sny. Tato křivka je, co udělal na svém výtvoru nejzábavnějšího a nejživějšího. Je to opsaný člověk, jenž leží, spí a má sny. Kéž nejsou zlé, nejsou-li již zcela důstojné, je-li mu ze sna takto sebou hoditi! Nechtě od sebe odvrhne a za sebou zanechá veškeré zlo světa, když se k němu obrátí zády, rozvaliv se způsobem tak rozhodným!

Nuže, tohle není mrtvě zrozená věc, a takto v sobě tato šosácká pohovka tají kousek povzbuzení. Není konvenční, je důvěrná jako přátelské slovo. Neodrazuje, nýbrž přivádí nás k člověku; praví, že třeba židle nemusí vždy býti kamenem nebo trůnem, ale že někdy je skoro sedícím člověkem, a že stůl je snad lidskými nohami a hlavně lokty, na nichž se člověk sklání k obědu, k práci a ke knize. Nábytek, toť mnohdy člověková důstojnost, ale často to bývá člověk sám, zjevený ve formované hmotě svých potřeb, a někdy jsou člověkovy věci bezmála živé jako on, tak se mu v jeho službách staly podobnými. Tu, na nejprostších předpokladech, začasto se dojde k novým formám zrovna neformalistickým, formám nabitým životem a přátelským člověku.

Nemám již skoro k tomu čeho doložiti. K pohovce náleží ještě garnitura, skříň, postele a obyčejné pletené židle, ale pohovka je z toho nejzajímavější. Jak jsem už poznamenal, to vše pochází z dob, kterým pan ředitel Pazaurek právem zasvětil své odstrašující kabinety nevkusu. Byla však tato doba ve všem tak hříšnou? Jsou to jen vysoké, drahocennější, artisánské (Artismus – samoučelný formalismus v umění, hlásající tzv. čisté umění. Pozn. red.) kusy z této éry, jež mají býti ušetřeny odsudku? Co mne se týče,

chtěl jsem touto kapitolou odpovědět, že ne. Jsou práce z těch bezcharakterně eklektických časů (a mohl bych jich vypočítat více, a byly by snad i lepší, než je zrovna tato pohovka), které byly vytvořeny z čistých, nezaжатých impulsů, a právě tím jsou významnými dokumenty pro psychologii přirozeného dobového vkusu; nalezne se z této éry dosti mnoho takových děl, jež mohou dát povzbuzení některému umělci dnešních nebo budoucích dnů. Jsme účastníky oněch nedávných dob a nepochybně si z nich ještě něco živého přinášíme, o čem jsme si nedali dosti času přemýšlet.

Tento sloh nábytku dojde, myslím, povšimnutí teprve až se stane artiklem antikvářů: až budou zásoby empirového a biedermeierovského nábytku vyčerpány.

(Josef Čapek – Nejskromnější umění. Praha: Městská knihovna 2018. ISBN 978-80-7587-594-5)

Pavel Eisner

Pavel Eisner, též Paul Eisner, někdy vystupující pod pseudonymem Jan Ort (1889–1958) byl český překladatel, literární vědec, lingvista, publicista a básník. Eisner je jeden z nejvýznamnějších českých překladatelů, ovládal 12 jazyků – angličtinu, francouzštinu, islandštinu, italštinu, maďarštinu, němčinu, norštinu, perštinu, ruštinu, srbochorvatštinu, španělštinu a s jazykovou pomocí odborníků překládal i z tibetštiny. Nejčastěji překládal z němčiny (např. díla hlavních představitelů pražské německy psané literatury: Franz Kafka, Max Brod, Egon Erwin Kisch, Franz Werfel, většinu díla Thomase Manna). Nezapomenutelné jsou i jeho průkopnické překlady z angličtiny, například humoristická kniha Leo Rostena Pan Kaplan má třídu rád nebo výběr ze Stébel trávy Walta Whitmana (vyšlo jako Demokracie, ženo má).

Z celku jeho díla vynikají dvě knihy o jazyce českém. Předně obsáhlá, skoro osmisetstránková kniha **Chrám i tvrz** z roku 1946, a pak útlejší, ale rovněž velmi šťavnatá kniha **Čeština poklepem a poslechem** (1948). V Chrámu i tvrzi v krátkých kapitolách věcně a kriticky popisuje český jazyk. S vtipem, humorem a ironií popisuje a zkoumá, jak se uživatelé češtiny vyjadřují. V knize sledoval otázky z hláskosloví, tvarosloví, sémantiky a historické mluvnice, odborné terminologie aj.

Chrám i tvrz, přesněji její první vydání (nakladatelství Podroužek 1946), bylo jedním z nejvzácnějších a nejvyhledávanějších klenotů předlistopadových antikvariátů. Ne pro mimoděčné pedagogické hodnoty, jež spis obsahuje, ale pro tu nebetyčně krásnou hru a mazlení se s mateřštinou, tak květnatou, rozvětvenou a mnoholicnou. Jen málokterý sečtělý -cátník té doby se s touto knihou minul.

Pro toto čtení jsme vybrali půvabnou historku, kterou kdysi na vinylovou desku načetl Karel Höger s espretem tak mimořádným, že té Eisnerově stati přidal ještě další rozměr.

Předtím však ještě ocitujme, co o smyslu a poslání své knihy napsal sám autor v úvodu:

Na cestu

„Kniha o češtině“ vznikla z přemýšlení o jazyce, z přemýšlení ne zrovna soustavného, ale soustředěného. Nemůže a nechce nahradit poučení, jaké o jazyce může dát jen věda. K té má autor opravdovou úctu, a má ji do té míry, že češtinář na zapadlém venkově, který napíše kloudné pojednání o nějakém speciálním jazykozpytném předmětu, je v jeho očích víc než autor průměrného románu, i kdyby mu deset porot udělilo po státní ceně.

Autor „Knihy o češtině“ se neplete vědě do jejích věcí. Nechce nahradit ani jedinou z krásných knih, kterou nám dala a ještě dá nová a také již radostná věda o jazyce, věda, z níž se stala chloubou veškerého badatelského usilování v národě. Autor „Knihy o češtině“ chce práci vědy jen doplnit. Asi v tomto smyslu:

Byl by lump člověk, který by psal knihu, nejsa přesvědčen, že v ní dává věci, jaké sotva může dát někdo jiný. Takové přesvědčení zplodilo i „Knihu o češtině“. Nevězí za tím přesvědčením domýšlivost; zakládá se na střízlivé úvaze, že životní osudy a životní práce, k níž počítá i básnickou translaturu ze třinácti jazyků, vypěstovaly v autorovi bdělost ve věcech jazyka, opatřily mu zkušenosti ne zrovna všední; a že právě jeho nevědeckost mu dává možnost, kterou jazykozpytec nemá: možnost podání zcela volného a beletristického.

Hlavní poslání „Knihy o češtině“ je však proselytské. Autor je přesvědčen, že jedno potřebné pro češtinu našich dob jsou čeští lidé, kteří by ji vnímali opravdu a do hlubin – jinými slovy: že nechybí vytříbenost češtině, ale že chybí českým lidem vytříbená jazyková kultura. Proto chce autor svým příkladem pobídnout českého nevědce a neoborníka, českého spisovatele především, aby přemýšlel o mateřštině, aby ji prožíval co nejvědoměji. Autor knihy v tom spatřuje vhodnou cestu právě k té jazykové kultuře, které je nám potřebí jako soli.

Chrám i tvrz – Kapitola, v níž se rozpačitě obchází Krakonošova zahrada

Když jsem byl na studiích, vytloukal jsem život, jak se dalo. To po česku znamená, že jsem učiteloval po rodinách. Zejména jsem učil češtině; a neřekli byste, jak člověk nakoukne češtině do útrob a dokonce i pod podsazení, učí-li českému promlouvání Nečecha jak poleno; a pamětliv všeho toho, čemu mě bezděky in puncto češtiny naučili žáci líní i horliví (a líní ještě víc než horliví), nepřestanu vám tvrdit a prohlašovat a přísahat: člověče český, chceš-li se trochu naučit česky, popadni nejbližšího cizince, který se ti namane, a uč ho česky; a nechce-li dobrovolně, dej si ho přidělit národním výborem anebo jinou vrchností, ba, měly by na to být zvláštní paragrafy. A tomu cizinci třeba i platí za ty hodiny, které mu dáváš; ono se ti to, věř mi, vyplatí.

Nu tak tedy – mezi mými žáky byl i vrchní stavební rada z tehdejšího místo-držitelství, chodil jsem k němu do bytu v Jungmannově ulici na Novém Městě pražském a zasvěcoval ho do tajů jazyka Libušina. Pán v letech, táhlo mu na šedesátku, urostlý a milý člověk s krásnou tváří, sálala z ní inteligence a pevná vůle a život daný práci nebřídilsky zdatné. Zde dovolu, abych pověděl, že není žena nejkrásnějším tvorem stvoření: je jím stárnoucí muž anebo stařec, vydaří-li se. Tak tedy můj vrchní stavební rada, krásný podzimní mužnost: dobrý žák to byl, kupodivu bystrý a horlivý. Ale když jsme se dostali ke kapitolám o českém slovese, padl na mne třas. Věděl jsem, co teď přijde. Napíše mi, jako napsali dosud všichni v tu ránu, když jsem jim začal vykládat české sloveso, slovesné vidy: že teď nemají čas, že se zas přihlásí na jaře nebo na podzim. Tak magicky působivají na žáky nečeského původu vidy českého slovesa. Alespoň na mé žáky tak působily. A teď šlo o mého nejmilejšího proselytu češtiny. Ach, Panebože můj!

I sebral jsem všechnu odvahu a řekl mu, já devatenáctiletý kluk tomu krásnému starci:

– Pane vrchní rado, teď přijde učivo těžké... ech, velmi těžké. Je to fantastické s tím českým slovesem. Prosím, nezlobte se, já za to nemohu, já jsem to nevynašel, na mou duši! Je to nad každou představu, a ještě žádný Nečech se tomu nenaučil. Tak se, prosím, nezlobte! Je to opravdu fantastické.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt nasupil krásné houštiny obočí:

– Tak. Fantastické. No, budeme vidět. Je to tak těžké jako grécké – ne, řecké sloveso?

– Jako řecké sloveso? Pane vrchní rado, myslím, že to je... alespoň tak těžké.

– Hm, alespoň. Tak uvidáme. Tak vy už začínajte!

– Uvidíme a začněte, pane vrchní rado! Ráčíte vidět, jak je to těžké. A vůbec... lze i empiricky... jen tak podle zvyku... zvykem a cvikem...

– Tak. Lze empiricky a lze taky... hm, systematicky, že ano? A jak myslíte vy, co lepší je?

V tom okamžení mě posedla abyssi petitio, sebevražedná touha po propasti. Vychrlil jsem ze sebe:

– Pane vrchní rado, žáku s tak skvělou inteligencí bych doporučoval nejdřív povšechnou systematickou orientaci. Ale nezlobte se, prosím, a nestřílejte na mne, udělám, co mohu, já za to nemohu, já to nevynašel.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt se na mne upřeně zadíval:

– Vy se nějak báte, nebo bojíte? Proč vy se tak báte? Já vás nebudu zastřelovat, nemějte stracha, ne, strach – nebo strachu? Aha, strach nebo strachu, genitivus negativus. Tak jen se nebávejte, systematická orientace o těch videch bude moc úspěšná... ne, prospěšná, zuträglich, že ano, a vy se nebáte... nebo nebávejte?... já budu sebrat – jak říkáte česky – rozum do hersti, tak. A už můžete začínat... ne, začít... nebo začnout?

Mohl jsem, a také jsem opravdu začal. Začal jsem mu z uzoufané duše, s pověstným hrdinstvím zbabělců rychlostí kulometnou hlásit a hlásat, oznamovat a věstit, sdělovat a vyhlašovat, intimovat a deklarovat a proklamovat, příklady a případy dokládat, ilustrovat a dokumentovat, že rozlišujeme v češtině podle kolikosti a podílnosti děje slovesa jednorázová a slovesa iterativní neboli opětovací, dále slovesa frekventativní neboli opakovací a slovesa distributivní neboli podílná; podle dokonavosti děje slovesa imperfektivní neboli nedokonavá a slovesa perfektivní neboli dokonavá; podle trvání a fázovosti děje slovesa momentánní neboli okamžitá

a slovesa kontinuativní, dále slovesa inchoativní a slovesa efektivní, přičemž slovesa inchoativní a efektivní mohou být buď imperfektivní, anebo perfektivní, pročez pro lepší rozlišení říkáme perfektním inchoativům ingre- siva, perfektním efektivům finitiva, aniž si však, nechceme-li zle zbloudit, smíme slovesa finitivní neboli končící zaměňovat se slovesy terminativními neboli omezovacími; že vedle toho české sloveso dovede vyjádřit i míru děje v něm obsaženého, míru malou třeba do pouhé náznakovosti a zas i míru náramnou, takže kdyby pan vrchní rada z toho chtěl povyletět z kůže, nebylo by to ještě tak zlé, jako kdyby se z téže kůže vynalítal kolikrát za den; že dále – byl jsem už opilý sadismem – na doplnění těchto pros- tinkých zákonitostí vidových máme i vymoženost, že české sloveso kauza- tivní neboli faktitivní neboli účinné poznáme již podle jeho předpony, takže nestačí, chtěl-li by se někdo pro to všechno věšet na hák ve zdi, nýbrž musí se na ten hák pověsit, po- věsit, pane vrchní rado, jinak nevisíte, račte odpustit, já za to nemohu; že – ale teď už budeme opravdu brzo hotovi – je nemalou jemností českého slovesa, jak dovede do svého tvaru vložit skutečnost, že jde o pouhou ideu děje, o pouhou tendenci teleolo- gickou, o snahu jakousi, které zůstalo odepřeno uskutečnění, takže si třeba můžeme den co den kupovat po jednom provázku na ten povědomý hák, ale pak se zas může přihodit, že kupujeme po celý den jeden jediný provaz, a ne a ne jej koupit, totiž dokoupit; takovým slovesům říkáme pak dezide- rativní neboli snahová, protože nám vyjadřují jen úsilí namířené ke splnění nějaké touhy, nějaké potřeby vnější nebo vnitřní. Téměř pominout můžeme pak tvarovou i významovou dvojdrůdu sloves intenzivních neboli úsilných a sloves deminutivních neboli zdobněných, a tak tedy, prosím, pane vrchní rado, byli bychom zhruba jaksi hotovi, víc už toho pro první potřebu není. Ale i to, co jsme si uvedli, můžeme si radikálně zjednodušit schématem sice kusým, než přec jen pro základní přehled postačujícím: stačí, budete-li soustavně dbát, že máme slovesa imperfektivní, totiž durativní, iterativní, frekventativní, a slovesa perfektivní, totiž momentánní, ingresivní, fiktivní a terminativní, račte vědět a nehněvejte se. Postačí tedy z první vody úplně, budete-li přesně rozlišovat tyto možnosti a tato dějová fakta: lítám z kůže – lítávám z kůže – vyletuji z kůže – povyletuji z kůže – popo- vyletuji z kůže – co jsem se jen navylítal z kůže. Jak ráčíte vidět a slyšet, tvoříme tyto významné významové odstíny jednak sufigací, jednak prefigací,

a to zas namnoze za současné změny kořenné samohlásky, je to vlastně hračka, ještě žádný Čech se v tom nezmýlil, račte odpustit.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt po celou tu hodinu vidových výkladů ani nehlesl. Když jsem skončil, zahovořil (a zas ta tuča v obočí!):

– Hm, to je ještě napoutavější než grécký – e, řecké sloveso. Já si na to budu něco najít. Já se na to budu podívat sám. Vy, pane filozof, máte tu systematik v malém prstu od levé ruky, ale vy se moc báte. Proč vy se tak moc báte? Já se nebám, já to zkusím, snad mi hlava nevypukne... nebo nepropukne? Aha, nepukne, tak dobře. Já to budu nacvikávat... jak, prosím?... Aha, velký omyl, já to nacvičím sám. Až budu hotový – nebo hotov? – já vám budu psát, já vám budu posílat lístek. Tak děkuju maucta, a bylo to moc – jak se řekne? Aha, moc nabádavá systematik. Tak se poroučím, maucta.

Aha, vyjel jsem si, když se za mnou zavřely bytové dveře, on mi bude psát. Nejen že mi nebudeš psát – ani mi nenapíšeš, ty falote starý. Ale dobře mi tak, oslovi jednomu. Což jsem mu nemohl půlku toho neřádu zatajit, zpronevěřit, defraudovat? Ted' mi můj nejlepší žák zařval na vidy. Musím zas o číslo dál, psí život jeden!

Za čtrnáct dní jsem dostal lístek, abych přišel. Vrchní rada byl trochu přepadlý, ale to nasupené obočí se tentokrát usmívalo, věřte nebo nevěřte, usmívalo se jakýmsi triumfálním zadostučiněním. Sedli jsme si. Na stole před vrchním radou ležel mnohokrát složený velký arch papíru, takového inženýrského, konstruktérského. Vrchní rada Theodor Brandt ten arch vzal a rozprostřel jej, až pokryl půl stolu. Mé oči zrovna jen stačily postřehnout spleť přímek, oblouků, šipek, čtverců, trojúhelníků, elips, tuš a inkoust modrý, červený, žlutý a v mřížoví těch čar a křivek falangy jakýchsi slov. A vrchní rada Theodor Brandt děl, a pořád ještě mu na římse obočí seděl ten vítězný úsměv primána, který vyzrál na kantora; ale snad to byl i úsměv Gaia Julia po dobytí Gallie Cisalpiny:

– Já jsem si na to udělal regulační plán. Já jsem si řekl, říkal nejde, že se vidy naučím, budu naučit je chyba, budu učit taky chyba, to tady nestačí. A já je už umím. Vy mě ted', prosím, zkoušejte, zkuste je nesmysl, zkoušívejte se nehodí. Já vás opravdu nezastřelím, budu střelit je chyba, budu zastřelit je taky chyba, budu zastřelovat nejde vůbec. –

Vypoulič jsem oči a začal jsem ho zkoušet z vidů českého slovesa. Dával jsem mu německé věty, těžší a těžší, samá chytačka na nějaký český vid. A on je spatra překládal, jako když bičem práská. Svůj regulační plán českého slovesa měl v rukou, ale jen tak pro parádu, jako když si velký dirigent dá na pult partituru. A co vám budu dlouho vykládat, můj vrchní rada za celou hodinu neudělal jedinou chybičku. Drobná zvláštnost jeho českého projadřování záležela jen v tom, že za každým správným videm uvedl všechny možnosti tvarů nemožných vůbec anebo ad hoc. Abyste mi rozuměli a jemu nekřivdili: to nebyla dřičská tupost, jen tuhá sebekázeň to byla, a snad i snaha trochu se mi pomstít.

Když jsme skončili, blahopřál jsem mu. Vrchní rada odpověděl:

– To není hlava. To je ten plán, a že jsem si řekl, Theodor, ty to musíš dokázat, dokazovat je špatně. Já se teď budu cvičit, budu procvičit nejde, přijďte zas v pátek, uvidíte, budete vidět není tak dobře. –

A ještě při loučení děl:

– Nezavírejte dveře, nezavřete je špatně – ne, zavřete dveře, já to tak nemyslil, já jen cvičím, protože imperativ je zvláštnost, a neskákejte tak rychle po schodech, neskočte by snad šlo taky, ale tady ne, a nezapomeňte v pátek přijít, nezapomínejte je zbytečné, nezapomínejte přicházet se vůbec nehodí, tak děkuju maucta. –

Můj drahý vrchní stavební rada Theodor Brandt je jistě už dávno u Pána všech regulačních plánů, ale mně pořád ještě neodešel.

(Pavel Eisner – Chrám i tvrz. Praha: MK 2020. ISBN 978-80-7602-894-4)

Karel Čapek

Je zbytečné dlouze představovat Karla Čapka (1890–1938). Jde bezesporu o jednoho z českých literárních klasiků, navíc velice pilných a plodných. Samostatně nebo ve spoluautorství s bratrem Josefem Čapkem napsal sedm divadelních her, šestnáct ryze prozaických děl (románů nebo povídkových souborů), za jeho života vyšlo pět souborů článků, sloupků či esejů, pět cestopisů, tři knížky pro děti, dvě knihy dialogů s prezidentem Masarykem, překlady francouzské poezie a dizertační práce o filosofii pragmatismu. Po druhé světové válce, v jejímž předvečeru Čapek zemřel, vyšly desítky dalších knih, nejen nových vydání původních děl, ale zejména porůznu posbírané a sestavované texty novinové a časopisecké. Zmiňme zejména vynikající soubor Na břehu dnů, sbírku glos o veřejném životě první republiky Místo pro Jonathana, tři svazky O umění a kultuře či méně nápadnou, ale jako dobový dokument svého druhu nepřekonatelnou knížku Divadelníkem proti své vůli. Mnohým dnešním čtenářům může z jeho knih jako díla nejtrvalejšího dosahu přijít knihy novinářské či s tímto řemeslem související (od sloupků po cestopisné črty a eseje o politice a společnosti). Čapek byl pozorný, byť třeba někdy trochu naivně působící pozorovatel života kolem nás. Ta „naivita“ však myslím nebyla dána podstatě autorského pohledu, nýbrž určitému smyslu pro moralismus. Ale to konec konců patří k umění a literatuře zvláště. Nebo spíše patřilo. Možná je právě to, co dnešnímu písemnictví schází ze všeho nejvíc: ta touha ukázat, že by svět mohl být i lepší.

Pro dnešní čtení jsme vybrali esej jeho knihy O věcech obecných aneb Zoón politicon (prvně vyšla roku 1932, ale zahrnuje i tématicky příbuzné texty z předchozí dekády). Je nesporné, že v dnešní rozpolcené, zmatené a z kloubů vymknuté doby přinese zajímavý pohled na věci, jež nám jsou až nepříjemně povědomé.

O POLITICE

Kdybychom dali na to, co se o politice říká a píše, bylo by možno ji definovat asi takhle: Politika je to, co dělají politikové nebo ti, kdo se jimi chtějí stát; politikové pak jsou zvláště k tomu účelu se přihlásivší osoby, jež jsou placeny za to, že dělají politiku; vlastním účelem politiky je poskytnout těmto osobám stále zaměstnání nebo ukojení jisté ctižádosti; my ostatní pak na to platíme.

Politická činnost provozuje se toliko v parlamentě, v klubovnách a na veřejných i důvěrných schůzích. Provozování politické činnosti je vázáno na koncesi, kterou udělují politická grémia zvaná Strany. Mimo Strany není žádné politiky.

To asi je představa, kterou má o politice průměrný nespokojený občan naší republiky; neříkám, že ta představa je bezdůvodná, ale je trochu neúplná. Nikdo z nás si neklade otázku, je-li nebo může-li vedle toho být ještě nějaká jiná politika v daleko širším a obecnějším smyslu, politika, na které máme nebo můžeme mít jakýsi podíl všichni; není-li například něco, co bych nazval soukromý osobní politický život a osobní politická iniciativa. Jsme velmi sytě nespokojeni s politikou politiků; reptáme plni hořkosti, ale to se rozumí, máme tím asi tolik vlivu na běh politiky, jako bychom měli na směr větru. To vše může být v pořádku, ale je to trochu málo. Pro svou osobu naprosto netoužím dělat politiku, ale silně bych si přál politicky žít. Nemyslím, že k tomu stačí politické krédo, byť se našlo sebeandělštější; i kdybych byl nadšeným stoupencem politické strany Cherubů, není toto nadšení ještě pražádný politický život.

Říká se, že u nás je veřejný život přepolitizován; patrně ano, ale náš osobní život není ještě vůbec zpolitizován; ještě jsme neobjevili, že naše vlastní neplacená životní praxe je nebo může být realizováním jistých politických úkolů. Býti občanem, už to je nebo může být jakási politická aktivnost; záleží jen na tom, jakými jsme občany.

Mluvíme-li o politice, myslíme tím vždycky jen poslance a politické profesionály; nikdy to slovo nevztahujeme na sebe samy. Řekl bych, že při vší kritice nesmírně přeceňujeme politiky a velmi podceňujeme svou vlastní politickou funkci. Každá užitečná práce je politická. Šije-li švec boty, které

nás tlačí, zhoršuje tím makavě poměry beztoho dosti dezolátní; a šije-li k tomu příliš draho, zhoršuje je dvojnásob. Politický smysl každé práce je dělat ji tak, aby tím pokud možno získal život těch ostatních. Kdybychom řekli, že politika je péče o veřejné blaho, tedy švec pečuje o veřejné blaho především dobrými botami a řezník dobrým masem; jejich politické ideály jsou pro veřejné blaho jaksi méně důležité. Já nevím, čím vy jste; ale jste-li odsouzen dělat takovou práci, že pro veřejné blaho je zcela lhostejno, dělá-li se dobře nebo špatně, ochotně nebo neochotně, nebo nedělá-li se vůbec, pak vás, pane, lituju; musí to být otrava. Ale je-li vaše práce taková, že jí můžete rozmnožit úhrn statků nebo zvýšit úroveň života ku prospěchu hodně mnoha lidí, pak, pane, jste politicky velmi aktivní. Řekl bych, že ideál demokracie je součinnost odborníků. Dnes sice ještě platí moudré slovo, že demokracie, toť diskuse; ale diskusi pěstujeme obyčejně jenom tehdy, když nevíme docela přesně, co se má dělat. Diskutují-li doktoři, má-li nebo nemá-li se řezat určitý případ apendicity, svědčí to o tom, že jejich lékařská jistota není ještě úplná. Nepřáli bychom si, aby dělníci diskutovali, spadne-li náš dům; ve věcech života je nám milejší nesporná jistota.

Zatím však rozumíme demokracii v tom smyslu, že mám-li to tak říci, zedníci diskutují, má-li se řezat slepé střevo. Až získáme ve velmi četných oborech života rozsáhlejší zkušenosti a nesporné jistoty, ztenčí se podstatně oblast možných diskusí a tím i melhubovské politiky; ale jediná cesta k tomu je právě získávat zkušenosti a pokoušet se o potřebné jistoty. Avšak takové věci leží ve směru všeho druhu užitečných prací a nedají se objevit diskusí ani hlasováním.

Loajálnost, to je jiný politický úkol, který ještě není dostatečně objeven. Jakpak bych vám to řekl? Například v Anglii (ted' řeknete, že jsem anglofil, ale to nevadí) mne nejvíc překvapilo, že tam na železnicích nemají strážní domečky; patrně tam mlčky předpokládají, že nikoho nenapadne položit na koleje dynamitovou patronu nebo odšroubovat kolejnice. U nás ve všech našich institucích a rádech spíše mlčky předpokládáme, že v každém člověku je víceméně vyvinuta náklonnost odšroubovat kolejnice nebo klást dynamitové patrony tam, kam nepatří. Chodíme po zuby ozbrojeni jakousi nedůvěrou a nepřátelstvím ke všemu, co má dvě nohy, a také se podle toho chováme. Loajálnost se nezačíná poměrem k státu, nýbrž poměrem

k člověku; to je sám základ vší politiky a důležitější vyhlášení lidských práv než sebelepší ústava.

Ovšem je jakýmsi zvykem odkazovat veškeru žádoucí změnu mravů příštím generacím. To se rozumí, nikdo z nás nemůže změnit svět, ale může aspoň trochu změnit sebe sama. Všechny velké politické ideály, ať je to demokracie nebo socialism nebo co jiného, nejsou jenom věci přesvědčení, nýbrž také (a hlavně) věci mravů.

Máme víceméně všichni plnou hubu demokracie, ale myslím, že bychom byli ve značných rozpacích, kdybychom měli kteréhokoliv večera říci, co jsme toho dne udělali zřetelně demokratického. Většina politických ideálů vyjadřuje naše očekávání toho, co má kdesi nahoře udělat vláda nebo parlament, ale celkem velmi slabou představu toho, co máme tady dole dělat my. Mluvíme o zájmech společnosti, o společenském řádu, o veřejnosti a jiných takových věcech; ale společnost není něco mimo nás, společnost je především styk lidí; společnost je jméno pro všechny hodnoty, které máme společné s ostatními lidmi. Každá politika, ať je jakékoli její jméno, má se ověřit především tím, že zvyšuje a rozmnožuje společenské hodnoty. Možná že se neshodneme v tom, co společnost má být; ale shodneme se dosti snadno v tom, co není společenské – dejme tomu otravovat studně nebo pošlapat sousedovi jeho kapustu. Ale ať si představujeme společnost jakkoliv, předpokládáme, že to má být jakýsi pořádek mezi lidmi; dobrá, získat osobní pořádek ve styku s lidmi, to je loajálnost. Prostě loajálnost je politický styk člověka s člověkem; a víc už o ní neřeknu.

Socialism, to je také politika, která se nedělá jenom v parlamentě nebo v organizacích. Nedovedu si dobře srovnat v hlavě, jak je možno kázat o socialismu a boji proti kapitálu a neuložit si přitom jistou dobrovolnou – neřeknu chudobu, ale kázeň spotřeby. Rovněž se mi nerýmuje houževnaté trvání pauperismu vedle tak tuze akcentovaného sociálního vědomí. Myslíme-li to doopravdy s jakoukoliv sociální teorií, máme nebo měli bychom z ní dost co uskutečňovat ve svém osobním hospodářském životě, – pokud nejsme z těch, kteří skutečně nemohou dávat nebo si odpírat, protože už nemají z čeho.

Nemůže se o nás sice říkat, že náruživě uctíváme stát; ale přesto jsme fanatičtí etatisti; všechno čekáme jenom od státu, všechno mu ukládáme a div se nedomáháme toho, aby nás přišel podrbat soudní sluha, kousne-li nás blecha. Jeden z našich národních rysů je silná nechuť k úřadům; ale stejně výrazným rysem naší národní povahy je mystická důvěra, že úřady se mají o všecko postarat a mají k tomu plno prostředků. Kdyby na nás letěla kometa, budeme křičet po povolaných úřadech; kdyby nějaký drak na nás žádal denně tři panny a tři mládence k sežrání, nevstane mezi námi hrdina, který by s drakem bojoval, nýbrž obrátíme se na četnickou stanici. Nechtě povolane kruhy zakročí, umírá-li žebračka v příkopě hladem; nechtě vláda podnikne energické kroky proti řádění myší v naší pšenici; nechtě ministerstvo veřejných prací neprodleně odstraní suchou větev, která překáží na erární silnici mezi Vysokým Mýtem a Domažlicemi. Odkopnout řečenou větev do příkopu, to by byl osobní politický čin, jenž se přičí našemu zažranému etatismu. A přece každá povinnost, o kterou státu ulehčíme, je politický pokrok; vzestup demokracie je myslitelný jen ve formě občanské autonomie.

Nikde není tak naze vidět nepolitičnost našeho života jako v úpadku samosprávy. A v našem centralismu, ano; ale to dvoje jde nejspíše nějak pospolu. Byl jsem nedávno na jednom malém městečku; měli tam zrovna na náměstí veřejnou schůzi o papežském nunciovi; ale pokud vím, neměli tam dosud na náměstí tábor lidu o místním vodovodu. Dělat na malém městě politiku, to, jak se zdá, znamená převářet parlamentní polévky; to znamená přísahat na koalici místo na lepší budoucnost okresní silnice; to znamená volat po Třetí internacionále místo po druhé stříkačce. Každá konkrétní politika je především lokální; zdá se však, že stojíme na kraji velmi povážlivého stavu, totiž duševního odumírání venkova. Takzvaný probudilý člověk na venkově je člověk, který běduje na malé poměry a stůně touhou dostat se do Prahy. Bylo by jinou věcí polemizovat s pověrou, že Praha je velkoměsto; bohudík není to tak zlé. Ale zlé je, že tato pověra ochromuje regionální ctižádost. Žít na menším městě, to už není žít plně a sytě; tady se duchový život jaksi vytrácí v písku. Zastavte se u knihkupeckého výkladu na malém městě; je to svrchovaně poučné. Zdá se skutečně, že duševní stav venkova je velmi špatný; ale je otázka, není-li mu pomoci. Abych tak řekl, mne méně znepokojují akutní pitomosti Prahy než chronická tupost malého města – prostě

proto, že na malých městech a v jejich farnostech žije dvacetkrát víc národa než v celé Praze i s Hostivaří a Kobylisy. Máme-li vůbec myslet na nějaký pokrok, je ho víc a šíře třeba v maličkých centrech s podloubím a baňatou věží než v Rudolfinu a okolí. A tady zvýšit úroveň života – nu, není-li tohle dost rozsáhlý úkol pro lidi, jimž politika není jen věcí papírové legitimace, nýbrž osobní aktivity a osobního prožití, pak ať jsem nejzbytečnější z ševců, kteří se kdy spustili svého kopyta.

(1925)

(Karel Čapek – Kritika slov; O věcech obecných čili Zoón politikon. Praha: Československý spisovatel, 1991)

Alfred Fuchs

Alfred Fuchs (1892–1941) byl česko-židovský spisovatel, novinář a překladatel z němčiny. Od roku 1918 učil na průmyslové škole v Ostravě a byl tajemníkem česko-židovského sionistického hnutí. Roku 1921 se dal pokřtít v Benediktinském opatství Panny Marie a sv. Jeronýma v Emauzích, vstoupil do Lidové strany a věnoval se překládání a publicistice. Svoji konverzi vysvětlil v novele „Oltář a rotačka“. Psal hlavně o náboženství a církvi, o kultuře a politice. Redigoval pondělník Českého slova, psal do deníku Tribuna, kde se podepisoval značkou „Draf“, později do Přítomnosti a v letech 1923–1939 byl na tiskovém odboru Předsednictva vlády. Od roku 1925 byl šéfredaktorem deníku Prager Tagblatt a roku 1929 kandidoval do Senátu za Křesťansko-sociální hnutí. Zároveň přednášel na Svobodné škole sociálních nauk, kde se habilitoval prací „Nejnovější politika papežská“. Bezprostředně po nacistické okupaci Československa byl opakovaně vyslýchán gestapem. V říjnu 1940 byl zatčen a deportován do koncentračního tábora Dachau, kde byl v únoru 1941 umučen.

Podobně jako Karel Čapek, Karel Poláček a další generační souputníci, i Fuchs se věnoval žurnalistice nejen prakticky, ale též kriticky. V roce 1931 vydal knihu Zákulisí novin – psychologie novinářského povolání. Pro dnešní zastavení nad psaným slovem jsme vybrali nedlouhý, ale štěpný esej Pláč žurnalistiky české, který vyšel v Přítomnosti v roce 1929. Nejen, že nám ukazuje dobový stav novinářství a novinářů, ale v mnoha ohledech též zjištění, jak málo se za to bezmála století změnilo: navzdory technologiím, státním převratům a politickým škatulatům. Jak se úslužnost a prodejnost pisálků stává normou a zapleveluje veřejný prostor, čehož jediným důsledkem je stále klesající důvěra v tisk a média obecně. A naopak – jak stoupá arogantní touha politiků ovládat žurnalisty, využívat je coby své hlásné trouby, dělat z nich pouhé zapisovatele svých „pravd“. Což zase je jeden z faktorů (vedle nekonečné řady dalších), proč klesá obecná důvěra v politiku.

Pláč žurnalistiky české

Kdo by sledoval vývoj české žurnalistiky za uplynulých deset let jenom podle čísel a statistik, byl by jistě potěšen nad kvantitativním rozmachem českého tisku. Kdo by posuzoval vývoj české žurnalistiky podle technického zdokonalení, jehož se jí za tu dobu dostalo, rovněž by směle mohl mluvit o pokroku. Ale vnitřní hodnota českého tisku znatelně upadla, o tom si nesmíme připouštět žádných ilusí.

V žurnalistice děje se něco podobného, jako ve vědě. Čím více vysokých škol, čím skvěleji zařízené ústavy, tím méně skutečné produktivnosti. Neznamená to, že bychom toužili po idylickém podkroví a po bohémské veselé bídě. Víme všichni až příliš dobře, že nebyla veselá. Ale čím dále tím více pozorujeme, že česká žurnalistika stává se vdovou po duchu, který odešel, že tisk se mechanisuje nejenom po stránce technické, nýbrž i po stránce obsahové. Bývaly v žurnalistice doby, kdy novinářství patřilo literatuře a jejím dějinám. Dnes mnozí theoretikové učí, že žurnalistika není literaturou, nýbrž zařízením komunikačním, stykovým, že literát stává se v novinách čím dále tím více externistou. Než zdá se, že dospíváme ke smutnému faktu, že se stává externistou v novinách i žurnalista i publicista a ustupuje buď úředníku strany nebo technicky vyučenému machrovi.

Umění psáti nejenom že překotně mizí, ale přestalo být už vůbec problémem. Nastaly u nás takové poměry, že bude brzo možno psáti knihu: »Flám, jakožto prostředek vysoké politiky a žurnalistiky zvláště«. Zatáhnout politického odpůrce do baru, tam jej příslušně alkoholisovat, vytáhnout z něho politické informace, druhý den je poslušně aportovat sekretariátu a dát z toho do novin jenom to, co se právě hodí – to bude pokládáno brzo za vrchol politické a zvláště reportérské obratnosti. Dostati pak do postele sekretářku odpůrcovu, to již je sublimní umění novinářské. Brzo bude v politice a v žurnalistice zvláště nemožný ten, kdo neumí hrát ferbla. Kdyby se tato charakteristika týkala jenom bulvárního tisku, nemusili bychom lomit rukama. Čím více se Praha metropolisuje, tím více na sebe přibírá také stínu velkoměsta, nejenom jeho světla. Ale bohužel tyto mravy působí i na tisk veliký a snižují jeho úroveň tak, že se stává pouhou passivní hlásnou troubou, ne politických protikladů, nýbrž dočasných osobních sporů.

Zdá se, jakoby veřejný život a žurnalistika zvláště, upadaly do druhého extrému, než byl extrém, v němž vězela žurnalistika bezprostředně po převratě. Tehdy noviny trpěly nadbytkem kázavosti a úvahy, jako: »Je-li realism světovým názorem či methodou«, nebo: »Co jest více, zda dílo nebo osobnost«, či »Zda lze uplatňovati demokratism v manželství« a podobné dissertace nahrazovaly dlouho úvodníky a články. Ten čas minul. Nastal vpád »reálních politiků« do novin. Národ český prožívá vůbec právě toho času svoje materialistické sebeklamy a dá se svádět domnělou praktičností. Jest málo lidí u nás, kteří jsou si vědomi i praktického významu duchovních a duševních nezvažitelností, kteří vědí, že nic na světě není tak silného, jako idea. U nás je málo smyslu pro to, čemu Němci říkají Oeistespolitik, totiž pro onen způsob myšlení, jenž si všímá těch idejí, které mohou míti vliv na dějiny a osudy lidí.

Překonání kázavého stadia neznamenalobohužel překonání provincialismu krajinského apoštola, nýbrž znamenalo to jenom provincialism v nové formě a to ve formě povážlivější a nebezpečnější. Jest málo těch, kdož se snaží poznati ony tajemné transmise, které vedou od hodnot čistě duchovních k uskutečnění idejí, kteří se umějí vyrovnávati s politickými problémy, jež se dotýkají sféry ducha, či s duchovními problémy, jež se dotýkají sféry politiky. Političtí sekretáři, kteří dovedou stylisovat nanejvýš letáky pro úroveň »Ernestina«, chtěli by dávat direktivy novinářům, a nejhorší jest, že jsou novináři, kteří to pokládají za samozřejmé.

Že by noviny mohly spolutvořit na ideách stran, že redaktor znamená pro život myšlenky více, než poslanec, to se zapomnělo úplně a velmi ochotně. Jest falešná svoboda, jako jest falešná kázeň v žurnalistice politických stran. Falešná svoboda spočívá v tom, že novináři mohou si vésti bez zakřiknutí v listech svoje osobní kampaně, je-li pro ně náhodou konjunktura. Jest falešná kázeň, která zavazuje ke službě osobám místo ke službě ideám a osobnostem. Jest falešná kázeň, jež ve své krátkozrakosti vede novináře k tomu, aby sdíleli slepé hněvy a nenávisti vzniklé na půdě docela jiné, než je půda žurnalistiky, a jest falešná svoboda, na jejímž základě si píše každý novinář, co chce, ne proto, že by byl elementem neukázněným, nýbrž proto, že mu nikdo informace nedá, leda potřebuje-li někoho zostudit nebo pochválit.

Za takových okolností se daří v žurnalistice individuím, jež by ještě před deseti lety byla nemožná v životě soukromém, natož pak veřejném. Dostáváme se bohužel do takového stadia, v němž veřejná morálka jest pod úrovní morálky soukromé. Jsou zfalšovány ideje: není to ostatně jenom novinářst ví, jež trpí tímto obecným zjevem. Receptu na návrat k Havlíčkovi není: jest jen ve všeobecném rozšíření smyslu pro noblessu a morálku, a toto veřejné mínění si musí vytvořit veřejnost sama. Slušná žurnalistika jí v tom musí pomáhat.

Politikové by udělali dobře, kdyby dávali méně informací pokoutních a více informací veřejných a kdyby více noviny četli, kdyby jim čtení novin bylo kusem jejich povolání. Neprozrazují žádného tajemství, citují-li jeden moudrý výrok ministra Šrámka, který mi kdysi řekl: »Říkají o mně, že jsem nepřitelem tisku. Jest to omyl. Myslím, že poměr politikův k novinám by se neměl posuzovat podle jeho osobního poměru k novinářům, nýbrž podle toho, jak mnoho politik noviny čte a kolik z nich bere iniciativy. A já mohu říci, že náležím ku politikům, kteří čtou poměrně nejvíce.« – Jsou to slova velmi moudrá: nebudeme posuzovat poměr veřejně činných lidí podle toho, jak dovedou žurnalisty hostit a svázet v autech, podle toho, jak je k tisku dovedou na někoho naštvat, nýbrž podle toho, jak čtou, co píšeme.

Kdyby politikové a vedoucí činitelé uměli lépe čísti, uměli by jejich novináři lépe psáti. Vidíme rádi, jsou-li novináři důvěrníky politiků a státníků, ale nevidíme rádi, jsou-li jejich konfidenty.

(Alfred Fuchs – Pláč žurnalistiky české. Přítomnost ročník 5/1929)

Bohumil Hrabal

Bohumil Hrabal, rozený Bohumil František Kilian (1914–1997) byl český prozaik, jeden z nejvýznamnějších a nejosobitějších spisovatelů druhé poloviny 20. století. Ačkoliv začal autorsky publikovat až po 40. roce věku, stal se po Jaroslavu Haškovi, jehož *Osudy dobrého vojáka Švejka* byly přeloženy do 58 jazyků, a Karlu Čapkovi, jehož některá díla byla přeložena do desítek jazyků, třetím nejprekládanějším českým autorem 20. století.

Z jeho velmi bohatého prozaického díla čítajícího desítky knih, vyčnívá několik titulů, které přesahují rámec narativní prózy a krácejí směrem k úvaze a eseji, například *Česká republiko, dobrý den* nebo *I balóny mohou vzlétnout* (obě vyšly roku 1993). Osobité byly i *Dopisy Dubence*, proud vzpomínek propojený filosofickými úvahami a politickými komentáři (1995). Předchůdcem těchto knih byly ale *Domácí úkoly*, z nichž čerpáme i následující ukázkou.

„*Domácí úkoly*“ Bohumila Hrabala se měly prvního vydání dočkat roku 1970. V tomto období se již začínají prosazovat příkazy nastupujících normalizačních úřadů a třicetitisícový náklad této knihy mizí ve stoupě. Do souboru jsou vedle několika rozhovorů, které poskytl dobovým novinám a časopisům, soustředěny hlavně jeho glosy či krátké statě. Vyjadřuje se v nich třeba k vývoji světové i tuzemské literatury, k posunu jednání prozaických hrdinů i k samotnému povolání spisovatele. Popisuje i dojmy z ciziny a obdivuje se „duchu správných kovbojek“, ukazujících směr k dobru a spravedlnosti. Ve stručných portrétech představuje výtvarníky, malíře i tvůrce umělecké fotografie, jejichž díla ho zaujala. Hrabal ovšem tvrdí, že pocity okouzlení může prožít i při sledování výkonů a „tvorby“ kulisáků, výpravčích či fotbalistů a představitelů i náplň těchto profesí tu rovněž přibližuje.

Programové „plebánství“ je však jen vnější slupkou. Pod povrchem je velice hluboké a velmi osobní zamyšlení, jež tvoří páteř eseje jako žánru, jakkoli jsou na něj pak navěšeny rozmanité literární ornamenty. Hrabal v tomto textu ukazuje, že je esejistou povoláním nad mnohé jiné.

Na struně mezi kolíbkou a rakví

Z HLEDISKA PRÓZY je těžko dokázat existenci hodnot na fyzicky i psychicky zakrmeném občanovi. Dík konvencím a institucím i vzdělání je všechno ve zdánlivém klidu a pořádku a souladu. Plodný nepokoj je zašalován prkny s nápisy: „Co tě nepálí, nehas“, „Pro jedno kvítí slunce nesvítí“ a „Nečůrejme proti větru“. Ale žádný člověk se nemůže ubránit tahu směrem k hodnotám, když jej vezme osud pořádně do pařátu. A tak skoro na každém občanovi můžeme dokázat lidskou tonáž v tom momentě, kdy začíná být vykolejen, začíná ztroskotávat, jistoty jeho počnou být rozviklávány a on, ač nechtěl, je často proti své vůli poctěn, aby se morální situací protikladů polidštil, bez vlivu nebo s vlivem facky. A se sestupem počínajícího hrdiny je posouváno i prostředí i jazyk ke své podstatě a on má možnost, zachce-li se mu, nahmatat svoje dno, na své kůži pocítit ten hmatový prožitek svého, tedy lidského pádu a zoufání. Je potom někde místo, kdesi na smetišti epochy, kde si člověk uvědomí, že na počátku jeho vstupu do světa jevů byla jistá kolíbkou a před ním je pohyblivá rakev, do které jistě jednou spadne, a že mezi těmito dvěma nádobami je napnutá struna, na kterou každý si musí zahrát tu svoji romanci. Tady je to místo podivuhodných setkání, místo, o kterém každý občan věděl, na které však byl marně upozorňován, posuvné místo, které však teprve cestou svého sestupu člověk prožil a zažil, a tedy teprve stvořil. Správné poučení skoro vždycky přichází pozdě. Ale cestou zdánlivým směrem dolů okřály a nastartovaly hodnoty, teprve zážitkem pádu se tyto hodnoty staly užitečnými, jedlými, konkrétními. Dvě kategorie jsou tady: jedna křesťanská (nenarodí-li se ještě jednou...) a naše (kvalitativní proměny). Obě dvě nikdo nemůže dopředu odhadnout. Dokonce tam, kde by je bylo lze očekávat s matematickou pravděpodobností, tam se nikdy neobjeví, a kde je nikdo nečeká, tam vypučí v plnotučné parádě na oslavu života tak, jak se sluší a patří. A tak to asi má být.

Mně se jeví většina světové prózy jako patrný posun směrem ke smetišti epochy. Čím více hrdina klesá na společenském žebříčku, tím jeho náboj více stoupá. Zdá se, že i sám duch dějin je elektrizován a křížen, že přitaká tomuhle posunu směrem dolů alespoň v oblasti prózy. Že tedy duch dějin dává geniálním lidem vzdělání jen proto, aby při psaní věděli to nejdůležitější: co nepsat. Kdesi jsem vyjmenoval radu filozofů, kteří k mohutnosti

„intelligentia“ okamžitě připojí její zdánlivý opak. Lao-c': „Umění neuměti“, Sokrates: „Vím, že nic nevím“, Mikuláš Kusánský: „Docta ignorantia“ atd. až po Bretona.

Tedy že duch dějin ne na obranu, ale jako adekvátní doplněk k inteligenci, v našem století k civilizaci, dává vyrovnavku v podobě zdánlivé nevědomosti, obhroublosti, propastí, na jejichž dne leží perla.

Starý opuštěný rybář, o kterém nikdo nevěděl, se kterým ani ve vesnici nechtěli vyjet na lov ryb, vypravoval Hemingwayovi svůj příběh, jak chytil obrovskou rybu, kterou dravé ryby ožraly na kostru. A Hemingway se celý ztotožnil s tím rybářem, knížkou posunul sám sebe, skoro uzavřel svoje dílo, které by bez starého muže nebylo tím, čím je. Potom starý rybář žaloval, aby mu spisovatel dal trošku peněz z té slávy, ale soud rozhodl, že sice rybář dal kostru, ale maso uměleckého příběhu zpracoval Hemingway. A žaloba se tedy zamítá.

Myslím, že při trošce pokory před tématem, před inspirující skutečností, před událostí, by soud mel rozhodnout a trvat na spolupráci starého rybáře, vulgo starého muže. Breton by to udělal, zrovna tak jako spolupracoval s Nadjou.

Já osobně bývám natolik březí venkem, až si někdy myslívám, že jsem spíš zapisovatelem a střihačem. Vždyť pro mne právě ti lidé ze smetiště epochy jsou vším; můj strýc Pepin, obuvník a sladovník, ten mě skoro všechno naučil, a ti ostatní mi dali tolik příběhů, že správně bych je měl jmenovat plným jménem, a kdyby to šlo, sám sebe zacouvat do anonymity, jako malíři gotických obrazu svůj podpis.

Jako zjevení na mne teď zapůsobila pokora Kubínova v jeho povídkách, ten jeho respekt před jazykem vypravěče! Nebudu vyjmenovávat, komu drží palec Steinbeck v Plechárně, komu Caldwell v Tabákové cestě, ani proč se Faulkner skoro celý ztotožnil se zdánlivou armičkou Minkem.

V době, kdy se zřítíla všechna nebesa a člověk a lidská společnost je odkázána jen a jen na sebe, kdy tvůrčí čin dostává záporné znamínko v podobě nukleárních zbraní, a budoucnost by tudíž mohla být katastrofou, je vzdělání a vedení kromobyčejně na obtíž, memento mori si uvědomuje intelligentia

jinak a víc, než kdy jindy. Je přirozenou vyrovnávkou ten sestup k lidem, kteří toho moc nevědí, kteří se nepodílejí na civilizačních vymoženostech, kteří ale mají odvahu a jistou radost z toho, že jsou. Sem je takový posun potřebný. Jako by na smetišti epochy nastávala hojivost a zacelování, jako penicilin.

Z toho úhlu je přirozená reakce bítníků na možnosti atomového věku chválou žebráckého života, ve kterém býti na dně svých sil znamená hleděti vzhůru, žít jako Dharmoví vandráci v meditacích a putování, vydělávat si na živobytí vlastníma rukama. Myslím na jejich jazyk plný slangu, argotu, barbarismu, ten posun jazyka k jeho strukturálním základům, myslím i na jazyk Célinův, který posunul hrdiny i sebe sama na smetiště epochy, který ale uprostřed textu v cestě do hlubin noci zvedá lampu a svítí si na spící tvář zupáka, který v tropech přesluhuje o moc let navíc, jen aby mohl posílat peníze své neteři, kterou ani pořádně nezná, ale jen aby se mohla učit hrát na piano. Pan doktor lékařských věd Céline svítí na člověka a říká si, jak je to možné, že takový anděl to je, a přece nejde uhádnout ani peříčko jeho peruti. Myslím teď znovu na bystrý pohled Čechova, který ze zápisu na záchodku sestaví věty pod sebe a geniálně napíše Knihu stížností. Myslím na Babela, který vřadí do své knihy dva dopisy, které mu přesně diktoval voják, protože nemohl nebo neuměl psát. Ten voják. Myslím na Haška, který je živoucím dokladem posunu směrem dolu a tím i k jisté vznešenosti, podivuji se jeho Švejkovi, figuře, která prochází celým textem neporušená, bez frčky, bez manželky, bez dětí, bez milenky, skoro i bez přítele, ale svým hovorem, jako kouzelník, odhaluje a poráží degenerovaný svět.

Celý ten posun hrdinů světové prózy, a tedy i prostředí, je potřebou učené nevědomosti najít si místo, kde je míň přetvářky a zcizování, kde ještě žije člověk, který dovede dát víru, ale ještě ne vše je ztraceno. Je to stále postupující demokratizace všech prátémat, a paradox, že první budou posledními a poslední prvními. Je to i v jistém smyslu potřebou inteligence tlumit svůj lesk a rovnati se svému prášku. To je ta romance zahraná na struně napnuté mezi kolíbkou a rakví. Dávat přednost zážitku před pouhým věděním.

Emil Zola v eseji o experimentálním románě napsal chválu lidského dokumentu: „Nakonec se budou psát jen pouhé studie bez peripetií a rozuzlení,

rozbor jednoho roku existence, historie vášně, biografie postavy, podrobnosti vzaté ze života a logicky klasifikované.”

Tato naturalistická poetika mi učarovala. I to bude jednou snad možné. I já, jak jsem řekl, si přeji být víc zapisovatelem a střihačem než spisovatelem. Možná, že se jednou prokopne buben skrz Lautréamontovu větu, že umění budou dělat všichni.

To je budoucnost jedné iluze, ve které bude člověk úlohou sebe sama.

(Bohumil Hrabal – Na struně mezi kolíbkou a rakví. In: Domácí úkoly. Praha: Mladá fronta 2014. ISBN 978-80-204-3278-0)

Zdeněk Rotrekl

Zdeněk Rotrekl (1920–2013) byl český básník, spisovatel, esejista, kritik, publicista, literární historik a scenárista. Patřil k autorům katolické orientace. Po maturitě byl totálně nasazen, po druhé světové válce zahájil studium na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Za svoji činnost ve svazu vysokoškolského studentstva byl v roce 1948 vyloučen ze studií. Dne 14. dubna 1949 byl zatčen, 17. listopadu 1949 ve vykonstruovaném procesu s vysokoškolskými funkcionáři navrhl prokurátor trest smrti, rozsudek soudu zněl doživotí. Ve vězení strávil Zdeněk Rotrekl třináct let (Bory, Leopoldov, uranové doly Bytíz). Dne 10. května 1962 byl na amnestii propuštěn s desetiletým podmíněným trestem a pracoval jako dělník nebo osvětlovač výkopů v Brně.

Roku 1968 byl občansky rehabilitován a bylo mu umožněno dokončit studia filozofie, poté se stal redaktorem časopisu *Obroda*, kterým byl do roku 1969. Až do sametové revoluce působil jako disident a podílel se na tvorbě samizdatu. Po listopadu 1989 opět aktivně vstoupil do veřejného života. Byl zakládajícím členem Syndikátu českých novinářů, Obce moravskoslezských spisovatelů a Konfederace politických vězňů.

Ve své básnické tvorbě osciloval mezi existencialismem, surrealismem, inspiraci americkými beatniky i literárním barokem. Vedle řady sbírek vydal dvě knihy esejů: *Skrytá tvář české literatury* a *Barokní fenomén v současnosti*. Z té druhé vybíráme esej, v němž se svým pohledem zaobírá milníky i paradoxy české literatury a obecně kultury v uplynulém století. Text byl napsán ještě za předlistopadového režimu, ale jeho étos stále platí.

ČESKÁ KULTURA 20. STOLETÍ V ŽIVOTĚ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Už sám fakt, že více než dvanáct let Čech tak úzkostně reflektuje své češství, zdroje své vlastní národní existence, v souvislosti s evropanstvím, se sounáležitostí s kulturou evropskou a se společenstvím hodnot obecně lidských, jak o tom svědčí články, studie, rozpravy a eseje o povaze naší kultury, o smyslu našich dějin, o podstatě našeho národa v ineditní literatuře domácí i jiné, je úkaz v Evropě ojedinělý. Toto sestupování k základním

kamenům minulosti a současnosti nás samých v Evropě (Václav Černý, Jan Patočka, Václav Havel, Jiří Gruša, Ludvík Vaculík, Alexandr Kliment, Jan Trefulka a další) má totiž v sobě cosi hrozivého, úděsného, s předtuchou čehosi pro Evropu patrně neodvratitelného.

Stojí-li národ na samé hranici bytí, či nebytí, reflektuje-li sám sebe takto, konfrontuje-li se s vlastní nesamozřejmostí (tedy s nesamozřejmostí Evropy), provádí-li vivisekci minulosti směřující k budoucnosti evropské, mohlo by to znamenat, že národ snad zpochybňuje i svou kulturu u vědomí, že tato kultura (tedy nesamozřejmost kultury evropské) obecného konsensu nemá, že všichni ji svobodně nesdílejí, nehájí ji, svobodně s ní nesouvisejí, dokonce její vůdčí inspirativní zdroje neznají, a co horšího, znát nemohou, a co ještě horšího, znát nesmějí.

*

Václav Černý postihuje totožnost vzdělanectví s idejemi svobody a říká přímo, že aktem lidské svobody člověk osobně rozhoduje o tom, co si s dějinami, s kulturou a jejím smyslem počne, a nejmenší mírou osobního kulturního závazku je mu povinnost tyto hodnoty hájit, nejvyšší pak rozvíjet je prací o hodnoty nové a dosud neznámé. Náš současný vklad kultuře evropské, jímž jsme inspirovali odpor k ochablosti a naivní bezstarostnosti západních vzdělanců, bude-li jimi v nedělitelnosti realizován uvnitř i vně, je pro ně aktem vlastní sebeobrany.

Chápal bych situaci také tak, bez ohledu na snadné překlady do jazyků národů dosud existenčně nedotknutých, avšak lehce dotknutelných, že aktem lidské svobody člověk osobně rozhoduje o tom, co si se svým národem a s jeho popřípadě odlišnou reprezentací počne, jak naloží s obecným dědictvím. Víme přece dobře, že bacil moru nikdy nezaniká (Camus). Na evropské kultuře a jejích národech neparazituje jako hlíst pouze přetechnizovanost, pasivní nezasloužená konzumnost postmateriálních stád, „nacpaných do posledního střeva k prasknutí“ (Bernanos). Ochablost, ba neschopnost boje za svobodu, za pospolitost a vzájemnost evropských tvůrčích elit dává příležitost hlístu k centrálně řízenému a Orwellem předzvěděnému totalitárnímu absolutismu až iracionálních rozměrů, pohlcujícímu beze zbytku všechny hodnoty, veškerou lidskou důstojnost, kulturu v celém rozsahu

a posléze i národ sám. Hlíst může, a již zdávna k tomu pracuje, dokončit své dílo absolutního, všeovládajícího systému moci v národech, které to nejméně tuší. Případy, kdy hlíst pozřel svého nositele a stal se nositelem jiného hlísta, ani vývojem, ani pokrokem, ani kulturou nenazývám.

*

Pokračujme dále: je-li národ každodenním plebiscitem, jak rád cituji z Renana, je kultura každodenní reflexí sebe samé, stavu své společnosti, chápající v kontinuitě skrze tradici sebe samu jako sumu minulého a současného. A tedy naopak kultura je každodenní realizací národa. Kdo to říká, neodlišuje kulturu od civilizace a má na mysli všechno lidským duchem vytvářené po sám fenomén životního stylu.

Téma krize kultury sice přepřelovalo již celá desetiletí knihovny v době, kdy se o pouhé krizi ještě hovořit dalo. Z mnoha důvodů je nyní případnější mluvit o možném počátku zániku kultury evropské, jež jak známo, může být zničena pouze svými vlastními zbraněmi, zřeknutím se své podstaty mravní, ať teocentrické nebo od ní odvozeně antropocentrické, víry v sebe, naděje a lásky. Pojmy jsou sice dnes (i včera) z nutnosti zachovány, ale jejich obsah je v různých zeměpisných délkách jiný, dokonce právě opačný, jak věděla převážná část generací předorwellovských i poorwellovských. Krize demokratismu světových demokracií, jejich systému, jejich vůdců a kulturních elit spočívá právě v intelektuálních oblastech ducha, v ochablosti a neschopnosti proti totalitarismu planetárních rozměrů a ustavičně se šířícímu účinně bojovat. Podle Camuse se sice dobře chápe, že dvě a dvě jsou čtyři, ale jak je snadné zde přece kdykoliv udělat kompromis! K tomu Václav Černý říká přímo ad vocem kulturní sebeabdikace, že tento demokratismus složil zbraně naší kultury, že je již pouze „aspektem národního a státního mocenského egoismu“.

*

Raději však bych začal slovy českého básníka, který spojoval generace od Jaroslava Vrchlického přes Antonína Sovu a Františka Halase s dneškem, slovy básníka Josefa Palivce: „Pravda je ta, že být Čechem a Slovákem je už samo o sobě na pováženou. Osudová chvíle pro nás začala, když jsme se protlačili do střední Evropy. Od těch časů jsme nepřestali žít osudově. Naše zvláštní umístění v srdci Evropy obsahuje v sobě přirozený následek, že pokud

budeme trvat, a my trvat hodláme, vždycky budeme někomu zavazet. Jiné, excentričtěji umístěné národy mohou občas zdřímnout, poumdlít, a nic se jim nestane; naším osudem je být věčně ve střehu, nechceme-li zahynout.“ Na ustavičnou přítomnost barokního principu v naší kultuře – ocitáme se tu totiž přímo v osudové krajině českého ducha – poukázal před lety v dnes již zapomenuté studii Zdeněk Kalista.

Po době Přemyslovců a Lucemburků, kdy se země Koruny české staly střediskem kulturotvornosti Evropy, přichází barok, jež – ať byl provenience italské, španělské či jezuitismu francouzského – přetváří český duch spřízněně do podoby baroka svého až po prvek selský. Jím vcházíme opět tam, odkud – dějinně vzato – jsme vlastně nikdy neodešli. Ahistorická šálení jiná vyvrátili kupř. Jan Strakoš, Josef Vašica, Albert Vyskočil (tento zvláště ve svých máchovských studiích), Zdeněk Kalista a prokázali přímou souvislost doby barokní přes osvícenství a dobu obrozenskou se současností až k poezii Wolkrově (Zdeněk Kalista). Ne náhodou s německým expresionismem k nám barokní inspirace vchází jinými dveřmi a setrvává tu. Alšova kresba růže na lebce nachází přímý výraz v Holanově růžovém keři s lebkou v kořenech, s Halasovým červem skrytým v růži. Zde přece – téměř s Erbenem – „stín už sahá na stínadla, svatá Maří na tvář padla“ (Josef Palivec), neboť jako dávno „žádnej nic jistýho neví“ (urozená paní Zuzana Černínová) tam, kde „vrávorá stín vyzáblejší Krista“ (Halas). V roce 1930 vychází v češtině překlad „praotce múz“ Dona Luise de Góngory y Argote, Báje o Akidu a Galatei, což je jiná tvář baroka, tentokrát kultistického, a to jak v originálu (básník, člen kapituly córdobské katedrály, umírá v r. 1627), tak i v Holanově překladu. Po období příznačném pro českou kulturní diskontinuitu, trvajícím po únoru 1948 víc než tři desetiletí, však objevujeme tento prvek nejen v časopisech, jako kupř. Sešity pro mladou literaturu či Tvář, nýbrž i v novější poezii Holanově, stejně jako v poezii generací mladších. Básník křičí na Boha: „Je-li Bůh, / mělo se mu to říci včas“ (Jiří Pištora). V tomto barokním území se „chodí po duších“ (Ivan Diviš). Nedosti na tom: zcela nedávno nalezneme čtenář tento časově prostоровý gestační prvek i v ineditní literatuře, např. v Dotazníku Jiřího Gruši, jinde „utkvíš v nedokončeném gestu“ (próza Nuda v Čechách Alexandra Klimenta atd.). Baroknost nespočívá pouze v náboženských motivech. Tato tvář české kultury není jediná, znamená sice vyjádření religiózního ohniska katolického (toho především), ale i nekatolického, a existuje dokonce bez

jakéhokoliv konfesijního základu. A to jsem úmyslně pominul okruh březinovsky, zeyerovský, durychovský, Jakuba Demla, Reynkův Petrkov, floriantovskou Starou Říši, Zahradníčkův okruh i prostor benediktinského opatství v Praze-Břevnově (Karel Schulz a jiní), od Václava Renče přes Klementa Bochořáka po nejmladší, dnes třicetiletou generaci. Barok, doba sice historicky uzavřená, se vtělil nesmazatelně do podoby české krajiny, jsa dodnes inspiračním zdrojem tvůrčím. Barokní prvek v naší kultuře (i ve výtvarnictví), v níž „literatura je jazykem jazyka“ (Jiří Gruša), religiózní základ mít může, ale nemusí.

Souvislost a návaznost generačních vrstev, sám živný nerv kultury, jež bez tradice myslitelná není, nebyla přerušena ani za protektorátu, ale několik let po něm, kdy při analýze nejtragičtějších údobí našich dějin v jisté části národa dochází k dobrovolnému úhynu skutečně tvůrčích duchů jako u bravu a skotu, když náhle dojde ke zkratu v elektrickém vedení. Větší část stejného národa a jeho tvůrčích duchů se nalézají v trestnicích nebo v exilu. V době totální kulturní diskontinuity, nemající obdoby, podivuhodně však vyrůstá mladá generace let šedesátých, začínající sice jako to město po moru od nuly, po předchozím vymazání kulturních dějin, ale sám holý fakt, že mravně rostla, lze považovat přímo za zázrak češství. A to vzdor tomu, že se fenomén totální kulturní diskontinuity dodnes nepodařilo úplně odstranit. Avšak kdyby se více pochopil program národního smíření v dalších osudových měsících roku 1968 mezi tzv. viníky a oběťmi (tuto terminologii považuji dnes z historického odstupu za spornou), pochopil by se více i známý akt z ledna 1977 – vznik společenství Charty. Program národního smíření totiž zcela logicky – lety prohlubován – k tomuto aktu vést musel.

*

První paralelní struktury vznikají v poúnorových letech tak, že se v bibliofilských i v jiných edicích označuje rok vydání rokem 1947. Ve věznicích a v pracovních táborech se básně recitují, paměť přenáší „ven“, kde kolují v opisech. První či druhá fáze migrace kulturních center nastává znovu v třetím exilu. Zakládají se exilové edice, které již nenavazují na exil válečný, ale jsou charakteru jiného, což připravuje půdu českému kulturnímu rozmachu v letech sedmdesátých, exilu čtvrtému. Exilová součást české kultury je nedílnou součástí kultury vlasti. V tom jsem tedy s Jiřím

Grušou, Ludvíkem Vaculíkem a ostatními zajedno, že „území literatury“, a doplnil bych i kultury, „je jiné než území vlády“. Jak řečeno, fáze paralelních struktur datuji od roku 1948, později se přechází ke čtení a opisování autorů vězněných a zakázaných, dále ke čtení a opisování tehdy nepublikovatelných autorů, jako byl Bohumil Hrabal nebo Josef Škvorecký apod.; poslední fáze se soustřeďuje především do okruhu edic Petlice a Expedice. Vůbec s podivem lze zjistit, jak několik z nás nezávisle na sobě, dokonce bez pochopitelných styků, vyslovilo v průběhu minulého desetiletí dříve nebo později své obavy o Evropu a její kulturu. Ludvík Vaculík svým typickým způsobem mluví o jasném tušení výhod: „Máme za sebou něco, co vás teprve čeká,“ a sděluje Evropanům: „Nakonec vám chci popřát pevné zdraví na neodvratné cestě naší stopou. Hlavy vzhůru! Nebojte se! Dá se to, vidíte, přežít.“ Osobně na tomto místě váhám. To, co máme za sebou, by Evropa zřejmě nepřežila. A Jiří Gruša: „Oč tu běží, týká se i Západu.“

*

Josef Palivec v eseji nazvaném Dvojdómá kultura chválí stav, v němž katolictví a protestantství, církevní rozdvojení, tvoří vítanou dvojproudnost, „kde se protivy konfrontují a vzájemně poopravují“. Na tomto místě je dnes možno se přít a stěžít bych pro jeho tvrzení shledával důkazy, ale napadá mne tento termín znovu v trochu jiném významu pro postižení – tout court – fenoménu české kultury od roku 1948, a to jak za hranicemi, tak i ve vlasti. Dvojdómá kultura. Kulturní diskontinuitu si však mnozí jako chorobu přenáší do exilu. Avšak naděje zůstává pořád větší než možnost zániku.

*

Naše vlast žije již několik desetiletí ve stavu smrtelného hříchu do té doby, dokud společně a úplně nebude zasypán krvavý příkop uvnitř nás. Toto dílo v osmašedesátém roce programem národního smíření započato bylo, v paralelních strukturách pokračuje a nemůže být sporu, že dokončeno bude.

(Zdeněk Rotrekl – Česká kultura 20. století v životě české společnosti. In Barokní fenomén v současnosti. Praha: Torst, 1995, ISBN 978-80-85639-51-3)

Josef Škvorecký

Josef Škvorecký (1924–2012) byl česko-kanadský spisovatel-prozaik, esejista, překladatel a exilový nakladatel, spolu s manželkou Zdenou Salivarovou zakladatel exilového nakladatelství '68 Publishers v Torontu.

Dětství prožil v Náchodě. Po maturitě na gymnáziu v Náchodě 1943 byl totálně nasazen. Na univerzitu mohl nastoupit až po skončení války. Nejprve krátce studoval na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze, pak 1946 přestoupil na filozofickou fakultu – obor angličtina a filosofie, absolvoval v roce 1949. Na umístěnkou působil jako učitel na středních školách v Broumově a Polici nad Metují a Vyšší sociální škole v Hořicích v Podkrkonoší. Roku 1951 získal doktorát (prací Thomas Paine a jeho vztah k dnešku) a nastoupil dvouletou vojenskou službu. Po návratu z ní roku 1953 nastoupil jako redaktor angloamerické redakce Státního nakladatelství krásné literatury a umění (SNKLU, pozdější Odeon). V roce 1956 nastoupil jako redaktor dvouměsíčníku Světová literatura, v letech 1957–1958 jako zástupce šéfredaktora. Po politickém skandálu následujícím vydání jeho prvního románu Zbabělci roku 1958 musel redakci opustit, ale mohl se vrátit do angloamerického oddělení SNKLU. Téhož roku se oženil se svou přítelkyní Zdenou Salivarovou.

Spisovatelem ve svobodném povolání se stal roku 1963. Vedle jiných aktivit je spjat i se začátky cimrmanologie, v prvních seminářích je zmiňován jako „prezident Společnosti pro rehabilitaci osobnosti a díla českého myslitele Járy da Cimrmana“. V lednu 1969 se stal předsedou redakční rady měsíčníku Plamen. Ještě v témže roce odjel do USA, tam nejprve přednášel na Cornellově univerzitě v Ithace (New York), v létě absolvoval stipendijní pobyt na Kalifornské univerzitě v Berkeley.

Po zastavení příprav vydání knihy Tankový prapor v Československu se spolu s manželkou Zdenou rozhodl zůstat v exilu a usadil se v Torontu, kde mu byla nabídnuta profesura. V letech 1969–1990 na tamější univerzitě vyučoval – vedl kurz současného českého divadla a filmu, kurzy anglické a americké literatury a od roku 1970 kurzy tvůrčího psaní, na Graduate Centre for Study of Drama Torontské univerzity také vyučoval dějiny a teorii

filmu. V roce 1971 společně s manželkou Zdenou založil nakladatelství '68 Publishers, které se zařadilo mezi přední československá, nejen exilová, nakladatelství. V něm do počátku 90. let vydával české exilové autory a v Československu zakázaná díla (do roku 1993 vyšlo celkem 227 titulů). V roce 1978 byl společně se svojí ženou zbaven československého státního občanství.

Vedle bohatého prozaického díla psal průběžně také publicistické články a eseje. Jeden z nich jsme vybrali i pro náš účel. Pochází z knihy Nataša, písníci a jiné eseje. Jak píše Michael Špirit, jeden z editorů mnohasvazkového Díla Josefa Škvoreckého, „tento svazek je výběrem z článků Josefa Škvoreckého o společnosti a politice na západní a východní polokouli, psaných od sedmdesátých do devadesátých let dvacátého století buď anglicky pro západní časopisy a sborníky, nebo česky pro exilová a posléze polistopadová periodika. Témata „společnost“ a „politika“ jsou tak široká, že je lze jen těžko preparovat od okruhů příbuzných, zvláště u autora, u něhož se osobní zaujetí prolíná s veřejným nasazením, beletristický přístup s publicistickým a polemická kritičnost se zábavným vyprávěním v tom nejlepším slova smyslu.

Knihy přináší v chronologickém sledu vybrané texty o politice a společnosti z let 1972–1985, na nichž lze po příspěvcích ze sedmdesátých let pro římské Listy sledovat především autorovo angažmá proti módně levicovým, resp. komunistickým názorům v kanadsko-americkém politickém tisku během osmdesátých let.”

K tomu se sluší dodat aktualizační poznámka. Škvoreckého postřehy jsou samozřejmě odrazem jeho zkušenosti z dob protektorátu i pounorového komunismu. Škvorecký byl bytostný individualista, doslova odpůrce všeho kolektivistického, což na mnoha místech svých textů zdůrazňuje. Kromě toho byl ztělesněním opravdové nepředstírané humanity; proto se nemohl smířit s žádnou formou násilí a agresí jakožto formu politického boje nesnášel o to víc. Jeho odpor k revolučním řešením dějinných zlomů tedy vycházel z jeho osobnosti, nikoli nějakého rigidního a vycizelovaného politického názoru. Pro jeho dílo i život platí, že nejvyšší hodnotou je mu svoboda, a to je protiklad násilí, které přinášejí revoluce.

Škvoreckého text Revoluce je obyčejně to nehorší řešení, ačkoli je z počátku 80. let, neztratil nic na své aktuálnosti, ba spíše každým dnem zní jeho slova živěji, bohužel. To, co on nazývá revolucí, a míní tím nacismus a komunismus 20. století, dnes nabývá nové podoby, sice na první pohled méně násilnické, ale v blízké perspektivě nelze vyloučit ani to. Až se všechny ty „liberálně-demokratické“ instituce rozhodnou existenčně, nebo i fyzicky zlikvidovat své oponenty, bude jim každý prostředek dobrý. Však už toho začínáme být svědky. Vyhadzování z redakcí, kateder a jiných vlivotvorných prostředí je realitou. Sepisování seznamů „vnitřních nepřátel“ a jejich veřejná ostrakizace rovněž. Co přijde potom?

Cituje-li Škvorecký na jednom místě eseje Leninovu charakteristiku „užitečných idiotů“, nemůžeme si nevšimnout, že v podstatě hovoří o době naší, jenomže už nemůže být při tom. Myslím, že by to pro něj bylo obrovské zklamání.

Revoluce je obyčejně to nehorší řešení

Upřímně řečeno, přepadá mě pocit bezmoci, kdykoli mám pro poučení lidí, kteří nikdy žádnou nezažili, hovořit o revoluci. Podobají se – prominete-li mi to klišé – dítěti, jež neví, že plamen svíčky může způsobit bolest, dokud se nespálí. Já, moje generace, můj národ jsme nedobrovolně prodělali dvě revoluce, obě socialistické: jedna byla pravá, druhá levá varianta. Obě dohromady mě vyléčily z krátkozrakosti.

Když mi bylo čtrnáct, říkali nám ve škole, že jediná cesta k spravedlivé a šťastné společnosti vede přes socialistickou revoluci. Kapitalismus je špatnost, liberalismus je podvod, demokracie je nesmysl a parlamentarismus znamená dekadenci. Tohle nás učil náš tehdejší ministr školství a osvěty, nebožtík pan Emanuel Moravec, a pak poslal svého syna bojovat za evropský socialismus s SS divizí „Hermann Göring“. Syna po válce pověsili a pan ministr, abych užil správného revolučního jazyka, se s pomocí pistole sám fyzicky zlikvidoval.

Když mi bylo jednadvacet, říkali nám na Universitě Karlově, že jediná cesta k spravedlivé a šťastné společnosti vede přes socialistickou revoluci. Kapitalismus je špatnost, liberalismus je podvod, demokracie je nesmysl

a parlamentarismus znamená dekadenci. Tohle nás učil náš tehdejší profesor filosofie, nebožtík pan Arnošt Kolman. Pak vyvdal napůl ruskou dceru za českého komunistu, ten se přidal k Alexandru Dubčekovi a nakonec utekl do Švédska. Profesor Kolman, jeden z posledních původních bolševiků z roku 1917 a osobní přítel Leninův, ho následoval a ve Švédsku roku 1980 zemřel. Před smrtí vrátil stranickou legitimaci Brežněvovi s veřejným prohlášením, že Sovětský svaz zradil socialistickou revoluci.

V roce 1981 mě všemožní lidé, trpící adlerovskými a rankovskými komplexy, ujišťují, že jediná cesta k spravedlivé a šťastné společnosti vede přes socialistickou revoluci. Kapitalismus je špatnost, liberalismus je podvod, demokracie je nesmysl a parlamentarismus znamená dekadenci. To mě dialekticky přivádí k podezření, že kapitalismus je patrně dobrá věc, liberalismus má možná pravdu, demokracie je asi pravdě nejbliž a parlamentarismus je statný gentleman vyzařující moudrost zralého věku.

V našem století se strhlo pěkných pár revolucí, většinou komunistických, některé byly fašistické, jiné nacionalistické a náboženské. Poslední slovo o nich o všech napsal Joseph Conrad v roce 1911 v románu Západu na očích (Under Western Eyes):

„...ve skutečné revoluci – ne při prosté změně vládní moci nebo při pouhé ústavní reformě – ve skutečné revoluci nestanou na předních místech nejlepší lidé. Nejdřív padne násilná revoluce do rukou úzkoprsých fanatiků a tyranských pokrytců. Pak se dostanou k lizu domýšliví intelektuální bankrotáři doby. To jsou náčelníci a vůdci. Všimněte si, že prosté lumpy jsem vynechal. Lidé zásadoví a spravedliví, lidé ušlechtilých a humánních povah, lidé nesobečtí a inteligentní hnutí někdy uvedou v život – ale vymkne se jim z rukou. Nestanou se vůdci revoluce. Stanou se jejími oběťmi: oběťmi znechucení, rozčarování – často výčitek svědomí. Groteskně zrazené naděje, zkarikované ideály – taková je definice úspěšné revoluce. V každé revoluci najdete srdce zlomená takovými úspěchy.“

Lze k této pronikavé analýze něco dodat? Zdá se mi, že se na jednotlivé případy hodí perfektně. Vzpomeňte si třeba na bratry Strassery, na ty nadšené německé socialisty: jednoho zlikvidovala jeho vlastní dělnická strana, druhý musel utéct nejdřív do kapitalistického Československa

a odtud do liberální Anglie. Jejich hnutí padlo do rukou typického „intelektuálního bankrotáře doby“, neúspěšného malíře jménem Adolf Hitler. Nebo si připomeňte Borise Pilňaka, zlikvidovaného, zatímco úhořovití a smrtonosní vědečtí byrokrati, které v novele Ukradený měsíc tak dobře popsal, vždy pohotoví likvidovat ostatní, aby si pomohli ke kariéře, pomáhali si ke kariéře a zanechávali za sebou stopu z lidských lebek. Pomyslete na nedobrovolné dobrovolníky z Kuby, umírající s údivem ve tváři v cizích zemích, kde nemají právo být a kde zabíjejí černé bojovníky, kteří tam po léta bojovali proti koloniální moci. Vzpomeňme si na německé komunisty, co po nacistické Machtübernahme uprchli do Moskvy a potom je, se srdci zlomenými, vydali zpátky do rukou gestapa, protože slovo dané Hitlerovi Stalin výjimečně dodržel; pokud to byli Židé, zlikvidovali je hned, pokud nebyli, poslali je do Mauthausenu a Ravensbrücku. Je to všechno prastará historie. Revoluce – prominete-li mi zase jedno klišé – si ráda pochutnává na vlastních dětech. Anebo jestli vám klišé vadí, řeknu to takhle: revoluce je lidožrout.

Odhaduje se, že násilné komunistické revoluce v našem století pozřely asi sto miliónů lidí – mužů, žen a dětí. A co se takovou opulentní hostinou získalo? V podstatě dvě věci, jež obě předpověděli tzv. klasikové marxismu-leninismu: stát, který odumřel, a Nový Socialistický Člověk.

Stát skutečně odumřel – změnil se v něco na způsob mafie. V dokonale propolicajtovaný režim. „Myšlenkový“ zločin, většinou lidí pokládaný za pouhý morbidní žert George Orwella už beztak umírajícího na tuberkulózu, se stal skutečností v dnešním „skutečně existujícím socialismu“, jak svůj status quo pokřtili Stalinovi dědici v československé komunistické straně. Hmotná úroveň života je v těchto porevolučních policejních státech vždy nižší, někde mnohem nižší než ve vyvinutých západních demokraciích. Ale Nový Člověk se tam vskutku objevil. Jak ho předpověděli.

Ne doslova, jak ho předpověděli. Kdo to vlastně je? Je to inteligentní tvor, ochotný – někdy aby prostě zůstal naživu, někdy aby si udržel hmotnou životní úroveň – zřít se jediných kvalit, jež ho odlišují od ostatních živočichů: své inteligence a morálního povědomí, své schopnosti svobodně myslet a otevřeně své myšlenky vyjadřovat. Připodobnil se trojici opiček, jejichž sošky najdete ve vetešnictvích: jedna si rukou přikrývá oči, druhá

uši a třetí tlamu. Nový Socialistický Člověk se vlastně stal novou Trojicí porevoluční éry.

Proto sdílím Camusovo podezření, že v konečné analýze je třeba dát přednost kapitalistické demokracii před režimy, jež stvořily násilné revoluce. Musím taky souhlasit s Leninem, že ti, kdož i po všech těch souostrovích Gulag (a po Grand Guignolu předvedeném polskou kompartají, vyzývající Solidaritu, aby držela hubu, nebo jinak bude polský národ zničen – a hádejte, kdo jej zničí?) pořád věří v násilné revoluce, jsou „užiteční idioti“.

Na obranu „revolučního“ násilí uvádějí někdy takoví duševně zaostalí lidé na Západě, že kapitalismus se provinil podobnými zločiny. Většina takových zločinů byla, pravda, spáchána v minulosti, někdy ve velice vzdálené minulosti, ale občas se páchají i dnes, zejména v tzv. třetím světě. Jenomže ospravedlňovat zločiny jenom tím, že se jich dopustili nebo dopouštějí i jiní, je mírně řečeno nevhodné. Dávat rozhrěšení komunistické inkvizici obviněním katolické církve, že přesně stejně si počínala v dobách Temna, rovná se přiznávat, že komunismus je návrat do dob Temna. Zatracovat generála Pinocheta, že mučí své politické vězně, a potom vyhandlovat své vlastní politické vězně právě propuštěné z psychiatrických klinik – vězení za vězně generála Pinocheta je – řekněme – černý humor.

Znamená to snad, že odmítám každou násilnou revoluci kdekoliv, bez ohledu na místní okolnosti? Ve svém životě jsem viděl příliš mnoho zoufalství, abych byl k něčemu takovému slepý. Nevěřím pouze ve dvě věci. Předně si nemyslím, že násilnému povstání, vyprovokovanému „dlouhotrvajícími zločiny a usurpacemi moci, směřujícími stále k stejnému cíli a prozrazujícími záměr uvrhnout člověka pod absolutní despotii“, se má říkat revoluce. Protože když taková „revoluce“ později vede k dalším „dlouhotrvajícím zlořádům a usurpacím moci“ a lidé proti ní povstanou, muselo by se – aby to bylo jazykově správné – takovému povstání říkat kontrarevoluce. V naší společnosti však tenhle výraz nabyl pejorativního významu, který si nezaslouží.

Za druhé: nevěřím, že nějaká násilná revoluce, v níž se uplatňují komunisti nebo fašisti, může kdy být úspěšná, krom ovšem, jak jsem to svrchu citoval, v conradovském stylu. Protože, krátce a dobře, nedůvěřuju autoritářským

ideologiím. Každá revoluce probíhající za spoluúčasti komunistů nebo fašistů musí nutně vyústit v diktaturu a nakonec většinou ve stát zcela nezakrytě ovládaný policií. Ani fašisti, ani komunisti se nikdy nesmíří s demokracií, neboť jejich konečným cílem, ať už mu říkají Führerprinzip, nebo diktatura proletariátu, je přesně ta „absolutní despotie“, o níž hovořil Thomas Jefferson. Partnery v revolučním úsilí snášejí jen tak dlouho, dokud je pro porážku existující moci potřebují – ne snad že by všichni komunisti a fašisti byli zgruntu zlí lidé, ale protože jsou to disciplinovaní přívrženci ideologií, jež jim poroučejí chovat se tak, jak se chovají a jak k tomu nabádá Hitler nebo Lenin. Fašisti jsou v tomhle ohledu upřímnější: říkají otevřeně – aspoň nacisti to říkali –, že demokracie je blbost. Lenin byl stejně upřímný ve svých mystičtějších chvílích; jinak používají komunisti newspeaku. A jakmile dostatečně posílí svou moc, zničí demokracii stejně efektivně jako fašisti. Obyčejně ještě efektivněji.

Tohle všechno je možná poněkud příliš obecně řečeno, a protože individualističtí Anglosasové obvykle vyžadují konkrétní, individuální příklady, pokusím se vám nějaké předložit.

V Kanadě žije starý univerzitní profesor jménem Vladimír Krajina. Přednáší na Universitě Britské Kolumbie ve Vancouveru a je to vynikající botanik, jenž od kanadské vlády obdržel nejvyšší uznání za práci pro zachování kanadské flóry. Jenže za druhé světové války byl Krajina taky jedním z nejstatečnějších bojovníků proti nacismu. Měl krátkovlnnou vysílačku, přes níž český odboj vysílal životně důležitá sdělení do Londýna: informace shromážděné členy české resistance ve zbrojním průmyslu, „našimi lidmi“ v protektorátní byrokracii, kteří měli přístup k nacistickým státním tajemstvím, a špióny britské Intelligence Service, jako byl proslulý A-54. Gestapo přirozeně po profesoru Krajinovi šlo. Několik let musel tajně přecházet z úkrytu do úkrytu a zanechával za sebou krvavou stopu gestapáků zastřelených jeho spolubojovníky i lidí, kteří mu poskytli úkryt, a gestapo je pak chytlo a zastřelilo. Po válce se Krajina stal poslancem Československé strany národně socialistické, ale v té funkci setrval jenom něco přes dva roky. Ihned po komunistickém puči v roce 1948 se musel znovu skrývat a nakonec ze země uprchnout. Proč? Protože komunisti mu nikdy nezapomněli, jak české podzemní organizace za nacismu varoval před spoluprací s komunisty. A měl pravdu. Nebyl jediný,

kdo musel prchat. Stovky jiných účastníků protinacistického odboje postavili komunisti před nutnost utéct ze země a ti, kdož utéct nechtěli nebo nemohli, skončili buď na šibenici, nebo v koncentracích, anebo, pokud měli štěstí, u lopaty. Mezi nimi taky mnoho českých letců RAF, hrdinů bitvy o Anglii. Stejná historie se opakovala v jiných středo a východoevropských státech. Opakuje se dnes na Kubě, ve Vietnamu, v Angole. Nejnověji v Nikaragui.

V nedávném článku v The New York Review of Books vypráví V. S. Naipaul o svých zkušenostech z revolučního Íránu. Setkal se tam se studentem-komunistou, jenž mu ukázal snímky svých soudruhů, které právě popravuje Islámská revoluční garda, a pak se mu svěřil s láskou ke Stalinovi: „Miluju ho. Byl to jeden z největších revolucionářů. [...] My v Íránu musíme udělat přesně to, co on udělal v Rusku. Musíme taky zabíjet a zabíjet. Hodně zabíjet [...], musíme zabít všechny buržousty.“ A proč? Snad aby vznikl nějaký brežněvovský Írán? Aby z Íránu mohli poslat desetitisíce nových zákazníků do sibiřského Gulagu? Jenže na buržoustech zřejmě nezáleží. Byli užiteční, když bojovali proti šachovi, jako byli k užitku kadeti a eseři v roce 1917, když svrhli carskou moc. Teď už jich není zapotřebí. Stali se z nich „fašisti“, stejně jako z barcelonských anarchistů pošpiněných slovníkem newspeaku v komunistickém tisku, jak o tom píše Orwell v Poctě Katalánsku (Homage to Catalonia). Proměnili se v nelidi. James Jones jednou řekl: „...je tak snadné zabíjet skutečné lidi jménem té nebo oné zatracené ideologie; jakmile si je nějaký zabiják dokáže vyabstrahovat do symbolů, nemusí mít pocit viny za to, že je zabil, protože to už nejsou skuteční lidé.“ Židé v Auschwitzu, zekové v Gulagu, buržousti v komunistickém Íránu. Symboly, ne už lidé. Revoluzionsfutter.

Když Angela Davisová seděla ve vězení, navázal s ní kontakt český socialistický politik Jiří Pelikán, bývalý komunista a dnes člen Evropského parlamentu za Italskou socialistickou stranu, a přes jednu americkou komunistku se jí dotázal, jestli by podepsala protest proti věznění řady komunistů v Praze. Souhlasila, ale teprve až se dostane z vězení; jinak prý by to mohlo ovlivnit výsledek procesu. Sotva ji osvobodili, vzkázala po sekretářce, že samozřejmě bude bojovat za propuštění politických vězňů všude na světě, ovšem s výjimkou socialistických států. Každý, kdo sedí v socialistickém kriminálu,

musí být proti socialismu, a proto si zaslouží být, kde je. Všichni ptáci létají. Pštros je pták. Pštros tedy létá. Tolik o profesorce filosofie Anděle Davisové.

Tolik, pokud jde o konkrétní příklady. Albert Camus si ve svých Sešitech zaznamenal rozhovor, který měl s jedním ze svých komunistických spolubojovníků v dobách protinacistického boje: „Poslyšte, Tare, skutečný problém je v tomhle: ať se stane cokoli, já vás vždycky budu hájit proti puškám popravčí čety. Zato vy budete muset souhlasit, aby mě zastřelili.“

Evelyn Waugh, jemuž, přiznávám se, dávám přednost před všemi ostatními moderními britskými spisovateli, řekl v interview s Julianem Jebbem: „Umělec musí být reakcionář. Musí se postavit proti duchu doby a neplácát se na okraji obecného proudu; musí se postarat aspoň o trochu opozice.“

Všechno, co jsem poznal o násilných revolucích, ať už z knih nebo z osobní zkušenosti, mě přesvědčuje, že Waugh má pravdu.

Tohle je moje troška opozice.

(1982)

(Josef Škvorecký – Nataša, pícníci a jiné eseje. Praha: Literární akademie 2006. ISBN 80-86877-23-X)

Karel Kosík

Karel Kosík (1926–2003) byl český filosof, historik a sociolog. V průběhu druhé světové války studoval na gymnáziu, kde se zapojil do odboje v levičově orientované skupině Předvoj. Dne 17. listopadu 1944 byl zatčen gestapem a později vězněn v Terezíně, kde jako „heftlink“ pracoval na výstavbě podzemní továrny Richard pod Radobýlem. Roku 1945 maturoval na gymnáziu v Praze, poté studoval na Filozofické fakultě UK (do roku 1947), pak studoval do roku 1949 na leningradské a moskevské univerzitě.

Od roku 1953 byl zaměstnán jako vědecký pracovník ve Filosofickém ústavu ČSAV. Původní vyhraněně marxistické pozice opustil koncem 50. let. Především díky své knize Dialektika konkrétního (1963), která byla přeložena do mnoha jazyků, se stal celosvětově přijímaným intelektuálem. Roku 1968 byl jmenován profesorem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kterým byl až do roku 1970. V letech 1968 až 1969 byl členem ÚV KSČ. Roku 1970 byl vyloučen z KSČ a až do roku 1989 žil pouze z honorářů za starší publikace vydávané v zahraničí a z podpory českých emigrantských nadací. Roku 1990 se vrátil na univerzitu a přednášel zde do roku 1992. Poté přešel do Filosofického ústavu AV.

Po roce 1989 vydal tyto publikace: Století Markéty Samsové (1993), Jinoch a smrt (1995), Předpotopní úvahy (1997) a Poslední eseje (2005). Právě z těch naposled jmenovaných čerpáme ukázkou pro tuto čítanku: o (ne) slušnosti v politice a světě kolem nás. Zde se Kosík ukazuje jako brilantní esejista, velice vstřícným jazykem podávající hluboké myšlenky s trvalou platností. Posudte sami.

O NESTOUDNOSTI A POKOŘE

Dnes: Čas od času projevují osvícené kruhy vyšší společnosti zájem o život obyčejných lidí: jak bydlí, co čtou, jaké starosti mají. Kolona aut projíždí pražským sídlištěm. Jedna z dam: Okamžitě zastavte, jsem znechucena těmi odpornými králíkárnami po obou stranách silnice. Chci vidět, jak žijí lidi. Průvodce: Odpusťte, madam, ale minulý režim neměl tak vřelý vztah

k domácímu zvířectvu jako vy, a proto jej ani ve snu nenapadlo, aby stavěl nákladné útulky s dálkovým vytápěním a koupelnami pro psy, kočky a jinou drobnou havěť: Zde žijí lidi. – Pak mi ovšem vysvětlete, pane, proč ty lidi setrvávají v těch ohyzných noclehárnách, urážejících důstojnost i vkus, a neopatří si elegantní vily se zahradami? Vědí vůbec, že mají konečně svobodu a jako majitelé se mohou svobodně rozhodovat?

Před 150 lety: V březnu roku 1848 píše Božena Němcová z Domažlicka své přítelkyni do Prahy: „Ty nemáš pojmu o té nouzi, která panuje mezi chudým lidem; věř, že by mnohý rozmazlený panský psík nežral to, co ta chudina jíst musí. Co se peněz prohejří, co se prohraje, na parádu dá a jiné darebnosti, a lidé hladem mrou!... Hled'; to je ten pokrok, tak se zdokonaluje člověčenstvo! Když si všecko rozmyslím, jak to je, a jak by to mělo být, tu pobádá mne vášeň, jít mezi ty ubohé a ukázat jim, kde hledat spravedlnost.“

Propadnout se hanbou

1. Nestoudnost je ztráta studu. Má nestydaté sebevědomí, vystupuje arogantně, v nahotě, současně se však chová pokrytecky a zakrývá svou podstatu kostýmem, uniformou, peřím. Osobuje si právo, že ona jediná umí a smí definovat, co popírá: stud. Její mínění ponižuje stud na okrajovou a banální záležitost. Co je stud, objasňuje nestoudnost na slovesu stydět se: červenat se, přicházet do rozpaků, sedávat v koutě. Kdo ztratí nebo zavrhne stud, o nic důležitého nepřichází, pouze se zbavuje zbytečné zátěže. Kdo se červená, nemůže počítat s úspěchem ve společnosti. Kdo sedí ostýchavě v koutě a trpělivě čeká, až na něho štěstí zavolá, ničeho nedosáhne. A pokud se lidé stydí, vztahuje se jejich nepříjemný pocit většinou na minulost. Ale kdo by se chtěl trvale zatěžovat něčím, co již není, co prošlo a zmizelo? Lidé se stydí, podle potřeby, za svůj buržoazní nebo proletářský původ a zříkají se ho, naoko nebo doopravdy, stydí se za své minulé činy, výroky, spisy, distancují se od nich a na vysvětlenou dodávají: pošetilost a romantika mládí, dočasné pomýlení, nezbytná taktická lest, jak rozložit říši zla zevnitř.

Ztratit stud je něco jiného než přijít o slepé střevo nebo zapomenout deštník v hospodě. Co se děje s člověkem, jestliže je zbaven studu? Stud není dočasný, nahodilý, okrajový psychofyziologický stav, ale základní

postoj ke skutečnosti. Člověk má stud, aby se orientoval ve světě. Pokud o stud přijde, bloudí nebo se uplatňuje uvnitř labyrintu, z něhož nenalézá východisko. Odtud je pochopitelné, proč v antice (Pindar, Sofokles) bděl aidós (stud, ostych) spolu s nejvyšším bohem Diem nad veškerým lidským konáním.

2. Kde mizí stud, uvolňuje se prostor pro nástup pomocníků nestoudnosti: šafáře, lokaje, šaška, mluvky. Šafář je slouha, který dostal úřad, ale nezbavil se lokajské poníženosti před vrchností, pouze ji doplnil jízlivou arogancí k podřízeným. V jeho chování se spočtuje úlisnost k mocným s výsměšným přezíráním slabých. Šašek je kritik zvláštního druhu. Pranýřuje „odvážně“ a "nekonvenčně" druhotné nedostatky, aby zastíral chybu základní, pronáší žoviální sentence a dává tak najevo, že vážná analýza poměrů je zbytečná. Za určitých okolností propaguje „morální rozměr“ a baví publikum svými návrhy, jak přivést lidstvo na víru pravou. Napomíná pány žraloky, slečny hyeny, kmotřičky krysy, bratry vlky, aby nezaostávali za pokrokem a vnesli do svého podnikání „etickou dimenzi“. Lokaj je mistr psovské oddanosti. Má vyvinutou vstřícnost a předjímavost, která plní příkazy dříve, než je stačí pán vyslovit. Mluvka musí mluvit, i když nemá co říci. Jeho projevy se hemží originálními obraty: Já osobně se domnívám. Mám osobně takový pocit. Osobně jsem pro tvrdý zásah, ale na druhou stranu nesmíme věc vidět v černobílém horizontu. Nejsem o záležitosti informován, nicméně a každopádně rád zprostředkuji veřejnosti svůj názor. Když se ke slovu dostanou mluvkové a zmocní se masmédií, není slyšet vlastního slova: do oběhu jsou vrhána slova nevlastní, prázdné, omšelé, hluché fráze.

3. Generace našich otců ještě věděla, co znamená propadnout se hanbou. Ale ani jim nebyla záležitost jasná. Netušili, že jsou pozdními svědky pouhých pozůstatků něčeho, co v životě lidí hrálo důležitou roli.

Stud má výraznou časovou strukturu, vztahuje se prvotně k přítomnosti a budoucnosti, teprve druhotně, v zeslabené podobě, k minulosti. Stud je varující předvídavost. Stud upozorňuje: do té či oné pochybné hry se člověk nesmí nechat zatáhnout, nechce-li ztratit svébytnost, svoji tvář, své já. Veden studem a ostychem, štítí se člověk, přímo fyzicky, hanebnosti a mrzkosti, nepřipouští si je k tělu, otrásá se hnusem při pouhém pomyslení, že by se měl spolčit se zlem. Stud a ostych mají zlo v ošklivosti, je

jim fyzicky odporné. V pocitu hrozící hanby klíčí a rodí se osobnost. Osoba naproti tomu znamená zánik osobnosti. Osobnost je rozhovor tří účastníků jednoho já, žalobce, obhájce, soudce, kdežto osoba provádí, vykonává, prosazuje, aniž se ptá svědomí, aniž se radí s ostychem a studem.

V ostychu a studu projevuje člověk úctu k sobě, k vlastnímu já. Vlastní já má úctu před sebou, a nemusí být proto ke slušnému jednání přinuceno strachem z trestu nebo vnějšími autoritami. Je napřimováno strachem vnitřním, osvobozujícím, který napovídá, že by si člověk zadal, že by se ponížil sám před sebou, že by zradil sám sebe, že by se jeho svět zhroutil, kdyby propadl nestoudnosti.

Slušnost

4. Nestoudnost je vrcholné stadium ne/po/slušnosti. Kdo se upsal nestoudnosti, nedoslýchá, v mnoha důležitých záležitostech a situacích se přeslechne. Nestoudnost je vada sluchu.

5. Dohady, zda Řekové dávali přednost zraku před sluchem a ve světě se orientovali hlavně viděním, nahlížením, zřením, rozptyluje největší z myslitelů, Hérakleitos. Jako červená nit se jeho filosofii vine objev, že člověk má dvojí sluch (a zrak), běžný, všední – a výjimečný, heroický, tvůrčí. Sluch je privilegovaný přístup ke skutečnosti, který člověku umožňuje, aby porozuměl, co říká Logos nebo Bytí. Pokud člověk jeho řeči naslouchá, vstupuje do světa a žije jako svobodná bytost, pokud tento hlas přeslechne a jeho sluch ohluší běžné záležitosti, upadá do poslušnosti vazalské.

Člověk neslyší a nevidí více nebo méně než zvíře, ale svým sluchem a zrakem vnímá skutečnost radikálně jinak, protože jí rozumí v médiu řeči. Kdo slyší šepot a šelest, slyší také, jako nezbytný, většinou přeslechnutý doprovod, slova „šepot“ a „šelest“. Kdo prochází v časných hodinách letní loukou a vidí třpyt ranní rosy v trávě, slyší současně, většinou nevědomky, slova „třpyt“, „rosa“, „tráva“.

Otázkou není priorita zraku před sluchem nebo uší před očima, ale koordinace, souhra těchto smyslů s pohybem rukou a nohou. Oko vidí a v jeho pohledu se rodí pokyn pro ruce a nohy, aby zahájily pohyb a daly se do díla.

6. *Slušnost je étos obyčejného člověka, který netouží přeměnit svět a stát se hrdinou, ale zůstává nepozorován a skryt v nenápadné prosté všední službě, spolehlivosti, poctivosti, v níž nese břímě světa a udržuje pospolitost. Slušnost je pro něho jednoduchou, srozumitelnou, uskutečnitelnou maximou, kterou neopouští v dobách zlých ani dobrých, při vzestupu ani v pádu. Tento postoj ví podvědomě o svých mezích, obvykle je nepřekračuje, ani vzhůru – k heroickému, ani dolů – k neslušnosti a podlosti. Slušnost je životadárny humus veškeré kultury a jakéhokoli soužití. Kde je slušnost zničena a na její místo nastupuje chytráctví a zištnost, tam je v samých základech ohrožena kultura.*

Slušnost není ustrašenost a průměrnost. Zná míru, je moudrostí každodenního života. Že lidé umírají, že je sužují nemoci a pronásleduje neštěstí, že se radují a rmoutí, je zcela v pořádku, takový je odvěký přirozený běh světa a je zbytečné se nad ním pozastavovat. Takový je život, jiný nebyl, jiný nebude. Ale také v tomto prostém substanciálním životě, z jeho vlastního středu, nikoli zvenčí, vpadne náhle do důvěrného cyklického času děsivý živel, vyšlehne neočekávaně blesk výjimečnosti a šílenství, ozáří oslnivým světlem celou krajinu, a naráz zmizí – Viktorka Boženy Němcové.

Jako elementární živná půda kultury a společenství je slušnost konzervativní: netouží po změnách, přidržuje se pevného, trvalého, osvědčeného. Změnu žádají a prosazují historické osobnosti – heroové. Hegel se domníval, že Alexandr Veliký a Napoleon patří k dějnotvorným postavám, které narušují stabilitu a přinášejí změnu. Současně však věděl, jako pozorný čtenář anglických ekonomů Stewarta a Smithe, že v moderní době jsou nositelem novot a převratů anonymní neosobní procesy a s nimi spojená hnutí mas.

Pouhá slušnost ke změně dějinných situací nestačí. Ale vyplývá odtud, že protagonisty pokroku mají právo, aby ve jménu velké transformace odhodili slušnost jako muzeální přežitek?

7. *Aby se slušnost obhájila a nepodlehla agresivní nestoudnosti, musí se ve výjimečných chvílích povznést sama nad sebe, najít v sobě odvahu i moc k heroickému odporu: za takových okolností přerůstá ve statečnost. Tato heroická slušnost nemluví o svých zásluhách, nedožaduje se odměny a poct,*

ale zejména: její jednání není motivováno vidinou, že se jednou dostane k moci a bude vládnout shůry.

Impérium

8. V srpnu roku 1945 svrhly Spojené státy atomové bomby na města Hirošimu a Nagasaki. Úder zasáhl Japonsko, válečného nepřítele, ale politický záměr akce byl jiný: dát varovný signál tehdejšímu spojenci, aby se choval povolněji: „*To make Russia more manageable in Europe.*” Ponechávám stranou dobové souvislosti a zastavuji se u (tří) klíčových slov, která osvětlují celé dvacáté století: *to make more manageable* – přimět k větší povolnosti. (Viz: Friedrich Wagner – *Die Wissenschaft und die gefährdete Welt*, Mnichov, 1964, str. 434.)

9. Dvacáté století je gigantickou laboratoří, v níž se za rozhodující účasti vědy zkoumají a hledají metody, jak přeměnit člověka na poddajný, ohebný, zpracovatelný materiál, připravený a příhodný k dalšímu použití. Technologové moci, někteří z nich si připadají jako umělci, dávají tomuto materiálu příslušný, odpovídající tvar, konstruují z něho poslušné příslušenství fungujícího systému. Odkud čerpají architekti „světového pořádku“ představy, jak by se mělo lidstvo vyvíjet, mají je ze své hlavy nebo pouze plnými doušky nadechují dobovou atmosféru a řídí se míněním a náladami, jež jsou jako samozřejmost ve vzduchu? Jaké „filozofie“ dávají přednost?

10. „Euroamerická civilizace“ nezrušila římskou imperiálnost, ale jinými, dokonalejšími prostředky v ní pokračuje. Impérium je území ovládané rozkazem. Dnes je tímto územím celá planeta, nejen její pevniny a oceány, ale také vzdušný a kosmický prostor kolem ní. Tak obrovité impérium dosud v dějinách neexistovalo. Radikálně se změnil příkaz, rozkaz, diktát, který toto rozsáhlé teritorium ovládá a spravuje.

Dříve komandovali císaři, carové, papežové, králové, feudálové, kapitalisti, byrokrati, kdo komanduje dnes? Nikdo! Jsme pod komandem něčeho, nikoli někoho. Lidé nahoře, ve vlivných a výnosných postaveních, jsou pouze dobře honorovanými služebníky neosobní moci, která je vrcholnou a závěrečnou fází totálního „zvěčnění“: lidé upadají do područí věcí a zvěčněných

vztahů, jejichž souhrn tvoří moderní fatum: ono diktuje směr, tempo, účel vývoje i způsob života.

Planetární proces devastace zahrnuje jak zánik architektiky, na jejíž místo nastupuje fungující systémovost, tak ztrátu múzičnosti, kterou vystřídala vypočítavá prozaičnost, provázená rozmrzelostí a nudou; zde je semeniště opiátů všeho druhu, zištného násilnictví i zabíjení pro-nic-za-nic.

11. Nestoudnost potřebuje pokoru, aby mohla přikazovat, poroučet, vládnout. Za jejího panství trvale posluhuje dočasnému, mír se stává vazalem válečnictví, „blbost doktorský radí rozumu“, „zajaté dobro otročí zlu“, bůh Éros je zastíněn orálním sexem. Neviditelná ruka trhu je uvržena do služebního poměru a stává se pouhým nástrojem daleko sahajících a všeho dosahujících chapadel planetární nestoudnosti.

Rozkaz, příkaz, diktát jsou poselstvím, které vysílá ozbrojená paže prostřednictvím svého zástupce, slova. Slovo zastupuje vrchní komando a management (oboje z latinského manus, ruka) a jako jimi pověřený delegát se obrací k těm, jejichž údělem je poslouchat.

12. Volání. K čemu vybízí stud, k čemu vyzývá nestoudnost, k čemu volá pokora a služebnost? Jsou zvolání heroická, svolávající k obraně ohrožené svobody. K nim patří slavné No pasaran! Jsou výzvy sluhovské, mezi ně se řadí ubohé a perfidní Na Bělehrad!

13. Kdo se domnívá, že nemocí naší doby je pýcha, a jako lék doporučuje pokoru, neví, co mluví a radí. Pokora je odvrácená strana a pozůstatek imperiálnosti, světské i církevní. Dobyvatelé nutili podrobené národy a kmeny, aby se pokořily a v pokoře jim sloužily. Církev měla k dispozici instrumentárium, kterým přemlouvala kacíře, aby odvolali a sklonili se před její výhružnou autoritou.

V holocaustu se ukázala absurdnost mýlící se pokory a poslušnosti. Vyhlédnuté oběti se sami organizují, včas se shromažďují, dostavují se na místa určení a spořádaně pochodují do krematoria. Zvrácená „samo-správa“: jdou poslušně do pekel. Odpor je zbytečný, vzpoura nesmyslná? Do záhuby jdoucí jsou konsternováni dozírajícím katem, jeho velitelský pohled a dohled ochrnuje jejich pohyblivost, jako ohlušení a smyslů zbavení

plní jeho příkazy. Slepá poslušnost vykonává bez námitek cizí povely: cesta ke zkáze, k destrukci, k zániku je otevřena.

Žijme v pokoře. Ať každý začne u sebe, uskrovní se, utáhne si opasek a slíbí, že si nebude žít nad poměry. Lékař, rolník, učitel, železničář, horník, nechť nikdo nepřepíná své nároky, nechť každý nahlédne, že jedinou nadějí a spásu skýtá všeobecná pokora. Pokora, která se ani prstem netkne vládnoucí planetární nestoudností.

Nestoudnost a trest

14. Antická báje vypravuje o mocném králi, Erysichton se jmenoval, který dal pokácet posvátné dubové háje, žádných varování nedbal, nenasytná chtivost a lačnost jej hnala stále dál, až se kdysi úrodný kraj změnil na vyprahlou poušť. Staré Řecko mělo vyvinutý smysl pro spravedlnost a každý přečin se trestal způsobem, který odpovídal povaze arogantního jednání. Když zničil krajinu a spolu s ní poetičnost (vily z nehostinného úhoru uprchly) a hladová žádostivost neustává, ale roste, zakousává se Erysichton do vlastního těla a kus po kuse je požírá.

Rozdíl mezi starou bájí a moderní skutečností je nabíledni. Co kdysi postihovalo jedince, zpupné, vyšinuté, nepoučitelné, zachvacuje dnes celé lidstvo. Fungující planetární systém je inteligentně sestrojené zařízení na auto-destrukci člověka. Moderní člověk není vydán na pospas moru, ale sebe-zničení. Jestliže je příroda prodloužené tělo člověka, nikoli cizí těleso, a patří podstatně k jeho bytosti, jak říká klasik, jestliže lidé myslí na Zemi, a tedy i ona jakoby jejich prostřednictvím myslí, jak si do zápisníku poznamenává geniální básník (Mácha), potom se nestoudnost předvádí jako dvojnásobně nepřátelská, destruktivní síla: ničí jak nezbytné životní podmínky člověka, tak jeho vlastní já, jeho svébytnost.

Že se devastuje příroda, to ví dnes každý a hodně se o tom hovoří, kdo si však všímá ohrožení daleko nebezpečnějšího, které vyplývá ze sebe-zničení? Co znamená ono přehlížené, a proto, jak se zdá, nicotné slůvko „sebe“? Jeho význam odhalují rčení: být hněvem bez sebe, upadnout do bezvědomí a přijít opět k sobě, neovládat se (sebe). V určitých situacích

ztrácí člověk své já, a tím i sám sebe: je bez sebe, a hrozí mu, že jej ovládne cizí moc, běsi.

Trest nepřijde zítra, jsme trestáni již dnes

15. Myslet znamená děkovat, říká německý filosof: denken ist danken. Čeština tento názor nepřímo potvrzuje. Ryze slovansky znějící „děkovat“ je převzato z německého „myslet“, denken. Kdo děkuje, myslí na toho, kdo mu prokázal dobrodiní, má v paměti událost, která se významně zapsala do jeho života. Kdo děkuje, oslavuje dobrodiní a životadárnost, a v tomto uctívání druhého a druhých slaví současně své lepší já, své vlastní já: uznalost, statečnost, soudnost, smysl pro krásu a spravedlnost.

Moderní člověk si odvykl děkovat. Proč by měl děkovat, jestliže nade vším vládne a všechno má pod kontrolou? Člověk přestal děkovat, ale stále ještě myslí? Není však spojitost myšlení a děkování tak podstatná, že se ztrátou jednoho mizí i druhé? Myslí ještě moderní člověk, nebo již tak hluboko propadl nepravdě, že ztotožňuje myšlení s počtářstvím a pohybuje se v této záměně s naprostou samozřejmostí? Moderní člověk se odnaučil děkovat. Umí ještě slavit a oslavovat? Nebo v aranžovaných vystoupeních vychvaluje pouze sebe, vyzvedá své zásluhy a úspěchy, chvástá se, hraje si na vítěze a dobrodince? Ale je na scestí a zbloudí každý, kdo jen sebe slaví“.

Ostych a stud navozují atmosféru, v níž může promluvit všechno, co je v šumu a hluku a vřavě přehlušeno a umlčeno. Ostych je způsob, jak člověk rozlišuje mezi prchající běžností a tím, co je hodno úcty a zapamatování, co má mít na mysli a podržet v paměti. Velká díla, ale i místa, jež jsou obestřena tajemností a posvátností, mají podivuhodnou moc a rozprostírají kolem sebe zvláštní ticho. Kdykoli promlouvají, všechno ostatní umlká a ustupuje do pozadí, v krajině se rozhostí slavnostní ladění. Kde vládne nestoudnost, prosazují se pokleslé manýry, chtivý zrak a ještě lačnější ruka žádostivě sahají na všechno bez rozdílu, aby se zmocnily, kontrolovaly, majetnily, disponovaly podle své libovůle.

16. Člověk se nerodí jako příslušník masy nebo mlčící a ovladatelné „většiny“. Masovost, davovost, stádnost vzniká až v okamžiku, kdy se myšlení a děkování zavrhuje jako zbytečnost a zátěž. Bez myšlení a umění

děkovat přeslechne člověk, kam přísluší a patří, v tomto přeslechnutí ztrácí vlast a jako osiřelý jedinec se propadá do statisícových houfů, do masy konzumentů, diváků, automobilistů, turistů.

Masovost přichází jako zasloužený trest za kapitulaci: kdo se vzdal – ze strachu, z konformismu, z pohodlnosti – oné moci a mohutnosti, která je člověku nejvlastnější, myslet a děkovat, a vyměnil ji za výnosné a slibné počtářství, neujde trestu, spravedlnost ho dostihne.

(Karel Kosík – Poslední eseje. Praha: Filosofia 2004. ISBN 80-7007-206-7)

Milan Kundera

Milan Kundera (*1929 Brno) je česko-francouzský spisovatel. Od roku 1975 žije ve Francii. Do literatury vstoupil jako básník a dramatik, nakonec se ale celosvětově proslavil zejména jako prozaik a esejista. Jeho texty (např. Nesnesitelná lehkost bytí, Nesmrtelnost a Žert) patří mezi nejčastěji překládaná česká díla na světě. Román Nesmrtelnost (1988), z něhož vyjímáme esejistický text o „imagologii“, byl posledním titulem, který napsal česky. Současně jde ale o první román, v němž se česká tematika neobjevuje. Kundera tentokrát obrátil svou pozornost k Západu a začal analyzovat jeho stinné stránky (dosud se západní čtenář mohl domnívat, že koneckonců mluví hlavně o totalitě za železnou oponou). Za pomoci pojmů jako „imagologie“ (moc obrazů, která na Západě nahradila moc ideologií, je však stejně manipulující a ničivá) podle názoru některých kritiků Kundera vystoupal na svůj románový i filozofický vrchol. Pro náš účel vyjímáme právě úvahu o imagologii, která je přes propast bezmála pětatřiceti let stále živá a nabývá možná i čím dál hrozivějších podob a dopadů.

Imagologie

Politik závisí na žurnalistovi. Ale na kom závisejí žurnalisté? Na těch, kdo je platí. A ti, co platí, jsou reklamní agentury, které si kupují od novin místo, od televize čas pro své reklamy. Na první pohled by se řeklo, že se budou bez váhání obracet na všechny noviny, které jdou dobře na odbyt, takže mohou zvýšit prodej nabízeného výrobku. Ale to je naivní pohled na věc. O prodej výrobku jde méně, než si myslíme. Stačí se podívat do komunistických zemí: nelze přece tvrdit, že miliony Leninových obrazů vyvěšených všude, kudy chodíte, by mohly zvýšit lásku k Leninovi. Reklamní agentury komunistické strany (tak zvaná agitační a propagační oddělení) už dávno zapoměly na praktický cíl své činnosti (učinit komunistický systém milovaným) a staly se samy pro sebe svým cílem: vytvořily svůj jazyk, své formule, svou estetiku (vedoucí těchto agentur měli kdysi absolutní moc nad uměním svých zemí), svou představu o životním stylu, který pěstují, šíří a vnucují ubohým národům.

Namítnete, že reklama a propaganda jsou nesrovnatelné, protože jedna slouží obchodu a druhá ideologii? Ničemu nerozumíte. Asi před sto lety v Rusku se pronásledovaní marxisté začali tajně scházet v malých kroužcích, v nichž studovali Marxův manifest; zjednodušili obsah té jednoduché ideologie, aby ji šířili do dalších kroužků, jejichž členové zjednodušující ještě víc to zjednodušení jednoduchého ji předávali a šířili dál, takže když se stal marxismus známý a mocný na celé planetě, zbyla z něho jen sbírka šesti či sedmi hesel, navzájem tak chatrně spojených, zeje těžko ji nazývat ideologií. A právě proto, že to, co zbylo z Marxe, netvoří už dávno žádný logický systém ideí, ale jen sled sugestivních obrazů a hesel (usmívající se dělník s kladivem, černochoch, bělochoch a žlutý muž držící se bratrsky za ruce, holubice míru vzletající k nebi a tak dál a tak dál), můžeme právem mluvit o postupné, obecné a planetární proměně ideologie v imagologii.

Imagologie! Kdo vymyslel ten znamenitý neologismus dříve? Já, nebo Paul? Na tom konec konců nezáleží. Důležité je, že to slovo nám konečně umožní spojit pod jednou střešou to, co má tolik jmen: reklamní kanceláře; poradce státníků pro tak zvanou komunikaci; designéry, kteří navrhují tvar aut i cvičebního nářadí; tvůrce oděvní módy; holiče; hvězdy show businessu diktující normu fyzické krásy, jíž se řídí všechna odvětví imagologie.

Imagologové existovali ovšem ještě dříve, než si vytvořili své mocné instituce, jak je dnes známe. I Hitler měl svého osobního imagologa, který, postaviv se před něho, předváděl mu trpělivě gesta, která má dělat při projevu, aby fascinoval dav. Jenomže kdyby ten imagolog dal tehdy novinářům interview, v němž by bavit Němce tím, jak Hitler neuměl hýbat rukama, nepřežil by svou indiskreci o více než půl dne. Dnes však imagolog svou činnost nejen neskrývá, ale dokonce mluví často sám za své státníky, vysvětluje publiku, čemu je naučil i odnaučil, jak se budou podle jeho instrukcí chovat, jakých formulí budou používat a jakou kravatu nosit. A nedivme se jeho sebevědomí: imagologie dobyla v posledních desetiletích historického vítězství nad ideologií.

Všechny ideologie prohrály: jejich dogmata byla nakonec demaskována jako iluze a lidé je přestali brát vážně. Komunisté například věřili, že proletariát se během kapitalistického vývoje bude čím dál víc ochuzovat, a když se jednoho dne ukázalo, že dělníci jezdí v celé Evropě do práce v autech,

měli chuť křičet, že skutečnost švindluje. Skutečnost byla silnější než ideologie. A právě v tom směru ji imagologie překonala: imagologie je silnější než skutečnost, jež ostatně už dávno není pro člověka tím, čím byla pro moji babičku, která žila na moravské vesnici a znala ještě všechno z vlastní zkušenosti: jak se peče chleba, staví dům, jak se zabíjí vepř a dělá se z něho uzené, co se dává do peřin, co si myslí o světě pan farář a pan učitel, každý den se setkala s celou vesnicí a věděla, kolik bylo spácháno v okolí za posledních deset let vražd; měla, tak říkajíc, osobní kontrolu nad skutečností, takže jí nemohl nikdo namluvit, že moravské zemědělství rozkvétá, když doma nebylo co jíst. Můj soused v Paříži tráví svůj čas v kanceláři, kde sedí osm hodin naproti jinému úředníkovi, pak sedne do auta, vrátí se domů, otevře televizi, a když ho hlasatel informuje o sondáži veřejného mínění, podle něhož většina Francouzů rozhodla, že je v jejich vlasti největší bezpečnost v Evropě (nedávno jsem takovou sondáž četl), otevře samou radostí láhev šampaňského a nikdy se nedoví, že právě toho dne byly spáchány v jeho ulici tři loupeže a dvě vraždy.

Sondáže veřejného mínění jsou rozhodujícím nástrojem imagologické moci, která díky jim žije v naprosté harmonii s lidem. Imagolog bombarduje lidi otázkami: jak prosperuje francouzská ekonomika? bude válka? existuje ve Francii rasismus? je rasismus dobrá, nebo špatná věc? kdo je největší spisovatel všech dob? je Maďarsko v Evropě nebo v Polynésii? který ze státníků světa je nejvíc sexy? A protože skutečnost je pro dnešního člověka pevninou čím dál méně navštěvovanou a ostatně právem nemilovanou, staly se výroky sondáží jakousi vyšší skutečností anebo řekněme to jinak: staly se pravdou. Sondáže veřejného mínění jsou permanentně zasedající parlament, který má za úkol vytvářet pravdu a to tu nejdemokratičtější pravdu, jaká kdy existovala. Protože se nikdy neocitne v rozporu s parlamentem pravdy, bude moc imagologů žít vždycky v pravdě, a i když vím, že všechno, co je lidské, je pomíjivé, neumím si představit, co by mohlo zlomit tuto moc.

K srovnání ideologie a imagologie chci dodat ještě toto: Ideologie byly jako obrovská kola v zákulisí, která se točila a uváděla do pohybu války, revoluce, reformy. Imagologická kola se otáčejí a na historii to nemá vliv. Ideologie válčily jedna s druhou a každá z nich byla s to naplnit svým myšlením celou

epochu. Imagologie organizuje sama mírumilovné střídání svých systémů ve svižném rytmu sezón. Řečeno Paulovými slovy: Ideologie patřily historii, kdežto vláda imagologie začíná tam, kde historie končí.

Slovo změna, tak drahé naší Evropě, dostalo nový smysl: neznamená nové stadium souvislého vývoje (jak to chápali Vico, Hegel nebo Marx), nýbrž přemístování z místa na místo, z jedné strany na druhou, dozadu, doleva, dopředu (tak jak to chápou krejčí vymýšlející nový střih pro novou sezónu). Jestliže se imagologové rozhodli, že v tělocvičném klubu, kam chodí Agnes, budou všechny stěny přikryty obrovským zrcadlem, není to proto, že cvičící se potřebuje během cvičení pozorovat, ale proto, že se na imagologické ruletě zrcadlo stalo toho času šťastným číslem. Jestliže v době, kdy píšu tyto stránky, se všichni rozhodli, že Martin Heidegger má být považován za zmatence a prašivou ovci, není to proto, že jeho myšlení bylo překonáno jinými filozofy, ale že na imagologické ruletě se stal pro tuto chvíli nešťastným číslem, antiideálem. Imagologové vytvářejí systémy ideálů a antiideálů, systémy, které mají krátké trvání a z nichž každý je rychle vystřídán jiným systémem, ale které ovlivňují naše chování, naše politické názory a estetický vkus, barvu kobereců i výběr knih stejně mocně, jako nás kdysi dokázaly ovládat systémy ideologů.

Po těchto poznámkách se mohu vrátit k začátku úvahy. Politik závisí na žurnalistovi. Na kom závisejí žurnalisté? Na imagolozích. Imagolog je člověk přesvědčení a zásad: žádá od žurnalisty, aby jeho noviny (televizní kanál, rozhlasová stanice) odpovídaly imagologickému systému dané chvíle. A to je to, co imagologové kontrolují čas od času, když se rozhodují, budou-li podporovat ty či ony noviny.

(Milan Kundera – Nesmrtelnost. Brno: Atlantis 1990. ISBN: 18-010-93)

Václav Havel

Václav Havel (1936–2011), český dramatik a politik, zanechal nesporně silnou čáru na našich moderních dějinách. Na jeho zejména politické dílo se názory různí – od absolutně adoračních po naprosto odpíravé. Většina z těch i oněch se však shodne, na tom, že některé Havlovy texty zejména z 80. let před listopadovým převratem roku 1989, mají svou vypovídací hodnotu i dnes, nemluvě o hodnotě literární. Proto jsme do této čítanky vybrali slavný esej Moc bezmocných. Když si jej přečtete, patrně dospějete k závěru, jak velice a nečekaně předvídavé myšlenky v něm Havel vyslovil. Když si odpustíme dobové reálie a jména (Husák, Charta atd.), velká řada Havlových konstatování sedí jako ulitá tomu, v čem žijeme dnes. V systému přebyrokratizovaného sociálního inženýrství, které vnímá jedince, člověka, jen jako kolečko ve stroji, a jeho svoboda pro ten stroj neznamena nic. Do okamžiku, kdy se stroji vzepře a začne uplatňovat své svobody.

To se dnes děje. Mediální majorita pokřikuje na hlasy vyslovující možná někdy nesystematicky a spíše jako hlas volajícího na poušti své obavy z konce demokracie. Tito provinilci jsou ostrakizováni, vyháněni ze „slušné“ společnosti a sekundárně tlačeni k tomu, aby vytvářeli onu „paralelní polis“, o níž tak široce pojednává Havel. Ano, jsme dnes přesně v té situaci, kterou popsal Havel v Moci bezmocných. Je zde nějaká vládnoucí struktura, systém, chcete-li, a ten má k dispozici veškeré donucovací, manipulační, propagandistické, materiální atd. prostředky, aby prosazoval své zájmy. Neboť o nic jiného, než zájmy, zde nejde, jak víme (aspoň někteří) už od Adama Smithe. A paralelně, vedle tohoto „středního“ proudu, oficiální moci opírající se o neformální, ale z veřejných zdrojů financovaný mediální a psychologický nátlak ze strany brožurkových neziskovek, se probouzí „paralelní polis“. Skupiny jedinců, namnoze v detailech různých názorů (obdobně, jako byla i Charta 77), ale spojených ústřední myšlenkou: dosáhnout stavu, kdy nebude ohroženo naše právo na získávání a šíření informací, naše svoboda slova, shromažďování, víry, přesvědčení a všeho toho, o čem tak květnatě, avšak definičně jasně mluví naše Ústava a Listina základních práv a svobod.

Havel na jednom místě svého eseje píše, že právní praxe jeho doby také navenek vypadala racionálně a solidně, ale realizovala se účelově a neslušně, diktatorně. Podobná slova by šla vztáhnout i na dobu dnešní. Na dobu, kdy jste vyháněni ze svých profesí s poukazem na to, že máte „špatné“ (rozuměj: disentní, odlišné) názory a nesdílíte „všeobecné“ (rozuměj: věrchušskou, ať už pražskou, či bruselskou, nadiktované) názory a postoje. Jste proto rizikem a je třeba vás izolovat. Tehdy izoloval mainstream Havla, Chartu a podobné, dnes izoluje kritiky EU, NGO, lidskoprávního či ekoaktivistického fanatismu atd. Jeden rozdíl je (zatím) v tom, že nositelé odlišných názorů (zatím) nekončí ve vězení. Jejich život je jim však ztrpčován, jsou nazýváni dezinformátory, konspirátory, lháři, nepřáteli. A druhý rozdíl je v tom, že na rozdíl od Havla a jeho lidí není ta dnešní „paralelní polis“ finančně podporována žádnou vnější či vnitřní silou, mocí, zájmem. Nejde o přímé politické uskupení, jde o dobrovolné setkávání lidí, kteří ještě nezapomněli myslet samostatně. Proto jsou na obtíž.

Zde tedy stojí několik ukázek z Havlova eseje *Moc bezmocných*. Jejich četba dnešními očima vás možná nečekaně překvapí.

MOC BEZMOCNÝCH

Náš systém bývá nejčastěji charakterizován jako diktatura, totiž diktatura politické byrokracie nad nivelizovanou společností.

Obávám se, že už samo toto označení – byť jinak jakkoli pochopitelné – skutečnou povahu moci v tomto systému spíš zatemňuje, než osvětluje.

Co se nám totiž pod tímto pojmem vybavuje?

*Řekl bych, že je v našem povědomí tradičně spojen s představou určité poměrně malé skupiny osob, která se v nějaké zemi násilím zmocní vlády nad většinou společnosti; která opírá svou moc odkrytě o přímé mocenské nástroje, jimiž disponuje; a kterou lze poměrně snadno sociálně oddělit od ovládané většiny. K této „tradiční“ či „klasické“ představě diktatury jaksi bytostně patří předpoklad její dočasnosti, historické efemérnosti a neza-
kotvenosti; její existence se nám zdá být těsně svázána s životem osob, které ji nastolily; bývá to záležitost spíš lokálního rozsahu a významu, a ať*

už se taková diktatura legitimuje tou či onou ideologií, svou moc přeci jen odvozuje především od počtu a výzbroje svých vojáků a policistů. Jako své hlavní nebezpečí přitom chápe možnost, že se objeví někdo, kdo bude po této stránce vybaven lépe a kdo vládnoucí skupinu svrhne.

Myslím, že už docela vnějškový pohled musí napovídat, že systém, v němž žijeme, má s takovouto „klasickou“ diktaturou pramálo společného:

1) Není lokálně omezený, ale panuje naopak v celém ohromném mocenském bloku, ovládaném jednou ze dvou současných supervelmocí. A i když má přirozeně své rozmanité dobové a místní zvláštnosti, jejich rozsah je zásadně ohraničen rámcem toho, co ho na celé ploše mocenského bloku spojuje: nejenže je všude na týchž principech a týmž způsobem strukturován (tj. způsobem vyvinutým vládnoucí supervelmocí), ale navíc je ve všech zemích skrz naskrz prorostlý sítí manipulačních nástrojů velmocenského centra a totálně podřízen jeho zájmům. Tato okolnost – v „patovém“ světě nukleární rovnováhy supervelmocí – mu dává ovšem ve srovnání s „klasickými“ diktaturami nebyvalou vnější stabilitu: mnohé lokální krize, které by v izolovaném státě vedly ke změně systému, mohou zde být řešeny mocenskými zásahy zbývající části bloku, kterou se náš systém liší od různých jiných moderních diktatur: disponuje nepoměrně koncíznější, logicky strukturovanou, obecně srozumitelnou a ze své podstaty velice pružnou ideologií, která při své komplexnosti a uzavřenosti nabývá až povahy jakéhosi sekularizovaného náboženství: nabízí člověku hotovou odpověď na jakoukoli otázku, nelze ji dost dobře přijmout jen částečně a její přijetí zasahuje hluboko do lidské existence. V epoše krize metafyzických a existenciálních jistot, v epoše lidského vykořenění, odcizení a ztráty smyslu světa, musí mít nutně tato ideologie zvláštní hypnotickou přitažlivost: bloudícímu člověku nabízí snadno dostupný „domov“: stačí ji přijmout, a rázem je vše opět jasné, život dostává smysl a z jeho horizontu mizí tajemství, otázky, neklid a osamělost. Za tento levný „domov“ platí ovšem člověk draho: abdikací na vlastní rozum, svědomí a odpovědnost: vždyť integrální součástí převzaté ideologie je delegování rozumu a svědomí do rukou nadřízených, totiž princip identifikace centra moci s centrem pravdy (v našem případě jde o bezprostřední navázání na byzantský césaropapismus, v němž nejvyšší instance světská je i nejvyšší instancí duchovní). Je pravda, že navzdory

tomu všemu tato ideologie – aspoň na ploše našeho bloku – příliš velký vliv na člověka už nemá ... To však není důležité, protože tu úlohu, kterou ideologie v našem systému má (bude o ní řeč), plní právě tato ideologie – právě proto, že je taková, jaká je – neobyčejně dobře.

Ideologie jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak jí nebýt; jako atrapa čehosi „nadosobního“ a neúčelového, umožňující mu obelhat své svědomí a zamaskovat před světem a před sebou samým své pravé postavení a svůj neslavný „modus vivendi“. Je to produktivní – ale zároveň jakoby důstojná – legitimace směrem „nahoru“, „dolů“ i „do stran“, směrem k lidem i k Bohu. Je to závoj, do něhož může člověk zahalit své „propadnutí jsoucnu“, své zvnějšnění a svou adaptaci na daný stav. Je to alibi, použitelné pro všechny: od zelináře, který může svůj strach o místo zahalit rouškou svého údajného zájmu o spojení proletářů všech zemí, až po nejvyššího funkcionáře, který svůj zájem udržet se u moci může odít do slov o službě dělnické třídě.

Výchozí – onou „alibistickou“ – funkcí ideologie je tedy dávat člověku jako oběti i jako opoře posttotalitního systému iluzi, že je v souladu s lidským řádem a s řádem univerza.

Čím menší má nějaká diktatura pole působnosti a čím méně je v něm společnost civilizačně stratifikována, tím se může diktátorova vůle uskutečňovat bezprostředněji: totiž pomocí víceméně „nahé“ disciplíny, tedy bez složitého „vztahování se ke světu“ a „sebezduvodňování“. Čím jsou však mocenské mechanismy složitější, čím větší a stratifikovanější společenství obepínají a čím déle historicky působí, tím více jedinců „zvenčí“ musí do sebe zapojovat a tím větší význam dostává v prostoru jejich působnosti ideologické „alibi“ jako jakýsi „most“ mezi mocí a člověkem, po němž moc přistupuje k člověku a člověk přichází k moci.

Už proto hraje ideologie v post-totalitním systému tak významnou roli: to složité soustrojí složek, stupňů, převodových pák a nepřímých manipulačních nástrojů, neoponechávající nic náhodě a mnohonásobně jistící integritu

moci, je bez ní – jako svého univerzálního „alibi“ a jako „alibi“ každého svého článku – prostě nemyslitelné.

Mezi intencemi post-totalitního systému a intencemi života zeje propast: zatímco život směřuje ze své podstaty k pluralitě, k pestrobarevnosti, k nezávislé sebekonstituci a sebeorganizaci, prostě k naplnění své svobody, post-totalitní systém vyžaduje naopak monolitičnost, uniformitu, disciplínu: zatímco život chce vytvářet stále nové „nepravděpodobné“ struktury, post-totalitní systém mu vnucuje naopak „nejpravděpodobnější stavy“. Tyto intence systému prozrazují, že jeho nejvlastnější podstatou je orientace k sobě samému; k tomu, aby byl stále důkladněji a bezvýhradněji „sám sebou“, tím, čím je; a aby tudíž stále rozšiřoval svůj akční rádius. Člověku slouží tento systém jen do té míry, do jaké to je nezbytné k tomu, aby člověk sloužil jemu; cokoli „navíc“, tedy cokoli, čím člověk přesahuje své předem vymezené postavení, reflektuje systém jako útok na sebe sama. A má pravdu: každá taková transcendence ho skutečně – jako princip – popírá. Lze tedy říci, že vnitřním cílem post-totalitního systému není, jak se to obvykle při prvním pohledu jeví, pouhé zachování moci v rukách vládnoucí skupiny; tato sebezáchovná snaha jako sociální fenomén je podřízena čemusi „vyššímu“: jakémusi slepému samopohybu systému. Člověk – ať už má jakékoli místo v mocenské hierarchii – není pro tento systém ničím „o sobě“, ale jen tím, kdo má tento „samopohyb“ nést a kdo mu má sloužit: proto i jeho touha po moci se může trvale uplatňovat jen potud, pokud je její směřování identické se „samopohybem“.

Ideologie – jako onen „alibistický“ most mezi systémem a člověkem – zakrývá propast mezi intencemi systému a intencemi života; předstírá, že nároky systému vyplývají z potřeb života; je to jakýsi svět „zdání“, který je vydáván za skutečnost.

Post-totalitní systém se dotýká svými nároky člověka téměř na každém kroku. Dotýká se ho ovšem v ideologických rukavicích. Proto je život v něm skrz naskrz prorostlý tkání přetvářky a lži: vláda byrokracie se nazývá vládou lidu; jménem dělnické třídy je zotročena dělnická třída; všestranné ponížení člověka se vydává za jeho definitivní osvobození; izolace od informací se nazývá jejich zpřístupněním; mocenská manipulace veřejnou kontrolou moci a mocenská svévole dodržováním právního řádu; potlačování kultury

jejím rozvojem; rozšiřování imperiálního vlivu je vydáváno za podporu utlačovaným; nesvoboda projevu za nejvyšší formu svobody, zákaz nezávislého myšlení za nejvědeckější světový názor. Moc je v zajetí vlastních lží, proto musí falšovat. Falšuje minulost. Falšuje přítomnost a falšuje budoucnost. Falšuje statistické údaje. Předstírá, že nemá všemocný a všeho schopný policejní aparát. Předstírá, že respektuje lidská práva. Předstírá, že nikoho nepronásleduje. Předstírá, že se nebojí. Předstírá, že nic nepředstírá.

Člověk nemusí všem těmto mystifikacím věřit. Musí se však chovat tak, jako by jim věřil, anebo je musí aspoň mlčky tolerovat, anebo musí aspoň vycházet dobře s těmi, kteří jimi operují. Už proto však musí žít ve lži. Nemusí přijmout lež. Stačí, že přijal život s ní a v ní. Už tím totiž stvrzuje systém, naplňuje ho, dělá ho, je jím.

Ideologie jakožto mocenská interpretace skutečnosti je nakonec vždycky podřízena mocenskému zájmu; proto má bytostnou tendenci emancipovat se od skutečnosti, vytvářet svět „zdání“, ritualizovat se. Tam, kde existuje veřejná soutěž o moc, a tedy i veřejná kontrola moci, existuje přirozeně i veřejná kontrola toho, čím se moc ideologicky legitimuje. V takových poměrech tedy vždycky plodí určité korektivy, zabraňující ideologii, aby se od skutečnosti úplně emancipovala. V podmínkách totality ovšem tyto korektivy mizí, a nic tudíž nestojí v cestě tomu, aby se ideologie stále víc vzdalovala skutečnosti a aby se postupně měnila v to, čím je v post-totalitním systému: ve svět „zdání“, v pouhý rituál, ve zformalizovaný jazyk, zbavený sémantického kontaktu se skutečností a proměněný v systém rituálních znaků, nahrazujících skutečnost pseudoskutečností.

Ideologie se ovšem zároveň stává, jak jsme viděli, stále důležitější složkou a oporou moci – jako její „alibistická“ legitimace i jako její vnitřní vazebný princip. S růstem tohoto významu a s postupující emancipací od skutečnosti získává zvláštní reálnou sílu, sama se stává skutečností, byť skutečností svého druhu, která má na určitých rovinách (a především „uvnitř“ moci) nakonec větší váhu než skutečnost jako taková: stále víc záleží na bravuře rituálu než na reálné skutečnosti, která se za ním skrývá; význam jevů nevyplývá z nich samých, ale z jejich pojmového začlenění do ideologického

kontextu; skutečnost nepůsobí na teze, ale teze na skutečnost. Moc se tak posléze vztahuje víc k ideologii než ke skutečnosti; z teze čerpá svou sílu; na tezi je zcela závislá.

To ovšem vede nevyhnutelně k tomu, že teze, respektive ideologie, nakonec přestává – paradoxně – sloužit moci, ale moc začíná sloužit jí; ideologie jako by moci „vyvlastňovala moc“; jako by se sama stávala diktátorem. Zdá se pak, že teze sama, rituál sám, ideologie sama rozhoduje o lidech, nikoli tedy lidé o ní.

Je-li ideologie hlavní zárukou vnitřní konzistence moci, stává se zároveň i stále významnější zárukou její kontinuity: zatímco v „klasické“ diktatuře je nástupnictví vždycky poněkud problematickou věcí – případní adepti se vlastně nemají čím srozumitelně legitimovat a jsou vždy znovu odkázáni na „nahou“ mocenskou konfrontaci –, v post-totalitním systému se moc přenáší z osoby na osobu, z garnitury na garnituru a z generace na generaci podstatně hladším způsobem: na výběru nástupců se totiž podílí nový „king-maker“: rituální legitimace; schopnost opřít se o rituál, naplnit ho, využít, nechat se jím tak říkajíc „nést vzhůru“. Samozřejmě: i v post-totalitním systému existuje boj o moc, většinou dokonce daleko brutálnější než v otevřené společnosti (není to totiž boj veřejný, regulovaný demokratickými pravidly a podléhající veřejné kontrole, ale boj skrytý, zákulisní... Tento boj však přeci jen nikdy nemůže – na rozdíl od poměrů v „klasické“ diktatuře – ohrozit samu podstatu systému a jeho kontinuitu. Maximálně způsobí otřes mocenské struktury, která se však rychle vzpamatuje – právě proto, že její základní vazivo, ideologie, zůstane neporušeno: ať totiž střídá kdokoliv kohokoliv, vždy to je možné jen na pozadí a v rámci společného rituálu: nikdy se to nemůže stát jeho popřením.

Tento „diktát rituálu“ vede ovšem k tomu, že moc se zřetelně anonymizuje; člověk se téměř rozpouští v rituálu, nechává se jím unášet a mnohdy se zdá, jako by to byl rituál sám, co vynáší lidi z přitmní na světlo moci: anebo není snad pro post-totalitní systém charakteristické, že na všech úrovních mocenské hierarchie jsou individuality stále víc vytěsňovány lidmi bez tváře, loutkami, uniformovanými sluhý rituálu a mocenské rutiny?

Samočinný pohyb takto odlidšťované a anonymizované moci je jednou z dimenzí onoho základního „samopohybu“ systému; jako by si diktát tohoto „samopohybu“ sám vybíral do mocenské struktury lidi bez individuální vůle; jako by tento „diktát fráze“ sám zval k moci „frázovité lidi“ jako nejlepší garanty „samopohybu“ post-totalitního systému...

Lze tedy říct, že ideologie – jako nástroj vnitromocenské komunikace, zajišťující mocenské struktury vnitřní soudržnost – je v post-totalitním systému něčím, co přesahuje „fyzickou“ stránku moci, co si ji do značné míry podmaňuje, a co tudíž zajišťuje i její kontinuitu. Je to jeden z pilířů vnější stability tohoto systému.

Tento pilíř však stojí na vratkém základě: totiž na lži. Osvědčuje se proto jen potud, pokud je člověk ochoten žít ve lži...

Že člověk vytvořil a denně vytváří samoučelný systém, kterým sám sebe zbavuje své nejvlastnější identity, není tedy nějaké nepochopitelné nedorozumění dějin, nějaké jejich iracionální vykojení či důsledek nějaké diabolické vyšší vůle, která se z neznámých důvodů rozhodla část lidstva tímto způsobem trápit. Mohlo se to stát a může se to dít jen proto, že v moderním člověku jsou zřejmě určité dispozice k tomu, aby takový systém vytvářel nebo aspoň snášel; je v něm zřejmě cosi, na co tento systém navazuje, co zrcadlí a čemu vyhovuje; něco, co v něm paralyzuje každý pokus jeho „lepšího já“ se vzbouřit. Člověk je nucen žít ve lži, ale může k tomu být nucen jen proto, že je takového života schopen. Nejen tedy, že systém odcizuje člověka, ale odcizený člověk zároveň podpírá tento systém jako svůj bezděčný projekt. Jako pokleslý obraz své vlastní pokleslosti. Jako dokument svého selhání.

V každém člověku je samozřejmě přítomen život ve svých bytostných intencích: v každém je kus touhy po vlastní lidské důstojnosti, mravní integritě, svobodné zkušenosti bytí, transcendenci „světa jsoucen“; každý ale zároveň ve větší či menší míře je schopen smířit se s „životem ve lži“, každý se nějak propadá do profánního zvěčnění a účelovosti, v každém je kousek ochoty rozpustit se v anonymním davu a pohodlně s ním téct řečištěm pseudoživota.

Dávno tu tedy nejde o konflikt dvou identit. Jde o cosi horšího: o krizi identity samé.

Velmi zjednodušeně by se dalo říci, že post-totalitní systém vyrostl na půdě historického setkání diktatury s konzumní společností: či nesouvisí snad tak obsáhlá adaptace na „život ve lži“ a tak snadné rozšíření společenské „samo-totality“ s obecnou nechutí konzumního člověka obětovat něco ze svých materiálních jistot své vlastní duchovní a mravní integritě? S jeho ochotou rezignovat na „vyšší smysl“ tváří v tvář zvnějšňujícím lákadlům moderní civilizace? S jeho otevřeností svodům stádní bezstarostnosti? A není nakonec šed' a pustota života v post-totalitním systému vlastně jen karikaturně vyhoceným obrazem moderního života vůbec a nejsme vlastně – byť vnějšími civilizačními parametry tak hluboko za ním – ve skutečnosti jakýmsi mementem Západu, odkrývajícím mu jeho latentní směřování?

„Život v pravdě“ nemá v post-totalitním systému jen dimenzi existenciální (vrací člověka k sobě samému), noetickou (odhaluje skutečnost, jaká je) a mravní (je příkladem). Má navíc i zřetelnou dimenzi politickou.

Je-li základní oporou systému „život ve lži“, pak není divu, že jeho základní hrozbou se stává „život v pravdě“. Proto ho musí stíhat tvrději než cokoliv jiného.

Pravda – v nejširším slova smyslu – má v post-totalitním systému zvláštní a v jiném kontextu neznámý dosah: daleko víc a hlavně jinak v něm hraje roli mocenského faktoru či přímo politické síly.

Jak tato síla působí? Jakým způsobem se pravda jako mocenský faktor uplatňuje? Jak se její moc – jakožto moc – může uskutečnit?

Člověk je a může být odcizován sám sobě jen proto, že je v něm co odcizovat; terénem jeho znásilňování je jeho autentická existence; „život v pravdě“ je tedy vetkán přímo do struktury „života ve lži“ jako jeho potlačená alternativa, jako ta autentická intence, na kterou dává „život ve lži“ neautentickou odpověď. Jedině na tomto pozadí má „život ve lži“ smysl, existuje přece

kvůli němu: svým „alibistickým“ quasizakotvením v „lidském řádu“ neodpovídá přece na nic jiného než na lidské směřování k pravdě.

Pod spořádaným povrchem „života ve lži“ dríme tedy skrytá sféra skutečných intencí života, jeho „skryté otevřenosti“ pravdě.

Zvláštní, explozivní a nevypočitatelná politická moc „života v pravdě“ tkví v tom, že otevřený „život v pravdě“ má svého sice neviditelného, ale přitom všudypřítomného spojence: tuto „skrytou sféru“. Z ní totiž vyrůstá, ji oslovuje, v ní nalézá porozumění. Tam je prostor jeho potenciálního sdílení. Tento prostor je ovšem skrytý, a proto z mocenského hlediska velmi nebezpečný: složité pohyby, které v něm probíhají, probíhají v přítmí – a v okamžiku, kdy se dostávají ve své závěrečné fázi nebo svými důsledky „na světlo“ v podobě různých překvapivých otřesů, bývá už pozdě na to, aby je bylo možno obvyklým způsobem utajit – a vyvolávají situace, před nimiž společenská moc stojí vždy znovu bezradná, které v ní vždy znovu vyvolávají paniku a nutí ji k neadekvátním reakcím.

Zdá se, že nejpůvodnějším zázemím a východiskem toho, co by se dalo v nejširším slova smyslu chápat jako „opozice“, je v post-totalitním systému „život v pravdě“. Konfrontace této „opoziční síly“ s danou mocí má ovšem, jak patrně, zásadně jinou podobu než v otevřené společnosti nebo „klasické“ diktatuře: není to původně vůbec konfrontace na rovině faktické, institucionalizované a kvalifikovatelné moci, opřené o ty či ony přímé mocenské nástroje, ale na rovině docela jiné: na rovině lidského vědomí a svědomí, na rovině existenciální. Akční radius této zvláštní moci nelze evidovat počtem stoupenců, voličů či vojáků, protože se rozprostírá v „páté koloně“ společenského vědomí, skrytých intencí života, potlačené touhy člověka po vlastní důstojnosti a naplnění elementárních práv, jeho skutečných sociálních a politických zájmů. Jde tedy o moc, která netkví v síle tak či onak ohraničitelné sociální či politické skupiny, ale především v síle potenciálu ukrytého v celé společnosti, včetně všech jejích mocenských struktur. Tato moc se tedy neopírá o žádné vlastní vojáky, ale tak říká o „vojáky svého nepřítele“, totiž o všechny, kdo žijí ve lži a kdykoli mohou – aspoň teoreticky – být zasaženi silou pravdy (anebo se aspoň z pudu mocenské sebezáchovy na tuto sílu adaptovat). Je to jakási bakteriologická zbraň, kterou může – když k tomu dozrají podmínky – jediný civilista odzbrojit celou divizi.

Tato moc se neúčastní žádné přímé soutěže o moc, ale působí v mocensky nejasném prostoru lidské existence. Skryté pohyby, které tam vyvolává, mohou však – a těžko předem odhadnout kdy, kde, jak a v jakém rozsahu – vyústit v něco viditelného: v reálný politický čin či událost, ve společenské hnutí, v náhlý výbuch občanské nespokojenosti, v ostrý konflikt uvnitř dosud zdánlivě monolitní mocenské struktury či prostě v nezadržitelnou změnu společenského a duchovního klimatu. A jelikož všechny skutečné problémy a krizové jevy jsou ukryty pod tlustým příkrovem lži, není nikdy zcela jasné, kdy dopadne ona pověstná kapka, kterou přeteče pohár, a co touto kapkou bude: i proto společenská moc preventivně a téměř reflexivně stíhá každý i sebeskromnější pokus o „život v pravdě“.

Hluboká krize lidské identity, způsobovaná „životem ve lži“ a tento život zpětně umožňující, má nepochybně svou mravní dimenzi: projevuje se – mimo jiné – jako hluboká mravní krize společnosti. Člověk propadlý konzumní stupnici hodnot, „rozpuštěný“ v amalgámu civilizační stádnosti a nezakotvený v řádu bytí pocitem vyšší odpovědnosti, než je odpovědnost k vlastnímu přežití, je člověkem demoralizovaným; o tuto jeho demoralizaci se systém opírá, ji prohlubuje, jejím je společenským průmětem.

„Život v pravdě“ jako vzpoura člověka proti jeho vnucenému postavení je naopak pokusem znovu se chopit své vlastní odpovědnosti; je to tedy akt zřetelně mravní. Nejen proto, že za něj člověk musí tak tvrdě platit, ale především proto, že není účelový: takzvaně „vyplatit se“ v podobě obecné nápravy poměrů se může a nemusí; po této stránce jde – jak jsem už řekl – o „hru vabank“ a stěží si lze představit, že by do ní soudný člověk mohl vstupovat z pouhé kalkulace, že se mu dnešní oběť bude zítra rentovat – byť jen formou obecné vděčnosti. (Je ostatně zcela zákonité, že představitelé moci se s „životem v pravdě“ tradičně nedokážou vyrovnat jinak, než že mu vždy znovu podsouvají účelovou motivaci – touhu po moci nebo po slávě nebo po penězích – a snaží se ho aspoň takto zaintegrovat do svého světa, tj. do světa obecné demoralizace.)

Stává-li se „život v pravdě“ v post-totalitním systému hlavním zázemím jakékoliv nezávislé a alternativní politiky, pak všechny úvahy o povaze

a perspektivách této politiky musí nutně reflektovat i tuto jeho mravní dimenzi jakožto fenomén politický.

Jedním z pojmů, který je trvalým zdrojem rozmanitých nejasností především proto, že je do našich poměrů přenášen z poměrů docela jiných, je pojem opozice.

Co to je ale vůbec „opozice“ v post-totalitním systému?

V demokratické společnosti tradičního parlamentního typu se politickou opozicí rozumí taková politická síla na rovině faktické moci (nejčastěji strana nebo seskupení stran), která není u vlády, která nabízí nějaký alternativní politický program, chce se k vládě dostat a vládou je respektována jako přirozená součást politického života země, politicky působící a o moc soutěží v rámci dohodnutých zákonných regulí. Kromě této opozice pak existuje ještě fenomén „mimoparlamentní opozice“, což jsou opět síly organizující se víceméně na rovině faktické moci, působící však vně oněch regulí, systémem vytvořených, a jinými prostředky, než je v jejich rámci běžné.

V „klasické“ diktatuře se opozicí rozumějí politické síly vykazující se také alternativním politickým programem a působící buď legálně, nebo na pomezí legality, nicméně bez možnosti soutěžit v rámci nějakých dohodnutých regulí o moc, nebo síly připravující se na násilnou mocenskou konfrontaci s vládnoucí mocí (či se v této konfrontaci přímo ocitající) jako různé guerillové skupiny nebo povstalecká hnutí.

Opozice v žádném z těchto významů v post-totalitním systému neexistuje.

V jakém smyslu se tedy v souvislosti s ním tohoto pojmu používá?

1) Občas pod něj bývají zahrnovány osoby nebo skupiny osob uvnitř mocenské struktury, které se ocitají v nějaké skryté mocenské konfrontaci s těmi nejvyššími; motivem této jejich konfrontace přitom mohou být určité (pochopitelně ne příliš výrazné) odlišnosti koncepční, častěji jím však bývá docela nekomplikovaná touha po moci nebo osobní odpor k jejím jiným představitelům.

2) „Opozicí“ tu lze také rozumět všechno, co má nebo může mít nepřímý politický dosah v tom smyslu, jak o tom byla řeč, tedy všechno, čím se cítí být post-totalitní systém – jakožto takový, z hlediska čistých zájmů svého „samopohybu“ – ohrožen a čím je – jakožto takový – skutečně ohrožován. Z tohoto hlediska je opozicí vlastně každý pokus o „život v pravdě“, od zelinářova odmítnutí dát do výkladu předepsané heslo až po svobodně napsanou báseň, tedy všechno, čím skutečné intence života překračují hranice vymezené jim intencemi systému.

3) Častěji ovšem než „život v pravdě“ všeobecně bývají opozicí rozuměny (především opět západními pozorovateli) takové skupiny, které své nekonformní postoje a kritické názory vyjevují trvale a veřejně, které se netají svým nezávislým politickým myšlením nebo které samy sebe v té či oné míře už přímo jako určité politické síly chápou. Pojem „opozice“ se v tomto pojetí víceméně kryje s pojmem „disidentství“, přičemž mezi těmi, kteří jsou takto označováni, jsou přirozeně velké diference v tom, nakolik toto označení přijímají či odmítají: odvisí to nejen od toho, zda a jak moc sami sebe jako bezprostředně politickou sílu chápou a zda mají i určité ambice na rovině faktické moci, ale i od toho, co který z nich pojmem „opozice“ sám rozumí.

Je-li to, co jsem nazval „životem v pravdě“, základním existenciálním (a ovšem potenciálně politickým) východiskem všech oněch „nezávislých občanských iniciativ“ a „disidentských“ či „opozičních“ hnutí, o něž v těchto úvahách jde, pak to samozřejmě neznámá, že každý pokus o „život v pravdě“ automaticky už něčím takovým je. Naopak: „život v pravdě“ v původním a nejširším slova smyslu představuje velmi rozsáhlé, nejasně ohraničené a velmi těžko zmapovatelné území drobných lidských projevů, které zůstanou v drtivé většině asi navždy ponořeny do své anonymity a jejichž politický dosah nebude asi nikdy nikým zachycen a popsán konkrétněji než prostě v rámci nějakého globálního popisu společenského klimatu či nálady. Většina těchto pokusů zůstává ve fázi elementární vzpoury proti manipulaci: člověk se prostě napřímí a důstojněji – jako jedinec – žije.

Jen tu a tam – díky povaze, předpokladům a profesi některých lidí, ale i díky řadě docela nahodilých okolností (jako je například specifika lokálního prostředí, přátelské kontakty apod.) – vyroste z tohoto nejširšího a anonymního zázemí nějaká souvislejší a viditelnější iniciativa, překračující hranice „pouhé“ individuální vzpoury a proměňující se v určitou uvědomělejší, strukturovanější a cílevědomější práci. Tato hranice, na níž „život v pravdě“ přestává být „jen“ negací „života ve lži“ a začíná určitým způsobem sám sebe tvořivě artikulovat, je místem, kde se začíná rodit něco, co by se dalo nazvat „nezávislým duchovním, sociálním a politickým životem společnosti“. Tento „nezávislý život“ není přirozeně oddělen od ostatního („závislého“) života nějakou ostrou hranicí; mnohdy s ním dokonce v lidech koexistuje; nicméně jeho nejdůležitější ohniska se vyznačují poměrně vysokým stupněm vnitřní emancipace: plují oceánem zmanipulovaného života jako jakési lodky, zmítané sice vlnobitím, ale vždy znovu se vynořující z vln jako viditelní poslové „života v pravdě“, „artikulovaně“ vypovídající o potlačovaných intencích života.

Co tvoří tento „nezávislý život společnosti“?

Spektrum jeho projevů je přirozeně široké: od nezávislého sebevzdělání a reflexe světa, přes svobodnou kulturní tvorbu a její sdílení až k nejrozmanitějším svobodným občanským postojům, včetně nezávislé společenské sebeorganizace. Je to zkrátka prostor, v němž „život v pravdě“ začíná sám sebe artikulovat a opravdu viditelně se materializovat.

To, co bude později nazváno „občanskou iniciativou“, „disidentským hnutím“ nebo dokonce „opozicí“, se pak vynořuje – jako ta pověstná desetina ledovce, která je nad hladinou – až z tohoto prostoru, z „nezávislého života společnosti“. Čili: tak jako „nezávislý život společnosti“ vyrůstá z nezřetelného zázemí „života v pravdě“ v nejširším slova smyslu jako jeho zřetelný – „artikulovaný“ – výraz, vyrůstá z tohoto „nezávislého života“ posléze i ono pověstné „disidentství“. Je tu ovšem výrazný rozdíl: lze-li „nezávislý život společnosti“ – aspoň z vnějšího hlediska – chápat jako „vyšší formu“ „života v pravdě“, nelze už zdaleka tak jednoznačně říct, že „disidentské hnutí“ je nutně „vyšší formou“ „nezávislého života společnosti“. Je to prostě jen jeden z jeho projevů, a i když je to snad jeho projev nejviditelnější, při prvním pohledu nejpolitičtější a ve své političnosti nejzřetelněji artikulovaný,

zdaleka to ještě neznamená, že to musí být nutně jeho projev nejvyzrálejší a nejdůležitější – a to nejen v obecně společenském smyslu, ale dokonce i co do svého nepřímého politického dosahu. Vždyť jde koneckonců, jak jsme viděli, o jev uměle ze svého mateřského prostředí vytržený (tím, že je obdařen speciálním názvem). Ve skutečnosti je však nemyslitelný bez pozadí celku, z něhož vyrůstá, jehož je integrální součástí a z něhož čerpá i všechnu svou životní sílu. Ostatně z toho, co už bylo o zvláštnostech post-totalitního systému řečeno, vyplývá, že to, co se jeví v určitém okamžiku jako síla nejpolitictější a co samo sebe tak reflektuje, nemusí nutně – v poměrech, kde každá nezávislá politická moc je především mocí potenciální – skutečně takovou silou být. A pokud jí to opravdu je, pak jen a jen díky svému „před-politickému“ kontextu.

Post-totalitní systém podniká globální útok na člověka, který proti němu stojí sám, opuštěný, izolovaný. Je proto docela přirozené, že všechna „disidentská hnutí“ mají výrazně obranný charakter; brání člověka a skutečné intence života proti intencím systému.

Z hlediska tradiční politiky se tato obrana může jevit jako program sice pochopitelný, ale přeci jen minimalistický, nouzový a koneckonců jen negativní: proti jedné koncepci, modelu či ideologii se tu nestaví jiná koncepce, jiný model či jiná ideologie, takže tu vlastně ani nejde o „politiku“ v pravém slova smyslu: ta přece předpokládá vždycky nějaký „pozitivní“ program a stěžejí se může omezovat jen na to, že někoho proti něčemu brání.

Myslím, že takový názor prozrazuje omezenost tradiční politické optiky: tento systém přece není nějakou konkrétní politickou linií nějaké konkrétní vlády, ale něčím podstatně jiným: komplexním, hlubokým a dlouhodobým znásilněním, respektive sebeznásilněním společnosti. Čelit mu tím, že se proti jeho domnělé linii postaví linie jiná a pak se bude usilovat o změnu vlády, by bylo tedy nejen zcela nereálné, ale především nedostatečné: kořene věci by se takové řešení beztak nedotýkalo. Dávno tu totiž nejde o problém nějaké politické linie či programu: jde tu o problém života. Obrana jeho intencí, obrana člověka je tedy cestou nejen reálnější – může začít zde a ihned a může získat daleko spíše podporu lidí (dotýká se přece jejich

každodennosti) –, ale zároveň (a možná právě proto) cestou nepoměrně důslednější: směřuje k nejvlastnější podstatě věci. Někdy musíme klesnout až na dno bídy, abychom pochopili pravdu, – tak jako musíme sestoupit na dno studny, abychom spatřili hvězdy. Zdá se mi, že tenhle „nouzový“, „minimální“ a „negativní“ program – „obyčejná“ obrana člověka – je v určitém smyslu (a to nejen v našich podmínkách) dnes programem maximálním a nejpozitivnějším: vrací politiku konečně zase k tomu bodu, z něhož jedině může vyjít, má-li se uvarovat všech starých chyb: totiž ke konkrétnímu člověku. V demokratických společnostech, kde člověk není zdaleka tak zjevně a krutě znásilňován, tento principiální obrat politiku zřejmě teprve čeká a leccos se tam bude muset ještě asi zhoršit, než politika objeví jeho naléhavost; v našem světě, právě díky bídě, v níž se ocitáme, jako by politika už tento obrat prodělávala: z centra její pozornosti a přízně začíná mizet abstraktní vize nějakého samospasitelného „pozitivního“ modelu (a ovšem oportunní politická praxe, tato druhá strana téže mince) a ocitá se tam konečně ten, kdo byl těmi modely i tou praxí zatím jen více nebo méně zotročován.

Samozřejmě: každá společnost musí být nějak organizována. Má-li ovšem její organizace sloužit lidem, a nikoli naopak, je třeba lidi především osvobodovat a tím jim otevírat prostor k tomu, aby se smysluplně organizovali; zvrácenost opačného postupu, kdy jsou nejprve tak či onak zorganizováni (někým, kdo ví vždycky nejlépe, co „lid potřebuje“), aby se tím pak údajně osvobodili, jsme poznali na své kůži až příliš dobře.

Na rozdíl od „klasické“ diktatury, v níž se mocenská vůle realizuje v daleko větší míře přímo a neregulovaně, jež nemá důvod se s tímto svým založením tajit a výkon moci skrývat, a která se tudíž nemusí nějakým právním řádem příliš zatěžovat, je post-totalitní systém naopak přímo posedlý potřebou spoutat všechno řádem: život je v něm skrz naskrz protkán sítí předpisů, vyhlášek, směrnic, norem, nařízení a pravidel. (Ne nadarmo se o něm hovoří jako o systému byrokratickém.) Velká část všech těchto norem je bezprostředním nástrojem oné komplexní manipulace života, která je post-totalitnímu systému vlastní: člověk je tu přece jen nepatrným šroubkem jakéhosi gigantického soustrojí; jeho význam je omezen na jeho funkci v tomto

soustrojí; zaměstnání, bydlení, pohyby, společenské a kulturní projevy, prostě všechno musí být co nejpevněji sešněrováno, stanoveno a kontrolováno; každá výchyłka z předepsaného chodu života je nazírána jako chyba, libovůle a anarchie.

Na určitém stupni svého rozvoje se „nezávislý život společnosti“ a „disidentská hnutí“ přirozeně neobejdou bez určitých prvků organizace a institucionalizace. Že jde vývoj tímto směrem, je přirozené, a pokud nebude „nezávislý život společnosti“ nějak radikálně potlačen a mocensky zlikvidován, bude tato tendence sílit. Ruku v ruce s tímto vývojem se bude nutně rozrůstat – a částečně už vlastně i u nás existuje – paralelní politický život: různá političtěji orientovaná seskupení budou se dál politicky vymezovat, působit, navzájem konfrontovat.

Lze říct, že „paralelní struktury“ představují zatím nejartikulanější projev „života v pravdě“ a že jejich podpora a rozvoj je zároveň jedním z důležitých úkolů, jež si dnes „disidentská hnutí“ před sebe kladou.

Znovu to potvrzuje, že nejvlastnějším a výchozím prostorem všech snah společnosti čelit tlaku systému je oblast „před-politického“. Neboť čím jiným jsou „paralelní struktury“ než prostorem jiného života, takového života, který je v souladu se svými vlastními intencemi a který sám sebe v souladu s nimi strukturuje? Čím jiným jsou tyto náběhy ke společenské „samoorganizaci“ než pokusem určité části společnosti žít – jako společnost – v pravdě, zbavit se „samototality“ a radikálně se tak vyprostit ze své „zapletenosti“ s post-totalitním systémem? Čím jiným to je než nenásilným pokusem lidí negovat tento systém v sobě samých a založit svůj život na nové bázi: na vlastní identitě? A nepotvrzuje snad tato tendence opět onen principiální obrat ke konkrétnímu člověku? Vždyť „paralelní struktury“ nevyrůstají z nějaké apriorní teoretické vize systémové změny (nejde o politické sekty), ale z intencí života a autentických potřeb konkrétních lidí; vždyť všechny eventuální systémové změny, jejichž zárodky tu můžeme pozorovat, vznikly tak říkajíc de facto a „zdola“, tím, že si je změněný život vynutil, nikoli tedy, že by životu předcházely, předem ho nějak orientovaly nebo nějakou změnu mu vnucovaly.

Pokud jde o perspektivu „disidentských hnutí“ jako takových, zdá se mi být nejméně pravděpodobné, že by budoucí vývoj mohl vést k trvalé koexistenci dvou od sebe izolovaných, navzájem na sebe nepůsobících a k sobě lhostejných „polis“ – té hlavní a té „paralelní“. „Život v pravdě“, pokud zůstane sám sebou, nemůže neohrožovat systém; jeho trvalé a dramatického napětí zbavené soužití s „životem ve lži“ je prostě nemyslitelné. Vztah post-totalitního systému – pokud zůstane sám sebou – a „nezávislého života společnosti“ – pokud zůstane sám sebou (totiž stanovitém obnovené odpovědnosti k celku a za celek) – bude vždycky skrytě nebo otevřeně konfliktní. Za této situace jsou jen dvě možnosti: buď bude systém dál a dál rozvíjet (totiž: bude moci rozvíjet) své „post-totalitní prvky“, začne se nezadržitelně přibližovat nějaké orwellovsky úděsné vidině světa absolutní manipulace a všechny artikulovanější projevy „života v pravdě“ definitivně udusí; anebo se bude „nezávislý život společnosti“ („paralelní polis“), včetně „disidentského hnutí“, pomalu, ale jistě proměňovat ve stále důležitější společenský fenomén, stále zřetelněji zrcadlící reálná společenská napětí a stále důrazněji vstupující do života společnosti jako její reálná součást, ovlivňující – ať už tak, či onak – obecnou situaci. Samozřejmě vždycky jen jako jeden z faktorů, působící na pozadí všech faktorů ostatních, v souvislosti s nimi a způsobem tomuto pozadí adekvátním.

Zda se má orientovat na reformy oficiálních struktur, na jejich diferenciaci, na jejich výměnu strukturami novými; zda míní systém takzvaně zlepšovat, či naopak bořit, – takové a podobné otázky (pokud nejde o čiré pseudo-problémy) si může podle mého názoru „disidentské hnutí“ klást vždy jen na pozadí té které konkrétní situace, v okamžiku, kdy stane před nějakým konkrétním úkolem, tedy tak říkajíc ad hoc, z konkrétní reflexe autentických potřeb života. Abstraktně na ně odpovídat a z hlediska hypotetické budoucnosti formovat nějaké aktuální politické linie by podle mého mínění znamenalo – v duchu návratu k metodám tradiční politiky – jen omezovat a zcizovat jejich práci v její bytostné a skutečné perspektivní orientaci. Už jsem v několika souvislostech zdůraznil, že východisko těchto hnutí a jejich potenciální politické síly není v konstrukci systémových změn, ale v reálném a každodenním boji o lepší život „tady a teď“. Politické a systémově strukturální vyjádření, které si bude život nalézat, bude zřejmě vždycky – anebo ještě velmi dlouho – omezené, polovičaté, neuspokojivé

a marasmem taktiky znečištěné; jinak tomu prostě být nemůže; je třeba s tím počítat a tomu nepropadat. Skutečně důležité je, aby to hlavní, totiž každodenní, nevděčný a nikdy nekončící zápas o to, aby člověk mohl žít důstojně, svobodně a pravdivě, nekladlo nikdy samo sobě žádná omezení, nebylo nikdy polovičaté, nedůsledné, aby to nepodléhalo nástrahám politického taktizování, spekulování a fantazírování. Čistota tohoto zápasu je nejlepší zárukou i optimálních výsledků na rovině faktické interakce s post-totalitními strukturami.

(Václav Havel. Moc bezmocných. Praha: Lidové noviny 1990. ISBN 80-106-005-4)

František Koukolík

František Koukolík (*1941) je významný český lékař a vědec věnující se po celý život neuropatologii. Věnuje se vedle toho i vědecké esejistice. Vydal okolo padesáti časopiseckých vědeckých publikací a řadu monografií o vztahu poškození mozku a duševních funkcí, z toho často o psychopatii a sociopatii. Své eseje vydal v řadě knihy, například *Mocenská posedlost* (2010), *Všechno dopadne jinak: o minulosti, přítomnosti a především o pravděpodobné budoucnosti* (2011), *Zvíře politické: eseje o lidské nátuře* (2012), *Češi: proč jsme, kdo jsme – a jak dál?* (2015) či *Bulšit: o žvanění v organizacích, médiích, politice a vědě* (2021).

Pro náš účel jsme vybrali část knihy **Vzpouora deprivantů: o špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci**, která vyšla poprvé v roce 1996 a pak s pozměněným podtitulem jako *Vzpouora deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana* v roce 2006. Knihu napsal spolu s Janou Drtilovou. V této knize se autoři pokoušejí pochopit, proč jsou někteří lidé zrůdy, bez ohledu na to, zda se chovají kriminálně, nebo zákonu unikají a jsou z nich lidé někdy nesmírně mocní, bohatí – a oblíbení. Kniha hledá odpověď na otázku, kdo jsou lidé, o nichž hovoří současné zprávy sdělovacích prostředků, klinické zkušenosti i historické příklady, a proč se dopouštějí takových činů. Teoretická možnost, že tito lidé nejsou nemocní a nejde ani o poruchu osobnosti, ale o druh parazitní evoluční strategie a krajní variantu lidské normy, se zejména v posledních letech prohlubuje. Lidskou skupinu, o které je řeč, autoři popisují v první části publikace nazvané *Nestvůry*. Druhá část knihy s názvem *Nástroje a sociální prostředí* pojednává o nástrojích užívaných deprivanty k ovlivňování lidských skupin, zejména o skupinové hlouposti, iracionalitě, propagandě, absurditě a antivědě, dále o sociálním prostředí, které se na vzniku, vývoji a činnosti deprivantů podílí.

Koukolíkův autorský jazyk je sice vědecky přesný, ale zároveň velmi košatý. Upozorňuje na mnohé souvislosti, uvádí příklady z jiných věd i časových epoch, a přitom zůstává stále až nepříjemně aktuální.

NÁSTROJE A SOCIÁLNÍ PROSTŘEDÍ

Uvedli jsme, že základním životním cílem kriminálních i nekriminálních – to znamená »sociálně úspěšných«, »sociálně adaptovaných«, »částečných«, »neúplných«, »subkriminálních« – psychopatů, jimž říkáme deprivanti, je moc. K získávání, udržování a rozšiřování moci se užívají různé nástroje. Ty jsou v různých druzích sociálního prostředí a v různých souvislostech různě účinné. Nechceme tím říci, že by tyto nástroje užívali výlučně deprivanti nebo že by tyto nástroje byly všechny samy o sobě špatné. Nástroje jsou nástroje, záleží na tom, kdo, jak a k čemu je užije.

Setkáme-li se však s některými druhy využití propagandy, indoktrinace a kontroly vědomí, iracionality, antivědy a absurdity, některými druhy vztahů mezi rodiči a dětmi, nebo mezi dětmi či dospívajícími vzájemně, pak se s vysokou pravděpodobností potkáváme s činností deprivantů. Kromě nich pochopitelně i lidí, kteří jimi být nemusejí, avšak jsou na deprivantech nebo jejich organizacích například existenčně závislí.

Dlužno počítat s tím, že existuje deprivantské užití jakéhokoli sebeušlechtilějšího citu, myšlenky, přesvědčení například vědeckého poznání, vlasteneckého i náboženského cítění jako nástroje.

Jak se dá poznat, zda člověk, jenž na vás něco chce, o něčem vás přesvědčuje, někam vám ukazuje nebo vás vede, je nebo není deprivant nebo představitel deprivantské skupiny?

Obvykle to není nic jednoduchého. Vyžaduje to námahu s ověřováním informací, dost času a trpělivost. Počítejte s tím, že ve sdělovacích prostředcích je víc propagandistických manipulací než faktů. Zajímá-li vás alespoň přibližně současná politická skutečnost, pokud něco takového alespoň přibližně existuje, je nutné sledovat spíš »holé« zprávy několika tiskových agentur, například Reuters, Associated Press, České tiskové kanceláře, a dalších dle vlastního výběru a jazykových znalostí, a to pokud možno bez komentářů – ty si musíte udělat sami.

Myslete na to, co ve zprávách světových agentur není, přinejmenším stejně jako na to, co v nich je. Myslete na to, že i »holé« zprávy znamenají nějaký druh výběru a editace. Neukvapujte se s rozhodnutím. Zjistěte, zda to,

co slyšíte, je pravda, anebo aspoň nejmenší dosažitelná míra nepravdy. Přečtěte si opakovaně Machiavelliho Vladaře. Je to smutné, avšak skutečně platí: praktická politika je dána zejména principy, které tento geniální politolog popsal. Ale naštěstí nejen jimi – život je skutečně složitý.

Jestliže se ve zprávách a výpovědích okázale zdůrazňují základní lidské hodnoty, například pravda, láska, spravedlivost, dobro a zlo, Bůh, buďte opatrní víc než dvojnásobně. Lidé se nejnáze dají polapit na to, co mají rádi a čemu věří, co rádi poslouchají, například na vizi prostého, laskavého a bezpečného světa, který by si přáli. Jedinci a skupiny, které se těmito hodnotami nápadně a soustavně ohánějí, bývají zcela cyničtí manipulátoři nebo nepřiliš bystré loutky v rukách těchto manipulátorů, obvykle lapené na vlastní ješitnost.

Nezapomínejte, že deprivanti považují slušnost za slabost. Co je láska, niterně nevědí, neumějí ji prožívat, někdy ji umějí v druhém člověku poznat a manipulovat jí. Co je svědomí, také nevědí, ale poznají člověka, který ho má, a rovněž jeho svědomím manipulují. Svědomí je pro ně také druh slabosti.

Odhalení neformálních logických klamů není jednoduché. Zvládnete-li je však, daleko přesněji zjistíte, kam vás vede váš oblíbený denní list, televizní »debata« nebo kdokoli, kdo vás o čemkoli přesvědčuje. Uvidíte, kolik myšlenek a rozhodnutí vám »někdo« podsouvá, aniž si toho všimnete.

Zeptejte se a zvažte, v jaké míře to, co na vás někdo chce, pomáhá stejně vám jako širší společnosti, v jaké míře to může zlepšit vztahy ve společnosti, například zvýšit míru spravedlnosti, vzdělanosti, slušnosti a v jaké míře jde o nástroj k přerozdělení majetku a moci – jinak řečeno v jaké míře to slouží mocenským zájmům úzkých lidských skupin nebo jednotlivců.

Odstranit z ušlechtilých hesel, programů a prohlášení závoj propagandy, lhaní, indoktrinaci, manipulaci, zneužití tradice, oprávněného hněvu a roztrpčení, bývá velmi těžké. Jediným nástrojem, jenž v tomto směru pomáhá, je:

- znalost dostatečného množství ověřených informací, fakt a jejich souvislostí, nikoli faktoidů čili toho, co se faktům jen podobá;*
- kritické myšlení.*

Přitom mějme na mysli: jednoduchá a rychlá řešení tak složitých problémů, jako jsou sociální vztahy, neexistují. Všechna opravdová řešení jsou velmi složitá, klopýtavá, trvají dlouho, bývají nepopulární a kromě toho je jejich výsledek často předem nejistý. Platí: čím je nabízené řešení jakéhokoli sociálního problému, od nezaměstnanosti přes bytový problém, kulturní úroveň k zahraniční politice jednodušší, rychlejší, snáze pochopitelnější i »obyčejnému člověku« a vyžaduje jakoukoli vaši spoluúčast, tím je podezřelejší z toho, že jde o deprivantskou manipulaci, která má prospět moci úzké lidské skupiny nebo jedince.

V následujících odstavcích stručně probereme některé z nástrojů, které deprivaci a jejich organizace s oblibou užívají k manipulacím se společností: propagandu, iracionalitu, stupiditu, antivědu a absurditu.

Přitom je dobré uvědomovat si, že iracionální a stupidní jsme za některých okolností – naštěstí – všichni. Jak poznamenal Erasmus Rotterdamský: »Bez jistých hloupostí bychom ani nepřišli na svět.« Některé propagandistické nástroje užíváme v komunikaci se svými bližními, aniž bychom si to plně uvědomovali, každodenně. I naše myšlení, cítění a chování může být absurdní. Na čem jiném se zakládají tak oblíbené konverzační komedie? Lidé, kteří nepracují vědecky a neznají vědeckou metodu, cítí a myslí antivědecky dost často. Přitom všem vůbec nemusejí být deprivanty. Znovu zdůrazňujeme: bylo by zásadní chybou za všech okolností ztotožňovat nástroj s jeho uživatelem a naopak. Vždy záleží na kontextu a na všech souvislostech.

Rozsah knihy neumožňuje věnovat se velkým tématům, které jsou pro deprivanty a jejich organizace něco jako moře pro žraloky: bída, násilný a organizovaný zločin a terorismus, hlad, válka a genocida. Ta by vyžadovala samostatné svazky.

PROPAGANDA

Propaganda je považována za druh sociálního ovlivňování. Za jeho další druhy lze považovat vzdělávání, reklamu, indoktrinaci a kontrolu myšlení. Jednotlivé druhy sociálního ovlivňování jsou kontinuální. Na jednom okraji je vzdělávání, na opačném konci je kontrola myšlení. Propaganda se nachází uprostřed. Sociální ovlivňování je možné popsat vzájemným vztahem

ovlivňujícího a ovlivňovaného, mírou popřípadě užitého klamu, metodami a cílem, který mají jeho jednotlivé podoby.

Vzdělávání charakterizuje dočasný dobrovolný vztah, do něhož obě strany obvykle vstupují po vzájemném souhlasu. Užitá metoda je instruování, případně přesvědčování s využitím kritického myšlení. Cílem vzdělávání je v ideálním případě tvořivý a odpovědný občan. V protikladu ke vzdělání je reklama. Reklamu charakterizuje instruování a manipulace. Lidé dokáží reklamu ignorovat. Užitá informace reklama pečlivě vybírá, bývá v nějaké míře klamavá, například v tom, o čem nemluví. Reklama se vmlouvá a přemlouvá. Cílem reklamy je prodat zboží.

Propaganda je pokus nějaké autority, například státní, církevní nebo stranické, o něčem přesvědčit co největší lidské skupiny, jimž říká »cíl«. Propaganda často nadsazuje, může, ale nemusí lhát. Nátlak propagandy bývá různě velký. Užívá postupy, které dokáží přimět lidské skupiny k povolnosti a souhlasu. Jejím cílem je dosažení nebo udržení politické moci. Propaganda slouží mocenské elitě stejně jako skupinám, které o moc usilují. Za příslušníky mocenské elity lze v politicky stabilních systémech, například v USA, počítat zejména »čtyři sta« předních velkoměstských rodin, dále celebrity, finanční a korporační magnáty, vysoké správní funkcionáře, vysoké armádní velitele a členy politického vedení státu.

Ve státech s centralizovanou politickou mocí a cenzurou slouží veřejná propaganda pouze špičkám politické moci. Neveřejnou propagandou v těchto společnostech bývají informace sdělované od člověka k člověku. Ve státech, kde jsou hromadné sdělovací prostředky v soukromých rukou a formální cenzura neexistuje, je zkoumání propagandy obtížnější. Hromadné sdělovací prostředky v těchto státech často vzájemně soupeří, staví se do role zastánce svobodného projevu a nejlepších zájmů společnosti. V těchto společnostech se jako informační filtry uplatňují zejména:

- *velikost jednotlivých společností, které vlastní sdělovací prostředek, jejich majetková koncentrace, osobní bohatství majitelů získané vlastnictvím sdělovacího prostředku, způsob, jímž majitelé dosahují zisku;*

- závislost na reklamě jako primárním zdroji zisku ze soukromých sdělovacích prostředků;
- skutečnost, že informačním zdrojem pro média jsou zdroje kontrolované mocenskou elitou;
- možnosti přímého a nepřímého nátlaku v případě, že média zveřejní »nežádoucí« informace.

Indoktrinaci někdy charakterizuje autoritativní a nadřazený vztah k ovlivňovaným lidem. Jindy je vztah obou stran dobrovolný. Indoktrinace může vědomě klamat. Souhlas indoktrinované strany je podmíněn nátlakem, užívá se trestání. Cílem indoktrinace je vznik vnitřně sevřené skupiny, která je schopna vysoce efektivního chování.

Kontrolu myšlení charakterizuje autoritativní postoj kontrolujícího, který je v příslušné skupině na vrcholu mocenské hierarchie. Kontrola myšlení vědomě klame neboli lže. Jejím programem je neetická kontrola ovlivňovaných. Cílem kontroly myšlení je vytvoření sevřené, naprosto poslušné skupiny, například teroristické bojůvky, malé skupiny vojáků určených ke speciálním operacím, »obce věřících« v některých destruktivních neboli apokalyptických náboženských kultech a jim podobných organizacích.

ČTYŘI PILÍŘE PROPAGANDY

Propaganda stojí na čtyřech pilířích:

- jednoduchost;
- oslovení emocí;
- oslovení představitosti;
- opakování.

Jednoduchost

Propagované poselství musí být co nejjednodušší. Tak jednoduché, aby je co nejnáze a nejrychleji pochopil co největší počet lidí. Míra náročnosti poselství je určena nejnižším společným jmenovatelem intelektuální úrovně oslovené skupiny. Propaganda vychází ze skutečnosti, že znalost příčin, hloubky, šířky, jádra, možných řešení problému, o kterém propagandistické poselství mluví, včetně jejich důsledků, bývá u naprosté většiny oslovených lidí malá, žádná nebo zkreslená. Další skutečností, ze které propaganda vychází, je, že dlouhodobá paměť většiny propagandisticky oslovovaných jedinců a skupin (cíle propagandy) je špatná a snadno manipulovatelná.

Klasická poučka říká, že jednoduchá, dobře srozumitelná lež vždy porazí složitou pravdu. Co největší zjednodušení propagované informace znamená v porovnání s informacemi, které jsou pro mozek oslovených lidí příliš složité, méně namáhavé, rychlejší, a tedy příjemnější nebo méně nepříjemné zpracování.

Oslovení emocí

Propaganda musí oslovovat emoce. Čím jednodušší a prostší je sdělované poselství, čím méně obsahuje podrobností, které by mohly být důvodem k zamyšlení, tím víc musí oslovovat například sympatie, antipatie, lásku, sexualitu, nenávisť, závist, strach a úzkost. Citově prostoupené informace stejně jako informace, které si je možné snadno, pokud možno barvitě představit, se pamatují a vybavují snáze než informace citově neutrální.

Oslovení představivosti

Kromě emocí musí propaganda oslovovat představivost. Není nad pohyblivé barevné obrazy kombinované s patřičnými zvuky. Dobře vymyšlená jednoduchá metafora (»nálepka«), která se stane rozšířeným sloganem, je k nezaplacení.

Opakování

Opakování je matkou moudrosti, praví antické přísloví, které platí pro všechny podoby sociálního ovlivňování. Chce-li propagandista, aby oslovená populace žádoucím způsobem myslela a cítila, je nutné vychovávat ji podobně, jako to dělal Pavlov se svými psy. Dobrý propagandista pak zazvoní a většina oslovených lidí začne jak myslet, tak cítit v žádoucím směru. Kontroluje-li skupina, která platí propagandistu nebo pracuje jiným způsobem, klíčové hromadné sdělovací prostředky, není to příliš těžké, zejména říká-li cíli propagandy to, co cíl chce slyšet.

NÁSTROJE PROPAGANDY

Propaganda užívá různé nástroje. Uvádíme jedno z jejich možných třídění.

Cejchy a svatozáře

Cejch je druh citově zaměřeného slovního a myšlenkového krátkého spojení. Váže jedince, skupinu, národ, rasu, myšlenku k zápornému symbolu. Jedince, skupinu, myšlenku nebo způsob řešení problémů, které chce propagandista oslabit, vyloučit, zničit, označí krátkým, jednoduchým, výstižným, snadno zapamatovatelným slovním cejchem. Cejch zbavuje nutnosti přemýšlet o tom, kdo ocejchovaný člověk je, co dělá, jaký je smysl toho, co říká. Smyslem cejchu je přimět lidi, aby kousli do prstu, který někam ukazuje, aniž by se podívali, kam nebo na co ukazuje. Cejch zbavuje člověka jedinečnosti. Vyrobit z něj příslušníka podezřelé skupiny, izoluje a zvrhuje. Cejchování se stejně jako níže uvedené nástroje propagandy v oslovené populaci upevňuje učením. Cejch se všemi prostředky systematicky opakuje ve vazbě s cílem cejchování, a je to jedinec, skupina, stát, náboženství, názor, způsob myšlení, nebo způsob řešení problémů. Opakované učení tohoto druhu připomíná podmiňování podle Pavlova. Jednoduchým, dostatečně intenzivním a dlouho opakovaným podmiňováním je možné v části oslovené populace vypěstovat něco podobného reflexnímu automatismu. Předvedení podnětu vyvolává automaticky zápornou citovou odpověď, o které její nositel neuvažuje. Považuje ji za »přirozenou«, »jasnou«, »normální«, »samozřejmou«, za součást sama sebe, což je propagandistův ideální cíl.

Jednoduché příklady cejchování ve sdělovacích prostředích i v běžném hovoru, v elektronických diskusích (chatech) jsou v současných Čechách například následující, v abecedním pořadí uspořádaná slova: ateista, blázen, cigoš, čecháček, dement, estébák, intoš (intelektuál), fašoun, feák, finanční, flandák, kapitalismus, kapitalista, komanč (komunista), komouš, levice, levicový, levičácký, levičák, narudlý, marxista, negr, ódéésák (= člen nebo sympatizant Občanské demokratické strany), pisálek, povrchní, potratář, potratovna (= gynekologické oddělení, kde se provádějí umělé potraty), pravice, pravicový, pravičácký, pravičák, reziduum («mít reziduum» znamená počínaje rokem 1990 být nositelem komunistických přežitků, mít komunistické příbuzné; v komunistickém režimu reziduum znamenalo být nositelem buržoazních přežitků, mít buržoazní příbuzné), restituent, rudý, růžový, scientista, socan, socdemák, socialismus, sociální inženýr, Sudeťák, subkultura, teplouš, zbohatlík, židák, židule (= židák ženského pohlaví).

Jestliže cejch váže jedince, skupinu, národ, rasu, myšlenku, jakýkoli předmět propagandistova zájmu k zápornému symbolu, váže jej svatozář k symbolu kladnému. Příklady slov, jimiž se vytvářejí svatozáře, jsou opět srovnány dle abecedy:

Bůh, celostní, čistota, demokracie, dítě, družnost, duchovní, filozof, hluboký, holistický, hlubinný, komplexní, komunismus, krása, křesan, kvantový, láska, matka, mravnost, moudrost, něha, pravda, proletariát, příroda, rodina, rudý, slunce, socialismus, sociální, spirituální, svatý, svoboda, tržní, umělecký, věda, víra, záře, zbožní, zbožnost.

Smyslem cejchování je zavrhnout, naproti tomu smyslem svatozáře je člověka, myšlenku, stranu, skupinu nebo způsob řešení problémů přijmout, aniž bychom přemýšleli, koho nebo co přijímáme. Mnoho slov se vyskytuje jak v kategorii cejchu, tak v kategorii svatozáře. Jejich užití záleží na době, lidech kontrolujících redakce, směrech ovlivňování a výši plateb za tyto služby. Vyznačíme-li si četnost cejchů modrou a četnost svatozáří červenou tužkou, bývá informační kvalita jakéhokoli sdělení v běžných informačních prostředcích, například v novinovém komentáři, nepřímo úměrná jeho barevnosti.

Eufemismy a slogany

Eufemismy jsou výstižná, živě a citově působící slova, jejichž smyslem je cíl propagandy – tedy diváky, posluchače a čtenáře – bud'zklidnit, nebo vyburcovat. Jsou to slova, která působí méně ostře než jiná, často výstižnější a přesnější pojmenování nějaké skutečnosti nebo jevu. Eufemismus může být projevem taktu stejně jako podváděním. Jeho cílem je učinit skutečnost přijatelnější.

Ministerstva války, obecné označení devatenáctého století, jsou dnes ministerstva obrany. Bombardování nepřátelských cílů je chirurgicky přesné. Chování nepřátel je sněť nebo zhoubný nádor, takže je nutné občas říznout do živého. Jednotka veřejné bezpečnosti (název komand, která vraždila odpůrce Idi Amína v Ugandě), zkrácení fronty (ústup), výběrové nařízení (selective ordinance = užití napalmu ve vietnamské válce), vyčištění, vyčišťovací akce, pacifikace (vyvraždění a zničení nepřátelského území například napalmem nebo vakuovými bombami), očištění (hromadné etnické vraždy), zeštíhlovací dieta (hromadné propouštění při nezajištěné sociální síti).

Za opak eufemismu je možné považovat slogany. Jejich smyslem je negativní označování, podobně jako je tomu v případě cejchu. Jejich rozlišení může být problematické.

Extremista, extremistický (to je vše, co se nám nelíbí), politizace (jakýkoli kritický hlas, nemluvě o právním zásahu proti naší straně), ustrašené čecháčkovství (chování, které může být projevem rozumné opatrnosti).

Eufemismy i slogany, které po svém představiteli opakují funkcionáři, straníci a takzvaní aktivisté nejrozmanitějších hnutí, stejně jako vládní, bankovní, podnikoví a další mluvčí, přenášejí emoce, nikoli věcnou argumentaci.

Rozšířeným současným českým sloganem je v této souvislosti označení levicový a pravicový.

Přenos

Přenos užívá k přijetí nebo odmítnutí čehokoli autoritu, prestiž a symboliku, kterých si oslovovaní lidé váží, aniž by měly s řešenou problematikou příliš mnoho společného. Symbol i autorita s prestiží zamezí kritickému přemýšlení:

Katolický i pravoslavný kříž, Davidova hvězda, sluneční, popřípadě hvězdné symboly všech druhů, národní vlajky a hymny, modlitby i sborové zpěvy, víra, věda, medicína, svoboda, demokracie, láska a pravda, národ, rodina, místně příslušný bůh (Alláh, Jahve, Hospodin, Otec, Šiva, Višnu, Kálí).

Klasickým příkladem přenosu je užívání vědecké terminologie nebo pojmu věda pro nauky, které s vědou nemají nic společného, popřípadě jsou přímo protivědecké, například creation science, kvantová homeopatie, clusterová medicína.

Celebrity

Pojem celebrita je označení slavné, veřejně známé osobnosti, nejčastěji umělců, herců, sportovců. Lidé je mívají rádi. Celebrity čas od času doporučují výrobky. Nyní rozšiřují působnost a po celém světě vystupují na předvolebních shromážděních. Vyjadřují se k nejrozmanitějším oborům lidské činnosti, o nichž pravděpodobně mají jen průměrné povědomí, například k otázkám mezinárodní i národní politiky, ekonomie nebo organizace zdravotnictví.

Obyčejný člověk

Někteří špičkoví politici a další mocní nebo vlivní lidé včetně celebrit vystupují v roli prostého člověka. Jsou vidět, jak štípají dříví, vyvážejí žumpu, nosí džíny, čepičku a přátelské brýličky, hladí pejsky i děti, melodickým hlasem říkají věty dlouhé sedm až deset slov, dále milují svou rodinu, vlast, podle okolností se usmívají, jsou vážní, smutní, odhodlaní, »nad věcí«, nebo naopak »v srdci problému«. Často za sebou mají trénink podobný základnímu hereckému kursu a na jejich televizním vzezření pracují osobní »vizážisté«. Výsledek bývá někdy vysloveně překvapující, zdá se, že i pro samotné vizážisty.

Jedna rodina

Propagandistický nástroj označený pojmem »jedna rodina« říká například: »Jsme na jedné lodi!«, po případě: »Takto přece uvažuje každý normální člověk!« Za tím účelem se najímají sportovní haly, koncertní sály, stadióny, náměstí, divadla, televizní stanice, pořádají se procesí, pochody a mítinky.

Zde jsou lidé »na jedné lodi«, a to pro něco a zároveň proti něčemu. V prvním případě se lichotí a zaklíná, v druhém zaklíná a proklíná, v obou se často hromadně a rytmicky skanduje. Lidé mívají stejná barevná označení, odznaky, případně uniformy nebo jejich části, dresy, mívají stejnými vlajkami. Společný jmenovatel zní: »Cítíme tak všichni, koukej cítit stejně.«

Strach

Propagandistická práce se strachem má čtyři kroky. První krok oznamuje ohrožení nebo hrozbu. Následuje doporučení, jak se má cíl, to jest občané, chovat. Cíl poté pochopí, že řešení, které jsme doporučili, hrozbu zvládne. Cíl zároveň musí vědět, že se podle našeho doporučení dokáže chovat. Klasická pravidla propagandistické práce se strachem říkají: čím se jedinec víc bojí, tím snadněji se účastní nějaké preventivní akce (za předpokladu, že ostatní proměnné, které mohou mít vliv, zůstávají beze změn). Ovlivňování strachem je neúčinné, jestliže je cíl propagandy přesvědčen, že je vůči tomu, co se děje, nebo stát může, bezmocný. Na druhé straně může ovlivňování strachem změnit chování cíle propagandy, jestliže poselství obsahuje konkrétní doporučení, jak se dá míra ohrožení snížit. Cíl propagandy přitom musí věřit, že toto doporučení je efektivní a proveditelné:

»V ulicích naší země vládne vřava. Univerzity naplnili rebelující, násilníci studenti. Komunisti se snaží zničit naši zemi. Svou mocí nás ohrožuje Rusko. Republika je v nebezpečí. Ano – nebezpečí zevnitř i zvenčí. Potřebujeme pořádek a zákon! Náš národ bez nich nepřežije« (Adolf Hitler, 1932, necelý rok před nástupem k moci).

Snížení vnímavosti a rozptylování pozornosti

Smyslem prvního postupu je snížit vnímavost cíle propagandy vůči nějakému problému. Úspěch značně záleží na tónu, který propaganda užívá – v zásadě zní: »Ale prosím vás, vždy o nic nejde,« »O co jde...?«, »Je zbytečné dělat z komára velblouda«, »Byla by chyba vylévat dítě s vaničkou«, »To je už dávno za námi«, »To přece máme z krku«, »Neohřívejte starou polévku«. Vnímavost cíle propagandy k neřešenému problému se snižuje nudným opakováním, které nepřináší nic nového (někdy se mluví o argumentum

ad nauseam, neboli argumentaci vyvolávající pocit na zvracení). Snížení vnímavosti se obvykle kombinuje s pečlivým výběrem informací, které se sdělují, a informací, které se pokud možno nesdělují. Nejúčinnější bývá tam, kde jde o významnou, někdy klíčovou část problému, již je nutné udržet pod pokličkou co nejdelší možnou dobu. Podaří-li se do kritické chvíle vnímavost veřejnosti dostatečně snížit, může projít kritická část problému za naprosté apatie lidí, jichž se životně týká.

Za variantu postupu, jenž snižuje pozornost, vnímavost a citlivost vůči vážnému problému, jehož existenci veřejnost tuší, ale není schopna si své tušení ověřit, je možné považovat nadsázku a ironii. V průběhu druhé světové války tento postup užívala nacistická propaganda, která věděla, že lidé začínají mít jisté povědomí o existenci vyhlazovacích táborů. Problém tudíž nadsadila a ironizovala, takže vypadal jako absurdní výmysl. Nadsázku a ironii jako propagandistický nástroj používají politici, kteří bez ohledu na to, co říkají, chtějí vypadat inteligentně.

Volba »vhodných« informací

Jak v předlistopadovém, tak v současném politickém systému jsme se při neformálních setkání s lidmi vlivnými a mocnými opakovaně setkávali s výrokiem: »Ale lidé přece nemusejí vědět všechno...« Volba »vhodných« informací se dá považovat za druh statistického výběrového klamu. Některé informace se k uveřejnění zvolí, jiné nikoli. »Vhodné« informace lze volit jak ve slovní, tak v neslovní, například obrazové nebo zvukové oblasti.

Stačí dostatečně dlouho obrazově i zvukově snímat projev libovolného jedince, například politika. Střihem obrazu a zvuku pak lze poměrně snadno, obtížně napadnutelným způsobem, vytvořit z téhož člověka kontinuum počínaje obrazem mírně duševně zaostalého jedince, který bude většině lidí připadat směšný, hloupý, zlý a útočný, tedy nositele zla, přes neutrálního, nudného jedince, k bytosti bystré, milé, oduševnělé, roztomilé (nesmí se to přehnat), hezké, moudré a morální, nositeli dobra. Záleží jen na tom, aby se uměle vytvořený obraz systematicky, dlouhodobě opakoval a posiloval, například výsledky průzkumů veřejného mínění (viz dále), vhodně volenými rozhovory s celebritami.

Jedinec nebo skupina, kteří kontrolují hlavní masová média, například televizní kanál sledovaný většinou populace ve státě, kde vládne mechanická demokracie, tímto způsobem buď nepřipustí, nebo doslova odepíše jakoukoli politickou konkurenci, byť by byla jakkoli moudrá nebo tvořivá.

V současnosti se k propagandistickému »zpracování« veřejnosti běžně najímají PR agentury (public relations agency). Ze zprávy agentury specializované na vztahy s veřejností (PR) označené K2 pro vedení Českých drah: »O kolektivním vyjednávání média informovala v rozsahu, který se nám podařilo poměrně správně regulovat tak, aby návrhy vedení Českých drah byly posuzovány jako pozitivní a maximální a požadavky odborových centrál aby ve většině případů vyzněly jako nesmyslné a přehnané... V tomto ohledu jsme považovali za zásadní spolupráci s Mladou frontou Dnes, kde se podařilo spolupracovat jak s domácím zpravodajstvím, tak i s ekonomickou rubrikou... MF Dnes informovala o kolektivním vyjednávání ve velké míře ve prospěch managementu. Obdobný postoj k informování o problému zaujaly rovněž Lidové noviny, Telegraf, Slovo a Blesk... V rámci personálního obsazení místa zpravodaje informujícího o dění v Českých drahách v České televizi se nám podařilo zajistit převedení této problematiky ze zpravodajské na ekonomickou a zde pak zajistit přijetí námi zvolené osoby, která na rozdíl od dřívějšího zpravodaje spolupracuje v pozitivním smyslu s vedením Českých drah... Hlavní oporou názorů a postojů managementu Českých drah se v tomto i následných obdobích stalo zpravodajství České televize a posléze i TV Nova, které obě přinášely informace o nesmiřitelných až nesmyslných požadavcích odborů proti vstřícnému postoji nejen managementu Českých drah, ale i ministerstva dopravy, respektive samotného ministra...«

Podobně jsou často činní náboženští kazatelé všech církví. Je zřejmé, že se tento rozsáhle užívaný propagandistický nástroj překrývá s nástrojem užívaným ještě rozsáhleji, jemuž se říká redigování (editing).

Redigování

Redigování vytváří souvislosti, podobně jako je může vytvářet lhaní, jímž může být prosté vynechávání informací. Příkladem redigování je interview, které trvá 60 minut, v němž jedinec požádaný o rozhovor podrobně vysvětlí

svůj názor na příčiny, vývoj, jádro a možná řešení nějakého problému. Poté, co je záznam hotov, začne jeho redigování. Z hodinového interview může při určité zkušenosti se stříhem zvuku a obrazu vzniknout dílo, jehož reprodukce trvá například pět až deset minut. Ta vede posluchače nebo diváka žádoucím směrem.

Redigování je výběr – to znamená jak zařazování skutečností do nového celku, tak jejich vyřazování – který dokládá předem přijatý závěr. Jedinec, jenž poskytl rozhovor, je užit jako nástroj i jako cíl: v roli nástroje podporuje propagandistu, v roli cíle může být ocejchován, stejně jako mu může být dodána svatozář.

Za součást redigování lze považovat běžné užívání citací vytržených ze souvislosti, vhodně volených výroků expertů a lež, která může mít rozměr, jemuž se říká »do nebe volající«. Na světovou veřejnost působilo otřesně »svědectví« patnáctileté dívky, která v počátku obsazování Kuvajtu vojsky Saddáma Husajna tvrdila před komisí amerického Senátu, že viděla, jak vojáci vyhazují nemluvňata z inkubátorů na novorozeneckém oddělení a nechávají je zemřít na studené podlaze. Později se zjistilo, že šlo o divadlo připravené PR agenturou, v němž dostala hlavní roli herecky nadaná dcera kuvajtského velvyslance v USA.

Se lží se dá pracovat obratně. Zapomínáme, že jako druh lži je možné užit i pravdivý výrok. Vedle lži se vyskytuje i chování mrtvého brouka: na otázky, které tázaná strana chápe jako ohrožující, prostě neodpovídá. Podle listu Kansas City Star byl AIDS příčinou smrti stovek katolických kněží v USA, přičemž na některých jejich úmrtních listech bývá uvedena jiná příčina smrti. List rozeslal na podzim 1999 důvěrné dotazníky 3000 ze 46 000 katolických kněží v USA. Cílem dotazníku bylo zjistit nemocnost a úmrtnost kněží na AIDS. Odpovědi přišly od 801 kněží (27% dotázaných). Šest z deseti dotázaných kněží uvedlo, že vědí alespoň o jednom knězi, jenž zemřel na chorobu, která má vztah k AIDS. Jedna třetina dotázaných kněží věděla alespoň o jednom knězi, jenž žije a má AIDS. 75% dotázaných kněží uvedlo, že jsou heterosexuální, 15% uvedlo, že jsou homosexuální, 5% uvedlo, že jsou bisexuální. List uvedl, že úmrtnost kněží na AIDS je čtyřnásobně vyšší, než je tato úmrtnost v ostatní populaci. V úmrtních listech se často neuvádí ani povolání, ani příčina smrti. Příkladem je úmrtí

biskupa E. J. Moora, jenž opustil newyorskou arcidiecézi roku 1995 a zemřel v minnesotském hospici na onemocnění související s AIDS. Na úmrtním listu bylo uvedeno »úmrtí z neznámých přirozených příčin«, na rubrice povolání stálo »dělník«. Poté, co si na tento postup stěžoval jeden z aktivistů zabývajících se AIDS, byla příčina smrti opravena na »onemocnění, které má vztah k HIV«, oprava v rubrice povolání provedena nebyla. Vedoucí církevní představitelé a představitelé Vatikánu podle listu odmítli tuto informaci komentovat. Představitelé Vatikánu ji předali místním biskupům.

Propagandistické špinění

Jedinec X. Y., jehož důvěryhodnost se propagandista chystá snížit, je kupříkladu telefonicky dotázán, zda má jakýkoli vztah k nějaké ostudné, pobuřující nebo kriminální události. Propagandista přitom dobře ví, že žádný vztah tohoto druhu neexistuje. Oslovený, jehož může dotaz tohoto druhu překvapit nebo zaskočit, přirozeně takový vztah popře. Propagandista pak v nápadné úpravě uveřejní zprávu, která je formálně pravdivá: »X. Y. popírá, že je pedofil, že by měl jakýkoli vztah k vytunelování banky, k organizovanému zločinu...«

»Bláto se přilepí,« říká obsah tohoto postupu. Je na něm založena destruktivní, negativní propaganda, která se nápadně projevuje například v průběhu amerických prezidentských volebních kampaní posledních let. Pokusy i praxe dokazují, že propagandistické užití špíny je vysoce účinné.

Pokusně bylo shromážděno 339 dobrovolníků, kteří sledovali třicetisekundovou politickou reklamu (spot) z volebního zápasu. Dobrovolníci netušili, že je volební zápas fiktivní. Kandidát A obvinil kandidáta B, že nemluví pravdu, tvrdí-li o sobě, že je vietnamský veterán, jenž byl nasazen v první linii, že trvale hlasoval pro zvýšení daní a že má zájem o místní problematiku. Po zhlédnutí pořadu byli dobrovolníci rozděleni do 22 skupin. Všechny skupiny s výjimkou jediné pak byly vystaveny nějakému druhu obrany napadeného kandidáta B: letákům, brožurkám a videoprogramům, které všechna obvinění vyvracely, přinášely doporučení třetí strany, aby voliči napadeného pro jeho dobré vlastnosti zvolili, a kromě toho řadu svědectví sdělujících, že špatný člověk a lhář je kandidát A. Některé skupiny dobrovolníků byly vystaveny propagandistickému preventivnímu »očkování«, v jejich

případě obrana kandidáta B předcházela útoku kandidáta A. Další skupiny se s »obrannými« materiály seznámily ihned po útoku. Poté byli dobrovolníci s odstupem 3 dnů a 48 dnů dotázáni, kterého kandidáta by volili. Zjistilo se, že pošpinit kandidáta B je vysoce účinné. 65% dobrovolníků dotázaných mezi 14. a 48. dnem od zhlédnutí programu by volilo útočníka, kandidáta A. Ani nejúčinnější druhy »očkování«, tedy preventivní obrany, nebyly dostatečně účinné. Nejúčinnější druhy »očkování« udržely kandidátovi B nanejvýš polovinu hlasů. Podle autorů pokus prokázal účinnost útoku a malou účinnost obrany při vědomí, že jde o pokus. Kandidát B neměl možnost ovlivnit voliče vlastní pozitivně laděnou kampaní.

Jeden z nejzajímavějších účinků negativní propagandy je »efekt spáče«, známý již od dob druhé světové války: vliv negativní propagandy, uložený v paměti cíle propagandy, s časem roste, přičemž lidé zapomínají, co je vlastně ovlivnilo. Efekt spáče se okamžitě projeví, jakmile se cíl propagandy setká s vyvolávajícím podnětem. Jeden z důvodů, proč je negativní propaganda účinnější než pozitivní, spočívá v tom, že lidé pozitivní údaje zkoumají, nejsou k nim příliš důvěřiví, zatímco negativní údaje přijímají daleko snadněji a příliš je nezkoumají.

Efekt spáče byl ověřen pokusem. 201 vysokoškolských studentů bylo vystaveno politické reklamě propagující politiky, které studenti znali jen málo. Tři z těchto politických reklam se opíraly o pozitivní vyjádření, sedm dalších vrhalo špínu. Dobrovolníci byli pak dotázáni, které reklamy se jim líbily a které nikoli, které jim připadaly vtipné, důvěryhodné, nové a férové, zda by volili kandidáta nebo jeho oponenta.

Negativní reklamy dobrovolníky ovlivnily: mluvící kandidát se jim líbil, konkurenta, kterého špinil, dobrovolníci zavrhlí. Pozitivní reklamy dobrovolníky neovlivňovaly v žádném směru – ani pro, ani proti. Z toho plyne, že úspěšnější je negativní kampaň.

Nejúčinnější zjištěné pravidlo zní: »Chcete-li vyhrát kampaň, očerněte protivníka něčím zcela novým, přitom účinným, do rozboru skutečných politických problémů se přitom nepouštějte.« Zjistilo se totiž, že opakovaná, stejná špína, kterou posluchači a diváci už znají, je bez vlivu. Stejně bez

vlivu na možné voliče je poctivá snaha o hlubší rozbor skutečných problémů, které má politik po svém případném zvolení řešit.

Přehledná americká studie zaměřená na nové perspektivy a skutečnosti v oblasti politické komunikace a vlivu politických kampaní říká: »Volební reformy a vliv televize a rozhlasu postupně snížily význam základních organizací a stranické infrastruktury. Politické kampaně změnily z pracovně náročných střetů disciplinovaných stranických organizací na finančně náročné řízené mediální spektakly. Ohromující je trvale rostoucí výše investic – odhaduje se, že kandidáti jen ve volebním období 1998 vložili více než jednu miliardu dolarů.

Někdy se oběti zřejmé lži podaří, často po dlouhém a nákladném soudním řízení, prokázat, co se stalo. Média v tomto případě obvykle uveřejňují omluvu v malé, nenápadné úpravě, po delším časovém odstupu, mimo stránky, které jsou cílem hlavní čtenářské pozornosti, v místě, kterému čtenáři při zběžném čtení věnují obvykle jen malou pozornost.

Druhem redigování je i rozptylování a odvádění pozornosti populace. Jestliže stojí společnost před závažným, složitým problémem, jehož řešení jsou namáhavá a výsledek nejistý, roste ve společnosti míra úzkosti. Klasickým prostředkem odvádění pozornosti od řešení složitých a nebezpečných problémů je vytvoření zevního nebo vnitřního nepřítel společnosti, případně mohutná, všeobecnou pozornost přitahující aféra.

Výjimka z pravidla

Smyslem tohoto nástroje je, aby cíl propagandy získal povědomí, že výjimka z pravidla je pravidlo. Preventivní očkování dětí, například proti spalničkám, zarděnkám a příušnicím, proti těmto chorobám spolehlivě chrání naprostou většinu populace. Všechna tato onemocnění mívají poměrně časté závažné následky, včetně celoživotní invalidizace a úmrtí. Očkování proti zarděnkám je velmi důležité u dívek s ohledem na těhotenství v jejich dospělosti. Infikuje-li zarděnkový virus těhotnou ženu, která vůči němu není imunní, bývá důsledkem těžké poškození plodu.

Očkování samo však výjimečně může očkované děti poškodit také. Podíl dětí z neočkované populace těžce poškozených chorobami, vůči nimž očkování chrání, je nesrovnatelně vyšší, než je podíl dětí poškozených očkováním, a to v případě všech chorob, u nichž lze prevenci očkováním užít. V dnešní době se často stává, že média věnují mimořádnou pozornost jedinému případu dítěte poškozeného očkováním, zatímco statisícové populaci, kterou očkování ochránilo, pozornost nevěnují.

V USA se vyžaduje, aby děti vstupující do základní školy byly očkovány proti řadě chorob, včetně spalniček. Kromě medicínských důvodů v hlavách některých rodičů a pěstounů existují i filozofické a náboženské důvody, pro které nedají své děti očkovat, což úřady uznávají. Výsledkem je neočkovaná populace. Tím pádem bylo možné porovnat skupinu 5–19 let starých jedinců, kteří proti spalničkám očkováni byli, se skupinou stejně starých jedinců, kteří očkováni nebyli. Ti, kdo očkováni nebyli, dostali spalničky přibližně 35krát častěji než ti, kdo očkováni byli. Nadto se spalničky objevovaly u neočkovaných dětí v ranějším věku.

Epidemiologové si udělali model: co se začne dít, když se neočkovaná a očkovaná populace promísí? Zjistili, že růst počtu neočkovaných dětí se spalničkami znamená růst počtu dětí se spalničkami v očkované populaci. Model řekl: jestliže se počet neočkovaných dětí zdvojnásobí, pak v populaci s 20 % neočkovaných a 80 % očkovaných vzroste výskyt spalniček mezi očkovanými dětmi o 5,5 %, v populaci 60 % neočkovaných a 40 % očkovaných vzroste výskyt spalniček mezi očkovanými o 30,8 %. Proč? Při »pasážování« neočkovanou populací může spalničkový virus dostat »ostřejší zuby«, snadněji se pomnožuje i v organismu očkovaných dětí. V principu to samé platí pro virus obávané dětské obrny. »Dobré zprávy nejsou zprávy«, popřípadě »Zprávou je, když muž kousne psa, nikoli naopak«, říkají v této souvislosti často užívaná mediální hesla.

Neslovní komunikace

Neslovní (neverbální) komunikace, například tón, hloubka, výška a barva hlasu, tempo a přestávky v řeči, oční kontakt, výraz v tváři, jeho proměny v čase a ve vztahu k tomu, co nositel(ka) této tváře říká, držení hlavy a těla, pohyby trupu a končetin, druh a barevné složení oděvu, při osobním

kontaktu pohyby těla ve vztahu k druhé osobě, osobní vůně/pach, druh užitého parfému, tvoří podle řady autorů nadpoloviční část informačního obsahu mezilidské komunikace.

V případě řeči se hovoří o prozódii. Do ní spadají melodie, pauzy, přestávky, důrazy, intonace a přízvuk. Prozódie napomáhá vyjasnění víceznačné syntaxe věty, je prostředkem, který vyjadřuje postoje a citový stav mluvčího jedince. Jedna krátká a jednoduchá věta může zásluhou prozódie nabýt větší počet významů. Věta »Jdu domů« může znít toužebně, vztekle, ledově, ironicky, něžně, odhodlaně, milostně, vyhasle... Prozódie je klíčový nástroj, jímž se vkládá, zamlčuje, přetváří a vytváří smysl sdělení.

Palebná příprava

Pojmem palebná příprava označují vojáci nasazení dělostřelectva a dalších těžkých zbraní před útokem pěchoty. Cílem palebné přípravy je snížit odpor nepřítele a tím vlastní ztráty. Například v průběhu první světové války probíhaly dělostřelecké palebné přípravy před velkým útokem řadu dní a nocí. Propaganda užívá v principu stejný nástroj. V hromadných sdělovacích prostředcích se začnou objevovat články, úvahy, příběhy, zprávy a komentáře, jejichž úkolem je připravit veřejnost na klíčové sdělení. Po přípravě tohoto druhu je přijetí propagandistovy informace snazší. Lidé jsou seznámeni s tématem, do jejich vědomí vstoupí »myšlenkový směr«, »rámec«, do kterého pak sdělovaná informace snadno vklouzne.

Dobrá propagandistická palebná příprava je nepřímá, zdánlivě bez vztahu ke klíčovému sdělení, podobně jako dobrá palebná příprava nesděluje směr hlavního úderu.

Kvalifikující jazyk

Kvalifikující jazyk je rozšířený propagandistický nástroj. Může být slovní i obrazový. V případě slovního kvalifikujícího jazyka se v tisku cituje výrok a citace je ihned doplněna kvalifikujícím pojmem. Obraz kvalifikuje úhlem záběru, náhodně zastíženým výrazem v tváři, jímž sdělení doprovázeno nebylo, avšak dodá mu někdy paradoxní, jindy zesměšňující, nebo naopak

harmonizující a »vylepšující«, tedy negativně nebo pozitivně kvalifikující význam, který propagandista potřebuje.

Věcné sdělení: »Včera pršelo,« řekl, sdělil, uvedl, prohlásil X. Y. Kvalifikující jazyk: »Včera pršelo,« rozčiluje se, zuří, pláče, pochechtává se, skřípe zuby, dostává záchvaty smíchu, změnil barvu, vzlyká, řekl X. Y. stroze, pochmurně, přemýšlivě, otupěle, vyčerpaně, drze, sprostě, nadutě, pokorně, suše, s odhodláním...

Kvalifikující jazyk v tiskovém nebo obrazovém sdělení se podobá prozódii ve sdělení slovním. Čtenáře i pozorovatele někam vede nebo od něčeho odvádí. Kvalifikující jazyk může odpovídat proběhlé skutečnosti, na druhé straně jí odpovídat vůbec nemusí. Snad ještě účinněji než jazyk kvalifikuje obraz, a to jak ve smyslu cejchu, tak svatozáře. Stačí sledovat fotografie politiků v libovolném denním listu, obrázkovém magazínu nebo v televizním zpravodajství.

Dezinformace

Za lhaní je možné považovat výroky, které jsou předkládány jako pravdivé, přičemž předkládající ví, že pravdivé nejsou. Smyslem lži je klamání, zavádění, manipulace jedincem nebo větším počtem lidí. Motivem bývá nějaký druh zisku, například psychologického, hmotného, mocenského, nebo ochrana před nějakým druhem podobné ztráty.

Druhem lži je dezinformace – vědomé rozšiřování neúplných, nepřesných, zavádějících, nepravdivých informací, jehož smyslem a cílem je nějaký druh manipulace lidmi, jimž je určena, a kteří se obvykle označují slovem cíl. Míra dezinformace je různá. Nejprostší a častá dezinformace bývá založena na neschopnosti (inkompetenci). Na této úrovni může dezinformovat například málo vzdělaný, nebystrý, s tématem málo obeznámený, neprofesionální kritik. Obvykle se však užívají nejrůznější druhy logických klamů, často dobře promyšlených, vnitřně souvislých a bezrozporných, působících přesvědčivě.

Není nám jasné, zda je současná společnost skutečně médii uhranutá, nebo zda to média o sobě jen tvrdí a o uhranutí společnosti se snaží. Z toho, co se

v Čechách v posledních letech děje, lze o možnosti uhrnutí propagandou uvažovat.

Bez ohledu na to, co o sobě média tvrdí, bychom neměli zapomínat na prosté skutečnosti: je důležité, komu média patří, kdo a za co je platí, co sleduje, co chce se společností provést, kde »chce lidi mít«. Zjištění těchto prostých skutečností je však obtížné.

Jestliže média o sobě stereotypně opakují, že jsou strážní psi demokracie, pak bychom neměli zapomenout na otázku, který demokrat je právě krmí. Média jsou obrovský pramen možného zisku. Neměli bychom zapomínat, že novináři i majitelé médií jsou korumpovatelní stejně jako jiní členové společnosti.

Z kapitoly o propagandě by mělo vyplynout, že média nejsou arbitrem skutečnosti. Zato se zdá, že stále účinněji vytvářejí virtuální světy, které mají se skutečností společného jen něco a jen někdy. Vypadá to však, jako by si společnost na virtuální mediální světy, právě pod tlakem médií, zvykala.

K našemu úžasu se tento postoj projevil i v redakčním článku špičkového vědeckého časopisu Nature (Editorial, 2000). Článek se jmenuje »Máte propagandistu?« Výbor pro vědu a technologii horní komory britského parlamentu, Sněmovny lordů, uveřejnil v březnu 2000 zprávu, která se jmenuje Věda a společnost (Science and Society). Zpráva se zabývá »krizí důvěry veřejnosti ve vědu« a navrhuje řadu opatření, jak tuto důvěru posílit. Součástí zprávy Lordů je pozoruhodná věta: »Věda nemůže očekávat, že by s ní média zacházela zvláštním způsobem... Vědci musejí brát skutečnost, jaká je, a naučit se pracovat s médii, jaká jsou.«

Redakční článek v Nature na tuto větu navazuje podle našeho názoru zlověstnými slovy: »Faktická přesnost není těžiště problému...«, poté dává pokračovat zprávě Výboru slovy: »daleko významnější je... způsob, jakým jsou fakta užívána, jak člověkem, který je píše, tak člověkem, který je čte... Jinak řečeno »spin«...« (anglické slovo spin je označením pro propagandu). Článek to dokládá na kampani zaměřené vůči geneticky modifikovaným potravinám. A radí, aby si vědecké instituce, mají-li čelit kampaním tohoto druhu, najaly vlastní »spin-doktory«, kteří by vedli propagandistické kampaně ve jménu vědy.

Úvodník *Nature* řekl závažná slova. Sir Karl R. Popper (1902–1994), filozof vědy, by k nim mohl poznamenat: »Living structure perishes with its false beliefs,« což ve volném překladu znamená, že živé bytosti hynou se svým mylným přesvědčením.

Klíčovým – samozřejmě, že nikoli jediným – smyslem činnosti médií ve svobodné a otevřené společnosti by podle našeho názoru měla být právě zpětná vazba ke skutečnosti neboli realitě. Čím nepřesnější, virtuálnější a nepravdivější tato zpětná vazba bude, tím krutější bude cena, kterou za toto zkreslování a porušování zpětné vazby k realitě zaplatí všichni členové takové společnosti. Společnost by ve vlastním zájmu měla dávat více než bedlivý pozor na vztah médií a skutečnosti a vědět, že nebrat je vážně nestačí, a být si vědoma, že ze dvou opačných lží pravda neplyne.

Propaganda rozsáhle užívá neformální logické klamy. Je jich velký počet. Jedním z téměř každodenně užívaných logických klamů bývají průzkumy veřejného mínění.

Průzkumy veřejného mínění

Poctivé, nemanipulující průzkumy veřejného mínění jistě existují. Kromě nich existují průzkumy nepoctivé a manipulující. V těchto případech lze užití jejich výsledků považovat za logický klam, který se označuje argumentum ad populum. Co budí podezření, že jde o průzkum veřejného mínění s touto charakteristikou? Lidem, jimž se výsledky průzkumu sdělují, nejsou známy tyto skutečnosti:

- 1. Kdo si průzkum objednal.*
- 2. Přesné znění položených otázek. Lidé sdělující výsledky průzkumu, například televizní hlasatelé, položenou otázku obvykle nějakým způsobem interpretují. Nemusí, avšak může jít o zavádějící interpretaci.*
- 3. Velikost dotázaného vzorku.*
- 4. Složení dotázaného vzorku – například věk, pohlaví, sociální vrstva, stupeň vzdělání.*

5. *Statistická chyba, která je, zjednodušeně řečeno, tím větší, čím je velikost vzorku menší.*
6. *Kolik lidí na položenou otázku neodpovědělo. Tato skutečnost se v současnosti označuje za »malé špinavé tajemství« profese. Ze současných amerických pramenů je známo, že před deseti lety na položenou otázku neodpovědělo kolem 50% lidí, v současnosti v některých průzkumech neodpovědělo až 80% lidí. Důsledkem je možnost značného zkreslení výsledků výběrovými jevy.*
7. *Způsob, jakým byl průzkum prováděn. I současné, objektivně působící postupy sběru dat, například telefonický průzkum na základě náhodné volby dotázaných, jsou zatíženy výběrovými jevy. Jejich příkladem je denní doba, v níž se průzkum provádí. Provádí-li se telefonickým oslovením domů, v době, kdy většina lidí pracuje, jsou doma důchodci, lidé invalidní, nemocní, matky s malými dětmi, což může být velmi nereprezentativní vzorek.*
8. *Majitelé agentury, která průzkum provádí.*
9. *Uveřejňování výsledků v hromadných sdělovacích prostředcích probíhá podle pravidel, která jsme uvedli jako základní pilíře propagandy.*

Nový výzkum kromě toho potvrdil starou intuitivní zkušenost. Některé typy tváří považují lidé po jedné sekundě prohlížení, bez jakéhokoli přemýšlení, za tváře lidí kompetentnějších než jiné typy tváří, bez ohledu na to, jak kompetentní jsou nositelé těchto tváří ve skutečnosti. Za méně kompetentní jsou považovány mužské tváře s »dětskými« rysy, menším nosem, poněkud zaoblené, s menší bradou, přestože skutečnost může být zcela opačná. Tento druh rozlišování zásadně, daleko víc než racionální argumenty, ovlivňuje voliče při rozhodnutí mezi dvěma kandidáty do Kongresu USA.

(František Koukolík, Jana Drtilová: *Vzpouřa deprivantů – Nestvůry, nástroje, obrana*. Praha: Galén 2006. ISBN 978-80-7262-410-2)

Benjamin Kuras

Benjamin Kuras (*1944), publicista a spisovatel, vyvolává ve veřejnosti jen dva pocity – obdivný předklon, nebo naprosté zatracení. To se přihází obvykle lidem neobyčejným, kteří konají neobyčejné dílo, jež nenechává publikum chladným. Kurase jako autora a nositele svébytných myšlenek prostě nemůžete přehlédnout.

Narodil se jako Miloslav Kuraš v roce 1944 ve Zlíně, v roce 1947 se s rodiči přestěhoval do Olomouce, kde absolvoval střední školu a kde i posléze vystudoval anglistiku na Univerzitě Palackého. Poté pracoval jako rozhlasový redaktor. Do Velké Británie emigroval v roce 1968, pracoval řadu let v české redakci BBC a v londýnském divadle Young Vic. V roce 1974 konvertoval k judaismu a změnil si jméno na Benjamin Kuras. V roce 1975 získal britské občanství. Od roku 1990 publikuje v řadě českých periodik a vydal několik desítek knih v češtině. Patří mezi výrazné kritiky Evropské unie, multikulturalismu, islamismu a socialismu.

Jednou z jeho klíčových knih je *Soumrak bílého muže*. Kuras tu předkládá velmi přesnou analýzu naší doby, rozkrývající informovaně a tu a tam i s jistým humorem či spíše sarkasmem příčiny, ideje a události vedoucí k sebedestrukci moderní západní civilizace. Líčí od jejího vrcholu přes totalitní ničivé politické ideologie 20. století psychologii sebemrškačství a ztráty pudu sebezáchovy ve století 21. Pokouší se vystopovat paralelně probíhající a často opomíjené proudy filosofie a psychologie tvoření, sebezlepšování a duchovní a morální obnovy navazující na kreativní tradice Západu, a to od biblické etiky, přes protestantskou etiku kapitalismu, vědeckou a technickou revoluci, až po nejnovější psychologické objevy, které by snad mohly západní civilizaci zachránit a posunout na další stupínek úspěšného vývoje.

Zbývá ještě dodat, že Kurasův styl je tradičně na pomezí hutného až opulentního souboru faktů a souvislostí – a břitké esejistické reflexe, pracující hojně s tematickými či historickými asociacemi. Má-li dnešní česká

literatura a publicistika opravdu originálního esejistu, je to jistě Benjamin Kuras. Z jeho knihy *Soumrak bílého muže* předkládáme několik typických ukázek.

Vratká svoboda

Druhá světová válka pohřbila víru nejen ve spravedlnost Boží, nýbrž i ve spolehlivost lidského rozumu. Utonulo v něm nejen náboženství, nýbrž i osvícenství. Nacismus byl vědecky metodickým ztělesněním absurdního iracionálního přetvořeného ve vražednou mašinerii chladnokrevnou pílí, smyslem pro povinnost a kázeň, zbožňováním státu a bezuzdnou brutalitou. Sílicí pochybnosti o autonomii člověka a jeho rozumu (kterou v nás pěstovalo osvícenství) vytvořily stav morálního zmatku, v němž je člověk ponechán bezradný a bez inspirace, ať už Božího zjevení nebo svého rozumu.

Tak zhruba shrnuje psychický stav bílého muže nacistické a postnacistické éry psycholog Erich Fromm, který bývá často přiřazován k neomarxistické- „Frankfurtské škole“ s Marcusem a Adornem, ač jeho vnímání světa je spíš existencialistické. Nikdy se nevzdává obdivu k moderní demokracii a víry v ni jako nejsvobodnější tvůrčí rámec vývoje dějin, civilizace, lidské psychiky a etiky. Aby jí však člověk mohl dokonale využít, potřebuje si v demokraciích poskytované vnější svobodě neustále pěstovat svobodu vnitřní, a to ustavičným každodenním oprošťováním od vnějších vlivů, konvencí, trendů, mód a kolektivních myšlenkových systémů. Ne proti nim bojovat a usilovat o jejich svržení či zničení, nýbrž učit se žít s nimi, vedle nich, vně nich. Pochybovat, zkoumat, přehodnocovat. Využívat, co je na nich užitečné, ale nenechat se jimi ovládat. Nacházet svoji vlastní identitu a smysl existence a definovat se tím, co je, ne tím, co má a jak se konformuje s okolím, skupinovou či ideovou příslušností. Jakmile člověk vnitřní svobodu zanedbá, stává se snadnou kořistí a zbraní totalitních manipulátorů.

*Svoboda je pro Fromma, jako pro existencialistické filozofy, vratká hodnota, kterou je potřeba nepřetržitě pěstovat. Co bylo pro člověka včera prostředkem osvobození, se mu zítra může stát další totalitní manipulací. Jaké nekonečné množství těch manipulátorů v nepostřehnutelných podobách člověk v životě potkává, aniž by si uvědomoval, jak je jimi manipulován, Fromm odhalil už ve své rané knize *Strach ze svobody* objevem nového fenoménu*

moderní společnosti, který nazval „anonymní autorita“. Ta na jedincovu svobodu útočí ideologií, módními trendy, kolektivním vkusem, masovou kulturou, finančními tlaky, reklamou, podprahovou invazí jeho myšlenkového nastavení. Naučila se předstírat, že neexistuje, a tím se stává neviditelnou a těžko se jí ubráníme.

Klíčem k jejímu odhalování je pozorování „jistot“. Jakmile jsme si čímkoli jisti, měli bychom být ve střehu a sledovat, odkud ta jistota pochází a co s námi dělá. Hromadně přijímané jistoty vytvářejí standardizaci. Stejně jako moderní masová produkce vyžaduje standardizaci výrobků, tak společenský proces vyžaduje standardizaci člověka. Ta plodí konformitu a egalitářství, které je vždy útokem na svobodu a tvořivost. Kreativita si vyžaduje odvahu vzdávat se jistot. Bažení po moci nevychází z osobní síly, nýbrž ze slabosti. Je to vyjádření neschopnosti jednotlivce stát osamoceně, zoufalý pokus získat druhotnou sílu, kde skutečná síla chybí. Taková síla je však odvozená z vnějších zdrojů, je na nich závislá a jejich ztrátou se hroučí. Tak se obdiv, oddanost a láska snadno mění v nenávist a utopie v tyranii, protože jim chybí zakotvení ve skutečné osobité osobnosti, jejíž realizace je hlavním účelem a smyslem lidské existence. Tak člověk neví, čím je, které aspekty své osobnosti pěstovat, ctít a milovat. Nedokáže milovat druhé, protože nemiluje dobro v sobě. Aby si člověk uchoval svobodu, tvořivost a zdravou mysl, musí se učit umění milovat a umění být sám sebou, sděluje Fromm ve svých stěžejních pracích Umění milovat a Člověk pro sebe.

Selhání kultury bílého muže podle Fromma nespočívá v individualismu (jak tvrdí kolektivistické ideologie) ani v ideji, že sebezájem je morální ctnost, protože vytváří hodnoty i pro druhé (na níž stojí kapitalismus), nýbrž v degeneraci smyslu pojmu sebezájem. Ne v tom, že člověk se příliš zabývá sebezájmem, nýbrž v tom, že se nezabývá dostatečně zájmem svého skutečného já. Ne v tom, že by byl příliš sobecký, nýbrž v tom, že nedokáže sebe milovat. Je to vlastně jen srozumitelné vysvětlení Mojžíšova enigmatického příkazu milovat bližního jako sebe samého.

Jenže bílý muž, jak jsme si už řekli, rád létá z extrému do extrému a ta největší moudra své civilizace si rád vykládá opačně, než byla míněna. A tak se jeho následné generace budou vyžívat v požitku z hledání a nacházení onoho pravého dobrého „já“, který do přelomu tisíciletí vytvoří kulturu

kolosální sebestřednosti, narcismu a zbožňování úspěchu, čím snadnějšího, tím obdivovanějšího.

Až to filozofa Kena Wilbera dožene k zoufalému výkřiku: „Všichni dnes chtějí být osvícení, a nikdo nechce pracovat na zlepšování charakteru.“

Chřadnutí civilizace

Příčiny chřadnutí civilizace by se měly co nejdříve stát specializovaným oborem studia historie a politologie. Každá seriózní univerzita a akademie by měla mít ústav či katedru chřadnutí civilizace, která by studovala, jak a proč zanikly civilizace dřívější, v čem se naše chřadnutí podobá jejich, v čem se naopak liší, jak a jakým tempem probíhá a kolik času nám zbývá, než se ta naše rozsype a rozpustí. Co by z ní mohlo zůstat či stálo za to uchovat pro nějaké ty civilizace další. A jak ta či ona konkrétní civilizace souvisí s konkrétním lidským typem – v tomto případě bílým mužem, kterého dnes mnozí bílí flagelanti (a flagelantky) vnímají jako (slovy americké feministické spisovatelky Susan Sontagové) „rakovinu lidských dějin“.

Problém se záchranou západní civilizace spočívá v potíži identifikovat, co západní civilizace vlastně je. Je to křesťanství? Katolické, nebo protestantské? Stojí, nebo nestojí na základech židovských, řeckých a římských? Čím vším odjinud ještě byla civilizace bílého muže ovlivněna? Je to osvícenství rušící sekulární moc církve a nastolující (ale až po krvavé revoluci) ideový pluralismus, právo svobodného myšlení a právo rozhodovat, kdo nám bude vládnout? Je to vědecká a technologická revoluce a převládnutí rozumu nad utopií?

Léčba chřadnoucí civilizace bude pracná a bude potřebovat ne nové odpovědi na staré otázky, nýbrž nové otázky bez uspěchaných odpovědí. Třeba takovéto:

Je osvobozování od všech omezujících (zastaralých, zkostnatělých, zkamenělých, zkorumpovaných) ideových a moralistních struktur osvobozující, nebo ústí v chaos? Po jakou hranici osvobozuje a kde za ní přechází v chaos? Jaká jsou tedy omezení svobody?

Do jaké míry můžeme nechat zajít demontáž našich „klecí“ a „svěracích kazajek“, jimiž se pro nás tradice a hodnoty proměňují v dogmata, bigotnosti, snobství a šosáctví a stávají se bezmyšlenkovitou setrvačností ještě dobíhající, ale už smysl postrádající civilizační mašinérie? Co je vlastně smyslem civilizace?

Jakým cukrem a bičem můžeme bílého muže probít z letargie, lhostejnosti k budoucnosti, lenosti a návyku na pohodlí, v němž veškeré nepohodlí za něho přebírá někdo jiný? Jaké nové zdroje tvůrčí energie se k tomu kde dají nalézt a využít? Jak dlouho ještě si to ti jiní nechají líbit?

Jaké změny, reformy, rekonstrukce a restrukturalizace tato mašinérie snese, aniž by se zhroutila? A naopak, k jakým kostrám tradic a dogmat se můžeme vracet, aniž bychom tím do nové bigotnosti sevřeli onu hyperaktivitu a posedlost tvořivostí, kterou se civilizace bílého muže dosud vyznačovala a v níž dosáhla krkolomných výšin svobodným vířením idejí a oprostěním od limitací té či oné ideologie či víry?

Může civilizace přežít bez jedné jednotící víry či ideologie, aniž by se rozpadla na vzájemně nevraživá etnická ghetta?

Kde přesně je hranice, za níž se laskavost, soucit, svědomí a dobročinnost k cizím stává ohrožením vlastní existence? Kde přesně je hranice mezi „naším“ a „cizím“? Kdo je a kdo není ten náš „bližní“, kterého máme milovat jako samy sebe?

Jaký vnější vliv je pro civilizaci obohacujícím a jaký ji naopak ochuzuje? Dá se mezi tím vším nalézt nějaká rovnováha, která by umožňovala trvalý a vzájemně obohacující modus vivendi? Podle jakých pravidel by se musel řídit? Kdo by v jeho dodržování dělal rozhodčího a podle jakých hodnot?

Zaplétáme se zde do zapeklitostí dnes už neblaze proslulého „multikulturalismu“, o němž kdekdo říká, že neuspěl, aniž by se snažil definovat, co to vlastně je, co z něho mělo uspět a jak. (Jak můžeme vědět, zda něco uspělo či ne, jestliže nemáme jasno, co si pod úspěchem představovat?) Jeho krajní protiklad, nějaký „monokulturalismus“, je od přírody zárukou degenerace a krachu. Monokultury zemědělské (dnes rozsáhlé plantáže čaje, kávy, tabáku, olejových palem, místo různorodých a střídaných plodin) ochuzují

a postupně ničí půdu, která je živí, a zbídačují místní obyvatele. Monokultura politická – ideově (rasově, etnický) čistá a neprzněná odlišnými vnějšími či kacířskými nápady (též s oblibou zvanými „bludy“) – se dá udržet jen potlačením alternativního myšlení. Jakmile se alternativní myšlení pro jeho myslitele stává nebezpečné, přestávají alternativně přemýšlet a veškerý vývoj se zastaví. Na monokulturalismus (víru, že se nemáme od nikoho co nového učit, protože naše myšlení je jediné správné) zašly tisícileté gandi-ózní civilizace jako čínská a byzantská i zpočátku nadějně pokusy o tvoření civilizace islámské.

Téměř unikátní génius civilizace bílého muže spočívá v tom, že se po celé své dějiny (někdy víc, někdy míň) dokázala oživovat a obohacovat nápady zvenčí a dokázala si je přivlastnit. Potřebovala k tomu jen jasný žebříček hodnot, který jí signalizoval, jaké cizí nápady jí prospějí a jaké ne. Ten se jí vytrácí z vědomí.

K čemu je svobodná volba

Svoboda tvořit neznamena neomezenou možnost dělat to, co chceme. Znamená jen svobodnou volbu mezi tím, co chceme, a tím, co musíme či co je potřeba. Na tuto volbu můžeme reagovat buď poddaností svému chtění a pohodlným neděláním ničeho potřebného, nebo překonáváním překážek a trochou namáhavého a pokorného dělání čehokoli, čím nám osud zata-rasí cestu ke chtěnému. Překonáváním překážek a děláním něčeho, co nechceme, ale musíme, získáváme dovednosti k tomu, co chceme, ale dosud jsme nemohli. Čím víc si zvykáme dělat, co nechceme, tím víc nechtěných činností dokážeme přeměnit ve chtěné.

Jak praví jedno americké přísloví:

„Zkušenost je to, co získáme, když nezískáme to, co chceme.“

Je to vlastně moderní překlad starého přísloví židovského: „Když nemůžeš, co chceš, musíš chtít, co můžeš.“ To je možná ze všech praktických moudrostí ta, která civilizaci bílého muže nejvíc pohání k tvoření, nacházení nových cest, oborů, vynálezů, produktů, řešení, způsobů jednání. Trénuje nás v onom „růstovém nastavení mysli.“

A naopak, čím míň se nutíme k činnostem nechtěným, ale potřebným, tím míň nám zbývá činností chtěných, až nakonec mezi tisíci věcmi, které víme, že nechceme, nebudeme vědět, co chceme. Do tohoto stavu se civilizace bílého muže pomalu přivádí. Příčinou je pohodlnost a snadnost, brané jako samozřejmost.

Západní civilizace chřadne, protože zanedbává trénink růstového nastavení mysli. Ještě přesněji řečeno, má nastavenou mysl na automatický, samozřejmý a nekonečný růst svého pohodlí a ekonomického i společenského úspěchu, aniž by o něj musela usilovat růstem svých dovedností. Čím dál víc dělá jen to, co chce a na co se nemusí namáhat a uskrovnovat. Všechno, co si vyžaduje námahu a uskrovnění, přenechává jiným, aby to dělali za ni a pro ni. Ty jiné pak nechává pěstovat si ono růstové nastavení mysli, které ona sama ztrácí.

Tak v posledních desetiletích nechaly Spojené státy zaniknout více než třetinu svého výrobního průmyslu, který převzala Čína. Tak také Čína (a Indie, Brazílie a kdoví kdo další) přebírá někdejší výlučné dovednosti evropského textilu, obuvi, hračkářství, strojírenství, chemie či optiky. A tak se západní ekonomika přeměňuje z někdejšího geniálního vynálezce a výrobce užitečných věcí ve směnárníka neproduktivních služeb všelijakých sociologií, politologií, psychoterapií, alternativních terapií, konzultantství, managementu, PR, marketingu, seberealizace, sebeaktualizace, sebekráslení, asertivity, koučingu a instruktáží, jak být těmi nejlepšími samými sebou, aniž bychom museli něco užitečného umět. Naše ekonomika stojí na tom, že jeden druhému stříháme vlasy. Už i ty nůžky a hřebínek nám vyrábí někdo jiný. Ze všeho nejlíp se živíme převáděním bohatství od klesajícího počtu tvořivých a produktivních občanů na rostoucí počty neproduktivních byrokratů. A udržováním pohodlného života stále rostoucí zadlužeností.

Ekonomický krach, který už na nás číhá za každým rohem, je jedna z front, na nichž civilizace bílého muže páchá sebevraždu pomalým krvácením. Zatím ještě téměř či zdánlivě bezbolestným, neboť zmírňovaným anestézií neinformovanosti, dezinformovanosti, přeinformovanosti trivialitami, nevěřícnosti, lhostejnosti a pídění se po snadno nabytých požitcích a rozkoších. Jeho výsledkem je ztráta historického kontextu, sebevědomí, pudu sebezáchovy a motivace k tvorbě a její údržbě a obraně.

Je těch front, oborů či rezortů desatero. Vedle fronty ekonomické jsou to: finanční, politická, vojenská, právní, duchovní, kulturní, informační, vzdělávací a demografická. Všechny se dají vysledovat v historii každého krachu každé civilizace předchozí. Leckdo si už začíná tu a tam všímat některých detailů jedné, druhé či několika. Málokdo vnímá hlubokou propojenost všech a jejich vzájemné doplňování a posilování. Ty jsou tak důkladné, že k záchraně civilizace před krachem nestačí bránit tu či onu frontu jednotlivě, musí se bránit všechny zároveň. K tomu se musí rekrutovat všechny dovednosti všech oborů vědění, které za ta staletí bílý muž vytvořil. Ty jsou dnes tak bohaté a košaté, že je žádný jednotlivec nedokáže obsáhnout ani v povrchních obrysech. K zapojení a koordinaci všech je zapotřebí v nich všech pěstovat jasnozřivou schopnost rozlišování. Ne mezi pravdou a bludem. Ty všechny si dokáže každý vykládat po svém, shoda je v nich těžko dosažitelná a válek jsme se jejich jménem už nabojovali dost. Pravdu má, kdo vítězí. Rozlišování musí být důsledně mezi tvořivostí a ničivostí. Ty jsou obecně poznatelné, měřitelné a ověřitelné. V těch se všechny obory musí umět vzájemně kontrolovat.

My si zde na tu celou desítku posvítíme.

Sebevražedná desítka

Jednou z našich hlavních ekonomických sebevražedných zbraní je trvalá a sílící energetická závislost na zemích, které naši civilizaci touží zničit a do jejího zničení investují vekou část svých příjmů z našich kapes. Že zničením nás zničí i samy sebe, jak nebudou mít komu prodávat, je jim lhostejné, protože jejich nenávisť k nám je silnější než jejich láska k sobě samým. Že se však necháváme ničit my, je o to děsivější, když víme, že naše růstové nastavení myslí už dávno vymyslelo energetické alternativy, které by nás od závislosti na nepřátelích oprostily. V jejich zavádění nám však brání naše fixní nastavení myslí, které nás tak rdousí našimi vlastními penězi.

Vědomí rozdílných výsledků růstového a fixního nastavení myslí – tvorba a vynalézavost oproti chřadnutí a krnění – nám pomůže sledovat sebevražedné trendy na všech ostatních frontách.

Ve financích je evropská byrokratická struktura nastavena téměř setrvačností na dnes už snadno předvídatelné zchudnutí kontinentu, jehož tisíciletá pestrá tvořivost a vynalézavost padá za oběť fixní utopii totalitní jednoty udržované pohromadě sílícím úřednickým aparátem, zvyšovanými daněmi a regulacemi prodražujícími zaměstnanost. Každá západní vláda a většina občanů každého západního státu trpí fixní ideou udržování pohodlí na dluh, aniž by růstovým nastavením myslí vytvářeli nové bohatství, z něhož by se dluh dal splácet.

V politice jsme demokracii sestřihli soutěživost a excentricnost protichůdných zájmů soupeřících stran, zbavili je „extremismu“ zúžením politiky na vágní centrismus stále více tíhnoucí k etatismu, s rozdíly v politice jednotlivých stran téměř nepoznatelnými a v nejzásadnějších věcech identickými. A předali jsme rozhodující moc nadstátním institucím, na jejichž jednání nemáme žádný vliv.

V době, kdy se kolem Evropy vytváří (kromě sílící Číny a nevládného Ruska) i nový kordon nepřátelských států od Maroka po Turecko s jadernou podporou Íránu a Pákistánu a několikamilionovou pátou kolonou uvnitř Evropy, téměř všechny evropské země odzbrojují, ruší všeobecný vojenský výcvik, redukuje profesionální armádu a vychovávají generaci mužů neschopných ubránit sebe, své blízké, svoje příbytky, ulice a města. V domnění, že tím zachovávají mír. A v zapomenutí na starou věčnou moudrost, že kdo chce zachovat mír, musí být připraven na válku.

Tradiční a po staletí organicky vyvíjené právní systémy evropských zemí se nahrazují nadstátními byrokratickými regulacemi, abstraktními univerzálními lidskými právy utlačujícími konkrétní práva konkrétních občanů a anti-demokratickými zákony islámskými, v domnění, že naše spravedlnost je vůči jiným nespravedlivá, jestliže je neprivileguje.

Evropské církve ztratily kulturní inspiraci a morální sílu, protože se z nich vytratila spiritualita osobní citlivosti, pokory a úžasu před Boží tvorbou, jejími každodenními zázraky života, přírodou a jejími zákony i nepředvídanostmi, člověkem a jeho tvořivostí a žízní po svobodě a vědění. Ve svých snahách o oživení se uzavírají před spiritualitou nacházenou mimo církevní struktury, protože ji pokládají za pohanskou, nevnímajíce, že spiritualita

je ve všech kulturních kontextech jen jedna a znamená vnímání tvůrčího ducha Božího prolínajícího vše hmotné a promítajícího se do lidských činů. Naše nekonečná „informační dálnice“ chrlí nepřehledná kvanta informací odvádějících naši pozornost na nerelevantnosti, zbytečnosti, destruktivnosti a oslabující naši soustředěnost na pravidla a postupy tvoření a jeho údržby. Olupuje nás o schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem, mezi posvátností a profánností. Odebírá nám měřítko, kterým můžeme přijímané informace posuzovat, a filtr, jímž k sobě některé pustíme a jiné ponecháme věčnému vesmíru. Bez této rozlišovací schopnosti a bez soustředěnosti na tvoření i naše vzdělání pozbývá relevantnosti, protože ztrácí motivaci, a tím i cestu k tvoření. Negramotnost či pologramotnost se po téměř celém století neexistence stává v mnoha evropských zemích normou rostoucí menšiny.

Chabnoucí motivace k tvoření se vztahuje i na tvoření nových životů a pěstování dalších generací. Naši stárnoucí populaci zhýčkaných egocentriků nahrazuje globální populační explozí hnaná vlna skromnějších, obětavějších a motivovanějších. Jejich motivací však není touha nás zachránit, nýbrž nahradit a pohřbít. A námi i to, co jsme vytvořili.

Tvůrci vesmíru se po naší tvorbě určitě bude stýskat. Ale nespolehejme na něho, že nás kvůli ní bude zachraňovat.

(Benjamin Kuras – Soumrak bílého muže. Praha: Klika 2022.
ISBN 978-80-87373-91-0)

Obsah

Slovo úvodem	3
--------------------	---

1. Světoví autoři

Michel de Montaigne	5
<i>O nevýhodách významnosti</i>	6
Francis Bacon	11
<i>O ctižádosti</i>	11
<i>O studíích</i>	13
Jonathan Swift	15
<i>Umění, jak lhát v politice</i>	15
Arthur Schopenhauer	20
<i>O hluku a zvucích</i>	21
Gilbert Keith Chesterton	25
<i>Potřeba osobností v politice</i>	26
<i>Jistá teorie o tyranech</i>	29
C. S. Lewis	32
<i>Dobré dílo a dobré skutky</i>	33
Antoine de Saint-Exupéry	40
<i>Co je třeba říct lidem?</i>	41
George Orwell	45
<i>POLITIKA A ANGLICKÝ JAZYK</i>	45
Elias Canetti	57
<i>Štvoucí masy</i>	58
<i>Očekávání rozkazu</i>	62
Mircea Eliade	65
<i>Přetrvání mýtu o „věčném návratu“</i>	66
<i>Nesnáze historicismu</i>	69
<i>Svoboda a dějiny</i>	73
Albert Camus	77
<i>ABSURDNÍ UVAŽOVÁNÍ</i>	78
<i>ABSURDNÍ ZDI</i>	78
<i>MÝTUS O SISYFOVI</i>	89
Alexandr Solženicyn	94
<i>Projev Alexandra Solženicyna při převzetí ceny Templetonovy nadace</i>	95
Umberto Eco	104
<i>Jak uvést umělecký katalog</i>	105
John N. Gray	110
<i>Návrat do společnosti spektáklu</i>	111

2. Čeští autoři

T. G. Masaryk	118
<i>Národnost a humanita</i>	118
Josef Čapek	121
<i>Zátoka odpočinku</i>	121
Pavel Eisner	125
<i>Na cestu</i>	126
<i>Chrám i tvrz – Kapitola, v níž se rozpačitě obchází Krakonošova zahrada</i>	127
Karel Čapek	132
<i>O POLITICE</i>	133
Alfred Fuchs	138
<i>Pláč žurnalistiky české</i>	139
Bohumil Hrabal	142
<i>Na struně mezi kolíbkou a rakví</i>	143
Zdeněk Rotrekl	147
<i>ČESKÁ KULTURA 20. STOLETÍ V ŽIVOTĚ ČESKÉ SPOLEČNOSTI</i>	147
Josef Škvorecký	153
<i>Revoluce je obyčejně to nejhorší řešení</i>	155
Karel Kosík	162
<i>O NESTOUDNOSTI A POKOŘE</i>	162
<i>Propadnout se hanbou</i>	163
<i>Slušnost</i>	165
<i>Impérium</i>	167
<i>Nestoudnost a trest</i>	169
<i>Trest nepřijde zítra, jsme trestáni již dnes</i>	170
Milan Kundera	172
<i>Imagologie</i>	172
Václav Havel	176
<i>MOC BEZMOCNÝCH</i>	177
František Koukolík	195
<i>NÁSTROJE A SOCIÁLNÍ PROSTŘEDÍ</i>	196
<i>PROPAGANDA</i>	198
<i>ČTYŘI PILÍŘE PROPAGANDY</i>	200
<i>Jednoduchost</i>	201
<i>Oslovení emocí</i>	201
<i>Oslovení představitosti</i>	201
<i>Opakování</i>	202
<i>NÁSTROJE PROPAGANDY</i>	202
<i>Cejchy a svatozáře</i>	202
<i>Eufemismy a slogany</i>	204
<i>Přenos</i>	204
<i>Celebrity</i>	205
<i>Obyčejný člověk</i>	205

<i>Jedna rodina</i>	205
<i>Strach</i>	206
<i>Snížení vnímavosti a rozptylování pozornosti</i>	206
<i>Volba »vhodných« informací</i>	207
<i>Redigování</i>	208
<i>Propagandistické špinění</i>	210
<i>Výjimka z pravidla</i>	212
<i>Neslovní komunikace</i>	213
<i>Palebná příprava</i>	214
<i>Kvalifikační jazyk</i>	214
<i>Dezinformace</i>	215
<i>Průzkumy veřejného mínění</i>	217
Benjamin Kuras	219
<i>Vratká svoboda</i>	220
<i>Chřadnutí civilizace</i>	222
<i>K čemu je svobodná volba</i>	224
<i>Sebevražedná desítka</i>	226

Stránky našeho nakladatelství
<https://oeconomica.vse.cz/>

Název	Esej, jeho podoby a tvůrci (portréty a ukázky z děl)
Autor	doc. Mgr. Petr Žantovský, Ph.D.
Recenzent	PhDr. Jan Šulc
Vydavatel	Vysoká škola ekonomická v Praze Nakladatelství Oeconomica
Doporučeno	pro magisterské studium na VŠE v Praze
Vydání	první v elektronické podobě
Návrh obálky	Daniel Hamerník, DiS.
Počet stran	232
DTP	Vysoká škola ekonomická v Praze Nakladatelství Oeconomica
Sazba	autor

Tato publikace neprošla redakční úpravou.

ISBN 978-80-245-2448-1

Zdarma ke stažení